

**De missie van de GKJTU
en het koninkrijk van God**
*Een onderzoek naar de missionaire motivatie van de
Gereja Kristen Java Tengah Utara*
(Christelijke Kerk van Noord- en Midden Java)

Universiteit Utrecht, faculteit Godgeleerdheid
Master: *Godsdienst in de moderne wereld*
Scriptie: Drs. Simon J. van der Vlies
Begeleider: Prof. Dr. Martha T. Frederiks
Datum: 1 juli 2010

Inhoudsopgave

1. Inleiding	
1.1 Aanleiding	3
1.2 Probleemstelling	6
1.3 Doelstelling	7
1.4 Opzet	7
1.5 Methode	9
1.5.1 Het handboek	9
1.5.2 Praktische theologie	9
1.5.3 Uitvoering van onderzoek	11
2. Het koninkrijk van God	12
2.1 Inleiding	12
2.2 Autoriteit	13
2.3 Universeel	14
2.4 Holistisch	15
2.5 Een werkdefinitie	18
3. De context van de gemeente	20
3.1 Inleiding	20
3.2 Indonesië	20
3.3 Javaanse cultuur	23
3.4 Salatiga	26
3.5 Conclusies	27
4. De identiteit van de gemeente	30
4.1 Inleiding	30
4.2 Geschiedenis	30
4.3 Logo	32
4.4 Visie, missie	33
4.5 Gemeenten	38
4.5.1 Salatiga	38
4.5.2 Blora	45
4.6 Departementen	47
4.6.1 Departement diaconie en beheer	47
4.6.2 Departement studie, training en vorming	48
4.6.3 Departement evangelisatie	50
4.7 Stichting Sion	52
4.7.1 Directrice	52
4.7.2 Scholen	53
4.7.3 Vrouwengroepen	55
4.8 Conclusies	56
5. De dynamiek van de gemeente	60
5.1 Inleiding	60
5.2 Structuren en implementatie	60

5.3	Betrokkenheid	63
5.4	Lidmaatschap	64
5.5	Conclusies	66
6.	De middelen van de gemeente	67
6.1	Inleiding	67
6.2	Getallen	67
6.3	Gemeenteleden	69
6.4	Conclusies	71
7.	Analyse en evaluatie	72
7.1	Inleiding	72
7.2	Analyse	72
7.2.1	Context	72
7.2.2	Identiteit	73
7.2.3	Dynamiek	75
7.2.4	Middelen	76
7.3	Evaluatie	76
7.3.1	Context	76
7.3.2	Identiteit	76
7.3.3	Dynamiek	77
7.3.4	Middelen	77
7.4	Conclusie	77
Bijlagen		
1.	Overzicht activiteiten research GKJTU 15 mei – 10 juni 2009	80
2.	Questionnaire percentages	83
3.	Time Line GKJTU	93
4.	Data of church member in Salatiga congregation	94
Bronnen, literatuur		
	Interviews, presentatie, websites	95
	Samenvatting	97
		98

1. Inleiding

Deze scriptie is een verslag van een onderzoek naar het missionaire denken en werken van de Gereja Kristen Java Tengah Utara (Christelijke Kerk van Noord- en Midden Java, GKJTU). In dit hoofdstuk licht ik de aanleiding tot de keuze van het onderwerp toe, formuleer ik een probleem- en een doelstelling en maak ik inzichtelijk op welke manier ik mijn onderzoek heb vormgegeven.

1.1. Aanleiding

De aanleiding tot dit onderzoek is voor mij van groot gewicht. Al jaren leef, woon en werk ik in een multireligieuze omgeving. In Rotterdam heb ik de stad in 30 à 40 jaar ingrijpend zien veranderen. Ik kan mij herinneren, dat de eerste gastarbeiders naar ons land kwamen en dat de eerste kerk een moskee werd. Inmiddels woon ik te midden van 175 nationaliteiten, spreek ik met Afghaanse burens, nodig ik een Turkse imam uit in de kerk en bezoek ik Irakezen in het AZC. De wereld is inderdaad veranderd.

In 2003 heb ik na mijn studie theologie mijn werkplek in het voortgezet onderwijs ingeruild voor een baan bij een kerkelijke zendingsorganisatie, met name de GZB¹. Dat is een gereformeerde zendingsorganisatie die namens de kerk zo'n 80 zendingswerkers naar 40 landen uitzendt. Als *stafmedewerker studie en vorming* ben ik onder andere mede verantwoordelijk voor de visie en het beleid van de organisatie, voor de inhoudelijke terugkoppeling van het zendingswerk naar de kerkelijke gemeenten die het werk ondersteunen en voor de vorming van de (aanstaande) zendingswerkers die de GZB uitzendt.

Zowel binnen de organisatie, als in de kerk en bij de zendingswerkers op het veld word ik regelmatig geconfronteerd met allerlei vragen op het gebied van de zending. Daarin komen twee tegenstellingen voortdurend voorbij. In de manier waarop nu en vanuit Nederland door de GZB en vergelijkbare organisaties zending vorm krijgt, spelen deze twee controversen een grote rol. Ik bedoel ten eerste de tegenstellingen *wij* en *zij* en ten tweede de tegenstelling *woord* en *daad*. Door de studie in het kader waarvan ik dit onderzoek doe en door de kennis en ervaring van het veld ben ik langzamerhand tot de conclusie gekomen, dat beide tegenstellingen tenminste mede door zendingsorganisaties zelf worden opgeroepen en niet nodig en vruchtbaar zijn. Sterker nog, ik denk, dat deze tegenstellingen het zendingswerk in de moderne wereld de komst van het koninkrijk van God in de weg kunnen staan. Daar tegenover staat, dat het denken in termen van het koninkrijk van God zoals ik dat de laatste jaren heb leren kennen, kan helpen om op een andere, vruchtbare manier over het missionaire werk van de kerk en de zending te spreken. Hieronder licht ik toe ik, hoe ik vanuit deze tegenstellingen en het denken in termen van het koninkrijk van God gekomen ben tot mijn probleemstelling en onderzoek.

De eerste tegenstelling maakt onderscheid tussen *wij* en *zij*. In het woord zending ligt besloten, dat er sprake is van een weg van A naar B, vanaf een zendende partij, *wij*, naar een ontvangende partij, *zij*. *Wij* bezitten iets wat *zij* niet bezitten.

¹ Gereformeerde Zendingbond, een zendingsvereniging binnen de PKN. Zie www.gzb.nl.

Wij hebben het evangelie en zij hebben dat niet. In de verantwoording van de zending zeggen zendingsorganisaties dat God ons, *wij*, de opdracht heeft gegeven het evangelie aan anderen, *zij*, te brengen. Het zendingsbevel uit Mattheüs 28.19 wordt gebruikt als Bijbelse onderbouwing: *Gaat dan heen, onderwijst al de volken, dezelfde depende in den Naam des Vaders en des Zoons, en des Heiligen Geestes lerende hen onderhouden alles, wat Ik u geboden heb*. In deze vertaling staat de opdracht om heen te gaan voorop. Dit zendingsbevel benadrukt eerst het heengaan, het vertrekken naar een ander land en vervolgens de afstand tussen enerzijds de christelijke en zendende organisatie en anderzijds het niet-christelijke en ontvangende zendingsveld, waar dat ook is. Het creëert een tegenstelling tussen van *wij* van hier gaan naar *zij* van daar. *Wij*, dat is in Westen, de christenen in het Westen gaan naar *zij*, dat is de rest van de wereld, de niet-christenen in de rest van de wereld. Kortom, zendingsorganisaties die het zendingsbevel benadrukken, kunnen deze polarisatie in de hand werken of versterken. Ook de GZB maakt gebruik van dit zendingsbevel en verwijst er zelfs naar in het logo van de organisatie met als slogan; *Vertel het de wereld*, een moderne en korte weergave van Mattheüs 28.19.

Figuur: logo GZB: een deel van de wereldbol, de open Bijbel en een verwijzing naar het zendingsbevel.

De tweede tegenstelling betreft het woordenpaar *woord* en *daad* en gaat onder andere ook terug op het zendingsbevel uit Mattheüs 28 dat expliciet oproept tot onderwijs. Het vertellen van de Bijbelse boodschap, het zogenaamde apostolaat, heet in dit kader *woord* en het ondernemen van allerlei concrete activiteiten in naam van de zending, het zogenaamde diaconaat, heet dan *daad*. Andere woorden in dezelfde context en voor dezelfde tegenstelling zijn enerzijds *preaching* en *teaching* voor het vertellen van het evangelie *woord* en anderzijds *healing* voor het verrichten van de diaconale *dad*en. Elke zendingsorganisatie zal zowel in theorie als in praktijk een bepaald accent leggen, expertise opbouwen en een ontwikkeling doormaken. Daarbij zullen de theorie (orthodoxie) en de praktijk (orthopraxis) op elkaar van invloed zijn. In het algemeen is het zo, dat meer gereformeerd georiënteerde organisaties het *woord* karakter van het zendingsbevel benadrukken en meer oecumenisch georiënteerde instellingen vooral aandacht voor het *daad* karakter van de zending hebben.

De geschiedenis², het beleidsplan³ en het logo van de GZB tonen een zekere voorkeur voor het *woord* karakter en dus voor de expliciete verkondiging van het evangelie van Jezus Christus. Zending, echte zending is dan vooral het vertellen van of het onderwijzen in de woorden van God. Volgens het huidige beleidsplan van de GZB ligt

² *Met het woord in de wereld*, p. 280

³ *Uw Koninkrijk kome*, p. 8 en 23

de verhouding *woord* en *daad* op 75% preaching en teaching en 25% healing⁴. Zo'n tegenstelling tussen *woord* en *daad* levert een zekere spanning op. De woorden van God, het evangelie verkondigen zonder de helpende hand te bieden kan natuurlijk niet. Maar is het bouwen van scholen en ziekenhuizen zonder de verkondiging van het evangelie eigenlijk wel zendingswerk? Veel wordt daarover geschreven⁵ en ook op mijn werkplek maak ik regelmatig discussies mee over de verhouding *woord* en *daad*. Veel en veel verschillende vragen doen zich daarbij voor. Wat verstaat de Bijbel onder *woord* en *daad*? Hoe moeten *woord* en *daad* zich tot elkaar verhouden? Zijn die twee begrippen in de praktijk van de zending wel te scheiden? Hoe relevant is een dergelijk onderscheid?

Intussen verandert de wereld waarin kerk en zending opereren snel en sterk. Ingrijpende veranderingen zijn onder andere:

- het Westen verliest de dominante positie ten opzichte van de rest van de wereld
- steden met enorme aantallen inwoners ontstaan en ontwikkelen in hoog tempo
- diepe en wereldwijdverbreide crises beïnvloeden de financiële sector en de wereldeconomie
- klimaatveranderingen en milieuproblemen bedreigen de aarde en de mensheid
- vertrouwde energiebronnen raken op en nieuwe zijn in ontwikkeling
- afstanden tussen landen en culturen worden kleiner en de elektronische communicatiemogelijkheden worden groter
- verspreid over de wereld neemt de aandacht voor en de weerstand tegen religie in het algemeen toe

Die veranderingen gaan aan de kerk en de zending niet voorbij. Ook in het wereldchristendom zijn de panelen verschoven. De kerk in het Westen krimpt, maar de kerk in het Zuiden (Afrika, Azië en Latijns-Amerika) groeit⁶ en ontwikkelt zelfstandig eigen theologieën⁷ en schrijft eigen Bijbelcommentaren⁸. Zendingswerkers komen allang niet meer alleen maar uit Europa en de Verenigde Staten. Ze komen inmiddels ook en in groeiende aantallen uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika. In 2025 woont tweederde van alle christenen in het Zuiden. Zending is niet langer een kwestie van *wij* en *zij* of van *from the West to the rest*, maar van *from everywhere to everywhere*, ofwel van zending in zes continenten⁹.

Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen bij de GZB aan de ene kant en in de wereld aan de andere kant nam ik kennis van de literatuur op het gebied van de missiologie. Ik las bij David J. Bosch¹⁰ over verschillende modellen voor de zending, bij Hendrik Kraemer over de theologie van het gemeentelid¹¹, bij Leslie Newbigin over de

⁴ *Uw Koninkrijk kome*, p. 24

⁵ Bijvoorbeeld in: J. Stott: *Zending in de moderne wereld* en Hans van der Lee, *Verkondig het Koninkrijk*.

⁶ J. Bekker en J. de Hart, m.m.v. L. Arnts: p. 96.

⁷ Voorbeelden daarvan staan onder andere in: *An Introduction to Third World Theologies*, edited by J. Parratt.

⁸ Zoals *Africa Bible Commentary*. Kenya, 2006.

⁹ Onder andere: M. Goldsmith: *Get a grip on mission, The challenge of a changing world* en bijvoorbeeld: *Oecumenische inleiding in de missiologie*, onder redactie van dr. F.J. Verstraelen e.a. Kampen, 1988. p. 255, 448 en 468

¹⁰ D. J. Bosch, p. 368 – 510

¹¹ H. Kraemer, p. 122

regering van Jezus¹² en bij Christopher J.H. Wright de kritiek op het zendingsbevel als uitgangspunt voor de zending¹³. Daarnaast ontwikkelde ik steeds meer sympathie voor het begrip *koninkrijk van God*¹⁴ als denkkader voor het missionaire werk van de kerk. Ik las erover onder andere bij Johan H. Bavinck, George E. Ladd, Derek Morphey, Herman Ridderbos, Graham Tomlin en Johannes Verkuyl¹⁵ en ook bij Graafland kwam ik het koninkrijksdenken tegen in een inleiding tot de gereformeerde zendingswetenschap¹⁶. Zowel in de literatuur als in de praktijk, zowel in de zending in eigen land als daarbuiten en zowel in het Zuiden als in het Westen duikt het begrip op bij missionaire denkers en werkers. Het is een complex begrip met een heel eigen geschiedenis en missiologen gaan er heel verschillend mee om, maar na een Bijbeltheologisch onderzoek kreeg ik er meer grip op. Naar mijn idee kan deze visie op zending helpen bovenstaande tegenstellingen te overwinnen. Het koninkrijk van God is namelijk zo groot als de wereld en kent geen tegenstelling tussen *wij* en *zij* en het oprichten van tekenen van het koninkrijk van God heeft niet zozeer de behoefte aan het onderscheid *woord* en *daad*. Het denken vanuit en het werken vanuit dit koninkrijk kan de zending in de wereld van de 21^e eeuw opnieuw motiveren en enthousiasmeren.

1.2. Probleemstelling

In de context van mijn werk kom ik het denken en werken vanuit het koninkrijk van God niet vaak tegen. Er zijn wel lokale kerken en vooral organisaties¹⁷ die vanuit het koninkrijksdenken werken, maar het kerkelijke zendingswerk zoals ik het vaak ontmoet, heeft die ontwikkeling (nog) niet doorgemaakt¹⁸. Daarom ging ik op zoek naar een kerk in het buitenland, een kerk die in haar eigen missionaire denken en werken spreekt over het koninkrijk van God.

Op het kantoor van de GZB heb ik mijn collega's geïnformeerd over mijn onderzoek en op een vergadering met collega's die verantwoordelijk zijn voor het zendingswerk in verschillende landen, heb ik mijn probleemstelling voorgelegd en gevraagd naar een passende buitenlandse kerk. Volgens de regiocoördinator Azië, Wim Poldervaart, was dat de GKJTU op Java. Een power point presentatie van de GKJTU die mijn collega mij liet zien, gaf op dat moment voldoende vertrouwen om voor deze kerk met het oog op de probleemstelling te kiezen.

De vraag die ik in deze scriptie stel, luidt: kan ik op basis van een onderzoek naar de missionaire motivatie van de GKJTU op Java, een kerk die het concept het koninkrijk van God in denken en werken een plaats probeert te geven, vaststellen, of bovengenoemde tegenstellingen tussen *wij* en *zij* en tussen *woord* en *daad* onder andere met behulp van het koninkrijksdenken kunnen worden gerelativeerd?

¹² L. Newbiggin, p. 27

¹³ C.J.H. Wright, p. 34

¹⁴ Liever spreek ik over het begrip koningschap van God, zie hoofdstuk 2.2.

¹⁵ Voor titels: zie literatuurlijst.

¹⁶ *Gij die eertijds verre waart*, p. 106 e.v.

¹⁷ Voorbeelden zijn Youth for Christ en Het Scharlaken Koord

¹⁸ Overigens maak ik geen onderscheid tussen evangelisatie (nationaal) en zending (internationaal). Dat onderscheid is relatief en zeker in het kader van een onderzoek naar de missionaire motivatie niet relevant.

1.3. Doelstelling

Aan het einde van mijn onderzoek wil ik op basis van de beschrijving van de missionaire motivatie van de GKJTU, een aantal conclusies, een analyse daarvan en een evaluatie aantonen, dat het denken en werken vanuit het begrip koninkrijk van God de tegenstellingen *wij* en *zij* enerzijds en *woord* en *daad* anderzijds kunnen worden gerelativeerd.

1.4. Opzet

Hierboven heb ik beschreven wat de aanleiding tot dit onderzoek is. Op basis daarvan heb ik een probleemstelling geformuleerd en een passende kerk gevonden. Vervolgens ben ik in het voorjaar van 2009 naar Salatiga afgereisd. Daar heeft de secretaris van de GKJTU, dominee Petrus Sugito, mij in het onderzoek begeleid en mij geholpen bij het reizen, verblijven en vertalen (vanuit het Indonesisch of Javaans naar het Engels). In 26 dagen heb ik 50 activiteiten¹⁹ ondernomen en de verslagen van die activiteiten heb ik samen met alle schriftelijke documenten en met behulp van een handboek geordend tot dit verslag. In 1.5 geef ik een toelichting op deze methode.

Aanvankelijk wilde ik vooral één gemeente, namelijk die van Salatiga beschrijven, maar dat bleek lastig. Ten eerste is de hele kerk, de GKJTU, een relatief kleine gemeenschap van 20.000 leden waarvan velen elkaar kennen, ten tweede werkt de GKJTU met een tot in detail door de synode gestructureerde organisatie, zodat veel kerkelijke aangelegenheden op elkaar zijn afgestemd en veel leden elkaar regelmatig ontmoeten en ten derde vinden mijn gesprekspartners, dat ik onvoldoende zicht krijg op hun kerk als ik me beperk tot de gemeente van Salatiga. De gemeenten die later zijn ontstaan en in de dorpen liggen, horen bij de gemeente van Salatiga en zijn een onlosmakelijk deel van de gehele GKJTU. Vooral het laatste argument weegt zwaar in een praktisch theologische benadering.

De beschrijving is daarom gebaseerd op onderzoek naar de GKJTU met de focus op het concept van het koninkrijk van God in de kerk, in de stichting Sion die werkt onder verantwoordelijkheid van de synode en in een aantal gemeenten, met als vertrekpunten de lokale stadsgemeente van Salatiga en enkele van facetten van andere gemeenten in de dorpen, zoals Tayeman en Blora.

Om het verslag van het onderzoek leesbaar en controleerbaar te houden heb ik gewerkt met voetnoten, waarin ik systematisch verwijs naar bronnen en bijlagen die zo nodig en mogelijk alfabetisch gerangschikt zijn. Daar waar ik de Bijbel citeer, maak ik gebruik van de Statenvertaling.

De beschrijving van de GKJTU geeft tenslotte inzicht in de plaats en de betekenis van het concept koninkrijk van God in het geheel van de missionaire motivatie binnen deze kerk en in het denken en werken dat daarop is gebaseerd.

¹⁹ Zie Bijlage 1: Overzicht activiteiten research GKJTU 15 mei – 10 juni.

In hoofdstuk twee begin ik met een verkenning van het concept van het koninkrijk van God. De hoofdstukken drie tot en met zes zijn een verslag van het onderzoek van de GKJTU en in hoofdstuk zeven trek ik een aantal conclusies op basis van de beschrijving van de kerk en evalueer ik de conclusies met behulp van het concept van het koninkrijk dat ik in hoofdstuk twee heb verwoord. Daarmee geef ik een antwoord op de onderzoeksvraag die ik in de probleemstelling heb geformuleerd.

Overigens maak ik hier graag een kanttekening bij, omdat ik mij gaandeweg meer bewust ben geworden van enkele nadelen van een buitenlandse onderzoek in het algemeen en van de beperkingen van een onderzoek door een werknemer van een belangrijke buitenlandse partner in het bijzonder.

De cultuur en de taal zijn vreemd en dat komt op mindering van de data. Ik neem met westerse ogen een Aziatische cultuur waar en dat betekent, dat er informatie blijft liggen. Daar komt bij, dat ik alles vertaald aangeboden kreeg. Soms vanuit het Javaans, maar meestal vanuit het Indonesisch naar het Engels om het daarna nog een keer te vertalen naar het Nederlands. Tenslotte is de letterlijke en figuurlijke afstand groot, de verhoudingen complex en de periode van onderzoek per definitie te kort. Zo'n onderzoek komt beter uit de verf, als het gedaan wordt door twee onderzoekers en door twee bezoeken. Tijdens het verwerken van alle gegevens, vroeg ik mij regelmatig af, wat ik met mijn huidige kennis zou vragen als ik een tweede reis zou maken, of als ik zou kunnen overleggen met een collega-onderzoeker, of welke gegevens een lokale onderzoeker zou verkrijgen. Dezelfde aarzeling heb ik bij de enquête, die zou er in een tweede instantie anders uitzien en die zou door een lokale onderzoeker ook anders worden opgesteld.

Ook het feit, dat er vanuit mijn organisatie een geldstroom loopt naar de GKJTU maakt het soms lastig om te vragen naar financiële aspecten van de kerk. Daar ben ik terughoudend in geweest en heb ik geprobeerd mogelijke gevoeligheden te vermijden.

Met deze kanttekeningen wil ik duidelijk maken, dat ik mij bewust ben van de beperkingen van een buitenlands onderzoek in het algemeen en dit onderzoek in het bijzonder. Enige bescheidenheid, ook in conclusies, lijkt me gepast.

Daarentegen merk ik ook een aantal voordelen op. De relatie die de GKJTU met de GZB heeft, is de basis voor onderling vertrouwen. Daardoor krijg ik snel en onbelemmerd toegang tot allerlei medewerkers van de kerk en kan ik spreken van een optimale samenwerking. Gesprekspartners zijn graag bereid mij te helpen en te voorzien van alles waarom ik vraag. Wederzijds is er waardering en respect.

Het feit dat ik een relatieve buitenstaander heeft ook nog andere voordelen. Het zorgt er onder meer voor, dat ik met een open en frisse blik mijn onderzoek doe, gesprekken voer en de wereld van de GKJTU en Java binnen stap. Daardoor kun je dingen zien, die lokale onderzoekers niet zouden opmerken.

1.5. Methode

1.5.1 Het handboek

Voor de beschrijving van de GKJTU maak ik gebruik van de methode van Nancy. T. Ammerman, e.a., *Studying Congregations*²⁰ en de hulpmiddelen die daarin worden beschreven. Deze methode is een toonaangevend op het gebied van gemeentestudie en bevat allerlei handvatten, ideeën en suggesties om een kerk adequaat te beschrijven. In dit hoofdstuk licht ik de werkwijze van dit handboek toe en geef ik aan, hoe ik daarmee heb gewerkt.

Studying Congregations telt zeven hoofdstukken. Het eerste gaat over de theologie van de gemeente.²¹ De hoofdstukken twee tot en met vijf beschrijven vier perspectieven of frames²² van waaruit een gemeente in kaart kan worden gebracht en die samen een beeld van de gemeente bieden. In deze scriptie spreek ik over deze vier aspecten van de gemeente met de volgende woorden:

1. de cultuur (Ecology: Seeing the Congregation in Context)
2. de identiteit (Culture and Identity in the Congregation)
3. de dynamiek (Process: Dynamics of the Congregational Life)
4. de middelen (Resources) van de gemeente

Studying Congregations biedt enerzijds deze perspectieven of kaders, maar benadrukt voortdurend, dat de focus van de onderzoeker nader bepaalt, welke elementen van de gemeente wel en welke niet belangrijk zijn voor deze beschrijving. In dit onderzoek ligt de focus op zending en dan met name op de missionaire motivatie in relatie tot het koninkrijksdenken. Hoofdstuk zes van *Studying Congregations* gaat over leiderschap en laat ik met rust en hoofdstuk zeven biedt praktische informatie over interviews, observaties, enquêtes en dergelijke. Veel daarvan heb ik ook daadwerkelijk gebruikt²³.

1.5.2 Praktische theologie

Het beschrijven van een gemeente is niet eenvoudig. Nog complexer wordt het, als een onderzoeker uit het Westen, een kerk in het Zuiden gaat beschrijven. Een systematische benadering die met behulp van een aantal perspectieven de gemeente in kaart brengt, biedt een enorm houvast voor een min of meer objectieve beschrijving. *Studying Congregations* biedt de nodige handvatten, maar ook een theologische verantwoording die duidelijk maakt wat de waarde is van deze aanpak. Op basis van het eerste hoofdstuk maak ik enkele opmerkingen over de praktische theologie achter dit handboek.²⁴

Theologie is het wetenschappelijk onderzoek naar geloof. In het Westen gebeurt dat voor een groot deel conceptueel. In de laatste jaren en zeker in het Zuiden is er een groeiende belangstelling voor de praktische theologie, de theologie die begint bij de

²⁰ N. T. Ammerman, e.a., met name de hoofdstukken twee tot en met vijf

²¹ Titel hoofdstuk 1: *Theology in the Congregation: Discovering and Doing*

²² Het Engelse frames is lastig naar het Nederlands over te zetten. Ik gebruik: frames, kaders, perspectieven en aspecten als synoniemen.

²³ Zie Bijlage 1: Overzicht activiteiten research GKJTU 15 mei – 10 juni 2009

²⁴ N.T. Ammerman, p. 23

gemeente, bij de individuele gelovige. Het is de theologie die begint bij de praktijk van de gelovige en zich vandaar beweegt naar de theorie en weer terug, 'from life to faith and then back to life'.²⁵ Daarom begint de praktische theologie met een beschrijving van de situatie van de gemeente en vervolgens wordt er een verband gelegd tussen de beschreven situatie en het geloof en de overtuigingen van een kerkelijke gemeente. Daarna kijkt de praktische theologie opnieuw en anders naar het leven van de gemeente. Volgens de schrijver van het hoofdstuk over de gemeentetheologie, Robert J. Schreiter, begint het theologische proces reeds bij de beschrijving van de context en wel om een tweetal redenen:

1. theologie bestaat niet in het abstracte, maar is verweven met de context. Kennis van de context is dus ook kennis van de theologie.
2. het lezen of begrijpen van de omgeving, de praktijk en het geloof van de gemeente is nooit een neutraal proces. De observator neemt daarin zichzelf mee.

In de praktische theologie spreekt men van stappen in het proces van de theologische reflectie. De eerste stap is de beschrijving van de situatie van de gemeente. De tweede stap is het onderzoek naar de historische bronnen van een geloofstraditie, zoals verhalen, belijdenissen, doctrines en geschriften. De praktische theologie wijkt in de derde stap af van de meer traditioneel theologische benadering. De historische bronnen zijn geen maatstaf om de huidige situatie mee te beoordelen, maar een gesprekspartner ervan. De dingen die ontdekt worden over God kunnen aanleiding geven tot een nieuw theologisch verstaan. Theologie en situatie interpreteren elkaar om beurten. Zij leveren nieuwe inzichten en perspectieven. De laatste stap is de actie van de nieuwe geloofspraktijk. Alle stappen samen vormen een oefening in de praktische theologie met als resultaat een beeld van een levende geloofsgemeenschap die God wil verstaan zowel voor de gemeente zelf als voor de wereld.

Deze benadering is voor mij op verschillende manieren van betekenis. Ten eerste ben ik me bewust van de invloed van mijn persoon als observator. Het is onmogelijk mijn (Westerse en theologische) bagage uit te schakelen. Ik onderzoek met de kennis en de ervaring die ik op een bepaald moment heb. Bovendien heb ik door de probleemstelling een belangrijke focus die ook een beperking inhoudt. Dat dwingt me vervolgens om de beschrijving systematisch aan te pakken. *Studying Congregations* is daarbij een hulpmiddel, hoewel ik besef dat ook deze methode in het Westen is geboren. In ieder geval is mijn onderzoek controleerbaar, ook voor de GKJ TU zelf. Ten derde zal het onderzoek zelf van invloed zijn op de ontwikkeling en de resultaten van het onderzoek. De kennis van de situatie die ik tijdens het onderzoek opdoe, verwerk ik in het vervolg van mijn interviews, gesprekken en observaties. In deze contextuele benadering zet ik welbewust de eerste drie stappen van de praktische theologie en doe ik een voorzichtige poging om de conclusies te evalueren met behulp van een Bijbelstheologisch concept van het koninkrijk van God.

Een en ander leidt ertoe, dat ik de vier frames of perspectieven enigszins anders hanteer dan in *Studying Congregations*. Het overzichtelijk verzamelen en verwerken van de

²⁵ N.T. Ammerman, p. 25

gegevens heeft me gebracht tot een aangepaste invulling van de termen cultuur, identiteit, dynamiek en middelen. Per hoofdstuk licht ik toe, hoe ik de begrippen opvat.

1.5.3 Uitvoering van onderzoek

Zoals ik hierboven heb vermeld, gaf de secretaris van de GKJTU, Sugito, me alle ruimte, regelde alle afspraken, evalueerde met regelmaat het proces, onderhield contacten met de vertalers, wees me op extra mogelijkheden en gaf extra toelichting als ik erom vroeg. Nagenoeg altijd was ik op stap met twee vertalers: één voor het gesprek, één voor het verslag en beiden elkaar tot steun in het slaan van een brug tussen mijn onderzoek, de theologische taal, de Javaanse cultuur en de kerk. Vaak maakte ik zelf enige aantekeningen en daarnaast kreeg ik een verslag van één van de vertalers. Door het groeiende vertrouwen tussen de vertalers onderling en ten aanzien van mij en door de toename van kennis over het onderzoek zijn de interviews gegroeid in diepte.

Aan het einde van mijn verblijf en op de dag voor mijn vertrek heb ik de synode en enkele hoofden van afdelingen inhoudelijk kort enige van mijn bevindingen teruggegeven. Zowel zij als ik, wij waren gezamenlijk verbaasd over de hoeveelheid kennis van de kerk die in korte tijd was verzameld en over de impact van het onderzoek voor de onderscheiden betrokkenen die naar aanleiding van mijn interview verder waren gaan denken over de betreffende interviewonderwerpen.

Hieronder geef ik een opsomming van de soorten onderzoek die ik heb verricht met behulp van *Studying Congregations*, hoofdstuk zeven. Met name de verschillende werkwoorden maken de diversiteit van onderzoek duidelijk. In bijlage 1: Overzicht activiteiten research GKJTU 15 mei – 10 juni 2009 staat precies waar ik welke activiteit heb ondernomen.

1. het *lezen* van de stukken van de synode, de kerk en sommige afdelingen
2. het *bekijken* en *bespreken* van de power point presentaties van de GKJTU
3. het *bezoeken* van de synode, kerken en projecten in steden en dorpen
4. het *bijwonen* en *observeren* van activiteiten, zoals kerkdiensten en trainingen
5. het *observeren* van steden, dorpen, kerken, scholen, woonhuizen, e.d.
6. het *participeren* in een Bijbelstudiegroep van gemeenteleden van Salatiga
7. het *verkrijgen* en *analyseren* van cijfermateriaal over Indonesië en de GKJTU
8. het *voeren* van toevallige en geplande *gesprekken* in de kerk en erbuiten
9. het *afnemen* van *interviews* met denkers en werkers van de GKJTU
10. het *discussiëren* over de koninkrijksgedachte in verschillende focusgroepen
11. het *afnemen* van een *enquête* in Salatiga onder leiding van de vertalers
12. het *maken* van een *tijdslijn* (geschiedenis) met leden van de synode

2. Het koninkrijk van God

2.1 Inleiding

Voor de evaluatie van het onderzoek is het van belang, dat ik duidelijk maak, wat ik in deze scriptie versta onder het begrip koninkrijk van God. Het beknopt definiëren van een concept koninkrijk van God is niet eenvoudig en wel om een drietal redenen.

Ten eerste is het lastig om grip te krijgen op het concept in zijn geheel. Theologische begrippen als *verzoening* of *triniteit* hebben een bepaalde eenduidigheid en concreetheid. Het koninkrijk van God daarentegen is breed, complex en minder concreet. In de literatuur blijkt dat onder andere uit de enorme diversiteit in uitleg en toepassing²⁶. Dit onderzoek is echter niet bedoeld om allerlei concepten te wegen om te komen tot een afweging en een sluitende theorie, maar om aan de hand van een concrete werkdefinitie de probleemstelling te kunnen toetsen.

Ten tweede ben ik natuurlijk op zoek naar een werkdefinitie die past binnen de kaders van dit onderzoek. Daarbij denk ik met name aan de achtergrond waaruit de onderzoeksvraag naar voren is gekomen en de kerk waarin ik onderzoek heb gedaan. Katholieke en oecumenische theologieën over het koninkrijk van God staan dan ver af van de theologische traditie van de GKJTu en van de gereformeerde identiteit van de GZB. Echter, binnen de GKJTu en in het verband van de GZB is het concept van het koninkrijk van God niet uitgewerkt. Binnen de GZB wordt vaak verwezen naar de bijdrage van prof. dr. C. Graafland in *Gij die eertijds verre waart...*²⁷ Hij heeft weliswaar een aantal lijnen getrokken, maar is ook erg terughoudend over het koninkrijk van God als uitgangspunt in de zending. In ieder geval is er geen sprake van een samenhangende theorie die ik kan gebruiken bij de evaluatie van het denken en werken binnen de GKJTu.

Een derde reden die het niet eenvoudig maakt een passende werkdefinitie voor het koninkrijk van God te definiëren is het feit, dat missiologische literatuur het concept vooral bespreekt als een onderdeel van grotere gehelen en niet centraal stelt als uitgangspunt voor de zending. In het geheel van de bespreking van het Nieuwe Testament of van de verkondiging van het evangelie door Jezus bijvoorbeeld komt het concept als onderdeel ervan regelmatig aan de orde. Dr. J. Verkuyl is daar met zijn *Inleiding in de nieuwere zendingswetenschap* een goed voorbeeld van. Onder het kopje *Het Nieuwe testament als het boek van de wereldzending* bespreekt hij enkele aspecten van het koninkrijk van God²⁸. Echter, voor het formuleren van een werkdefinitie heb ik een min of meer samenhangende theorie nodig die het koninkrijk van God centraal stelt in het denken en werken in de zending.

Kortom, het gaat in dit hoofdstuk om (1) een werkdefinitie voor de evaluatie (2) die past binnen het raamwerk van het onderzoek en (3) het koninkrijk van God centraal stelt.

²⁶ Zie onder andere: *Gij die eertijds verre waart...*, p. 106; J.M. van 't Kruis, p. 20, e.v.; G.E. Ladd, p.16 e.v.; D. Morphew, p. 182 e.v., p. 201 e.v.; H. Ridderbos, p. 6 e.v.

²⁷ *Gij die eertijds verre waart...*, p. 106 - 123

²⁸ J. Verkuyl, p. 140

Regelmatig werd ik in de literatuur gewezen op *The Gospel of the Kingdom, Scriptural Studies in the Kingdom of God* van G.E. Ladd. Deze studie komt tegemoet aan de drie eisen die ik hierboven stel. Ladd bespreekt het concept in zijn geheel en zijn bespreking verantwoordt hij Bijbeltheologisch. Daarom is Ladd in dit hoofdstuk uitgangspunt in de ontwikkeling naar een bruikbare werkdefinitie, maar ik heb ook andere auteurs nodig om te komen tot een samenhangende theorie betreffende het koninkrijk van God als uitgangspunt voor het missionaire denken en werken.

2.2 Autoriteit

Ladd merkt als eerste op, dat het idee van het koninkrijk van God diepe wortels heeft in het Oude Testament²⁹. Het Oude Testament spreekt van een vertrouwen, dat er eeuwige, levende God is die zich openbaart aan mensen. Profeten als Jesaja spreken van een koninkrijk van vrede en veiligheid en in Jezus Christus is dat nabij gekomen. Zending in termen van het koninkrijk van God begint, volgens Ladd, dus niet in het Nieuwe Testament, maar in het Oude. Iemand die het Oude Testament heel sterk beklemt, is C.J.H. Wright in *The mission of God*. Eerst bekritiseert hij het feit, dat de Bijbelse verantwoording van zending vaak gebeurt op de smalle basis van Mattheüs 28.19 en vervolgens pleit hij voor een benadering vanuit de hele Bijbel, beginnend vanaf het Oude Testament en noemt hij de hele Bijbel een product van Gods zending³⁰.

Het gebruik en het begrip van de term koninkrijk begint dus in Het Oude Testament en wordt voortgezet in het Nieuwe. De Bijbelse terminologie die daarvoor wordt gebruikt, is in het Hebreeuws *malkuth* en in het Grieks *basileia*. Deze begrippen betekenen koninkrijk, maar in het kader van de Bijbel verwijzen deze termen eerder naar een persoon en diens macht, dan naar een land en zijn regels. Ladd toont met behulp van tekstverwijzingen in het Oude en Nieuwe Testament aan, dat het begrip koninkrijk in het kader van Gods koninkrijk verwijst naar Gods persoonlijke autoriteit, macht of regering. Als voorbeeld noemt hij onder andere uit het Oude Testament, Psalm 103.19: *De HEERE heeft Zijn troon in de hemelen bevestigd en Zijn Koninkrijk heerst over alles* en Psalm 145.13: *Uw Koninkrijk is een Koninkrijk van alle eeuwen en Uw heerschappij is in alle geslacht en geslacht*. Ook in het Nieuwe Testament gaat het volgens Ladd om het buigen voor het gezag van God. Hij wijst onder andere op Marcus 10.15: *Voorwaar zeg Ik u: Zo wie het Koninkrijk Gods niet ontvangt, gelijk een kindeken, die zal in hetzelfde geenszins ingaan* en op het gebed in het Onze Vader, Mattheüs 6.10: *Uw Koninkrijk kome. Uw wil geschiede, gelijk in den hemel also ook op de aarde*. Met deze verwijzingen maakt hij duidelijk, dat met het koninkrijk, het koningschap van God is bedoeld en Zijn autoriteit.³¹ Hoewel het woord koninkrijk is ingeburgerd, geeft het woord koningschap in onze taal nauwkeuriger de betekenis weer: in het koninkrijk van God gaat het om de autoriteit, het gezag van God.

Wat betekent dat voor de zending? Welke consequentie kan dat hebben voor de missionaire houding van christenen? Leven onder het koningschap van God vraagt

²⁹ G.E. Ladd, p.14

³⁰ C.J.H. Wright, p. 34 e.v., 48 e.v.

³¹ G.E. Ladd, p. 19 e.v.

enerzijds onvoorwaardelijke onderwerping aan de autoriteit van God. Het gezag van God vraagt erkenning van alle mensen, inclusief de zendingswerker en de mensen voor en met wie hij werkt. Anderzijds, als God alle macht heeft over de hele wereld en in alle tijden, dan kan een zendingswerker zijn werk ontspannen doen. Hij kan vertrouwen op een machtige God die de hemel en de aarde regeert. Het denken en werken in termen van het koningschap van God betekent voor de houding van de zendingswerker dus enerzijds onderwerping en anderzijds ontspanning. Zie ook het schema op p. 19.

2.3 Universeel

Het spreken over de autoriteit van God als Schepper van deze wereld, die regeert vanuit de hemel over alle mensen geeft het koningschap van God een universeel karakter. Ladd spreekt van een centraal thema van de Bijbel. Het gaat om Gods verlossende werk in de geschiedenis, zegt hij, via Abraham, Gods volk Israël en Jezus bereikt God de hele wereld, het ultieme doel van God³². Met name Wright bespreekt deze ontwikkeling vanuit het Oude Testament via Israël uitgebreid. Hij spreekt over de verkiezing van Israël in de context van de universaliteit van God en als instrument om anderen over de hele wereld, alle naties, te bereiken.³³ Ook Graafland spreekt over het koningschap van God vanwege de schepping en legt een verband tussen beide Testamenten. Hoewel dat koningschap betwist is door de satan, zegt hij, heeft Jezus deze heerschappij van God opnieuw gevestigd. Het koninkrijk van Jezus is dus hetzelfde universele koninkrijk: *Duidelijk blijkt hieruit, dat dit Koninkrijk Gods een universeel karakter draagt.*³⁴ Daarnaast geeft Graafland ook de bekering een plaats. Jezus roept daartoe op en zendt daartoe uit. *Bekering en Rijk Gods zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden,* zegt hij.³⁵ Door het geloof in Jezus Christus krijgt God opnieuw autoriteit in het leven van een mens. Verkuyl spreekt in dit verband over *Het leiden van mensen tot de Messias Jezus en tot het belijden van Hem als Heer* en de primaire zendingstaak als *to tell the story of Jesus.*³⁶ Op grond daarvan komt hij tot de taak van de zending: mensen in aanraking brengen met de boodschap van het evangelie.

Wat betekent dat voor de zending? Welke consequentie kan dat hebben voor de missionaire houding van christenen? Het universele karakter van het koninkrijk van God betekent enerzijds, dat God weliswaar Israël heeft uitverkoren als Zijn eigen volk, maar vervolgens ook, dat het verlossende werk van God via Zijn volk alle mensen betreft. In die zin zijn alle mensen gelijkwaardig onder de heerschappij van God en Christus Jezus en dat nivelleert de tegenstelling *wij/zij*. Deze gelijkwaardigheid onder het koningschap van God maakt een zendingswerker bescheiden, zeker als hij beseft, dat zelfs Israël, het uitverkoren volk van God, een instrument is om alle mensen te bereiken met de verlossing. Anderzijds is het juist het universele karakter van het koninkrijk van God, dat uiteindelijk alle mensen God en Christus Jezus zullen belijden als Heer. Jezus geeft zelfs herhaaldelijk de opdracht om het evangelie van dat koninkrijk te verkondigen om dat doel te bereiken: *En heengaande predikt, zeggende: Het Koninkrijk van de hemel is*

³² G.E. Ladd, p. 132 e.v.

³³ C.J.H. Wright, p. 193, 263, 344 e.v.

³⁴ *Gij die eertijds verre waart...*, p. 107

³⁵ *Gij die eertijds verre waart...*, p. 108

³⁶ J. Verkuyl, p. 271, 272

nabij gekomen (Mt 10.7). Deze opdracht om het doel van het koninkrijk van God te bereiken onder alle volken geeft de zendingswerker het mandaat om met vrijmoedigheid het evangelie van Jezus Christus wereldwijd te verkondigen.

Voor de praktijk van de zending heeft het universele karakter ook betekenis voor de plaats(en) waar het werk wordt gedaan. Als God autoriteit heeft over de hele wereld en alle mensen, zal het zendingswerk over heel de wereld plaatsvinden en onder alle mensen gedaan worden. Echter, het gaat om het belijden van God en Jezus Christus als Heer en er is grote verscheidenheid in de wereld als het gaat om plaatsen waar mensen deze belijdenis uitspreken. Als zendingswerkers mensen willen leiden tot Messias Jezus en tot het belijden van Hem als Heer, zullen zij vooral werken op plaatsen waar zij mensen aantreffen die deze belijdenis (nog) niet uitspreken. In bepaalde missiologische kringen, die van de Lausanne Committee, wordt deze groep wel aangeduid met *onbereikten*. Naar die mensen en volken zal de speciale aandacht uitgaan. Zie ook schema p. 19.

2.4 Holistisch

Het spreken over de autoriteit van God als Schepper van deze wereld, die regeert vanuit de hemel over alle mensen geeft het koningschap van God ook een holistisch karakter.

Ladd bespreekt in een apart hoofdstuk de vraag: *wat verlangt of eist het koninkrijk van God van ons?*³⁷ Hij legt de nadruk op de *beslissing* om het koninkrijk van God te ontvangen, inclusief alle zegeningen die daarbij horen. Vervolgens noemt hij dat besluit: resoluut, radicaal, kostbaar en eeuwig. De consequenties daarvan betreffen alle facetten van het leven tot en met de eeuwigheid. Sommige aspecten, zoals rijkdom en armoede werkt hij verder uit.

Hierboven noemde ik reeds, dat Graafland het koninkrijk van God verbindt met de bekering³⁸. Deze bekering, ze beweert hij, doortrekt het hele menselijke bestaan en komen in de vruchten ervan tot openbaring. Even later spreekt hij van een *het ganse menselijk bestaan beheersende bekering*.³⁹ Echter, de woorden gaan in de prediking wel aan de daden vooraf, *de prediking*, zegt hij, *is openbaring en realisering van het Rijk, de wonderen [...] zijn de tekenen van het Rijk, die als zodanig aan de prediking ondergeschikt zijn*. Hij noemt de wonderen *wezenlijk* voor het koninkrijk van God, maar *anders wezenlijk* dan de prediking.⁴⁰ Later legt hij het verschil uit in termen van een *centrum* en een *omtrekken* in verband met de komst van God. Het centrum van het Rijk is de verkondiging van *het* evangelie van Jezus Christus en het heil dat daarin meekomt en de omtrekken van dit komende Rijk zijn de totaliteit en universaliteit ervan. *Dit Rijk richt zich op de hele wereld, de ganse schepping/kosmos, op alle dingen*.⁴¹ Daarbij gebruikt hij termen als: vrede, vrijheid, gerechtigheid voor mensen, volken, rassen in lichaam en ziel en in relaties en verwijst hij naar de politieke, maatschappelijke en culturele omtrekken van dit koninkrijk van God.

³⁷ G.E. Ladd, p. 95, e.v.

³⁸ *Gij die eertijds verre waart...*, p. 108

³⁹ *Gij die eertijds verre waart...*, p. 109

⁴⁰ *Gij die eertijds verre waart...*, p. 110

⁴¹ *Gij die eertijds verre waart...*, p. 111

Hoewel Graafland dus spreekt over totaliteit, over holisme en over woorden en daden van het koninkrijk van God, geeft hij door de termen van centrum en omtrekken wel een hiërarchie aan. Hoewel beide aspecten, woorden en daden, wezenlijk zijn voor de komst van het koninkrijk van God, hebben de woorden het primaat.

Ook Verkuyl legt verband tussen het Rijk Gods en de bekering: *Metanoia, bekering, is het antwoord, dat Christus vraagt en verwacht van degenen die de boodschap van het Rijk serieus nemen.*⁴² Toch gaat hij meteen een stap verder als hij beweert, dat *metanoia het gehele leven omvat, ook het maatschappelijk gedrag, zodat het on-Bijbels is scheiding te maken tussen persoonlijke bekering en participatie in het maatschappelijk leven.*⁴³ Bekering noemt hij een *permanent proces van levensvernieuwing, van voortdurende oriëntatie te midden van wisselende situaties waarin de volgelingen van Jezus leven.*⁴⁴ Bovendien gaat het niet om *bekering van enkelingen, maar om de vorming van een nieuw volk.*⁴⁵ Dit volk wordt gestempeld door de Messias en heeft een Messiaanse levensstijl om deze wereld te dienen. En zo komt Verkuyl tot de formulering van een zendingstaak: *de communicatie van de Naam van Jezus, de oproep tot persoonlijke bekering, de vorming van het Messiaanse volk, de deelname aan de strijd tegen alle gestalten van het menselijke onheil.*⁴⁶ Vervolgens somt hij allerlei noden op die de mensen bedreigen: de psychische en lichamelijke nood bijvoorbeeld, de nood van armoede en honger, de nood van raciale discriminatie en de bedreiging door de dood en vergankelijkheid. Verkuyl noemt het koninkrijk van God *doel der zending*. Dit thema, zo vervolgt hij, is van *grote praktische betekenis*. De wereldzending zal *het totale Rijks Gods moeten verkondigen en aandacht moeten geven aan alle aspecten van de menselijke onheilen.*⁴⁷ Anders dan Graafland spreekt Verkuyl niet over een centrum en over omtrekken, maar zegt hij dat de *diakonia*, de dienst aan de mensen, *niet ondergeschikt is aan de proclamatie van het Evangelie, maar een eigen zinvolle plaats inneemt naast de proclamatie van het Evangelie.*⁴⁸ Ofwel, in tegenstelling tot Graafland spreekt Verkuyl niet van een rangorde in woorden en daden.

Tenslotte verwijs ik naar eerder genoemde Wright die het doel van de *mission of God* formuleert als de vergeving van de zonde, het verslaan van alle kwade krachten, het vernietigen van de dood, het wegnemen van de vijandschap tussen Joden en heidenen en de verzoening van de hele schepping.⁴⁹ Hoewel hij spreekt over het kruis als *centraal en integraal* uitgangspunt van een holistische visie, wil hij niet spreken over prioriteiten. Letterlijk spreekt hij van een *holistische theologie van het kruis*. Daarbij gaat het *om het hele evangelie voor de totale mens en de hele wereld.*⁵⁰

In lezingen en tijdens gesprekken merk ik, dat met name dit holistische karakter van het koningschap van God veel verwarring oproept. In dit verband is het van belang om in te zien, dat de aangehaalde bronnen niet spreken over een tegenstelling tussen woorden en

⁴² J. Verkuyl, p. 273

⁴³ J. Verkuyl, p. 272

⁴⁴ J. Verkuyl, p. 273

⁴⁵ J. Verkuyl, p. 274

⁴⁶ J. Verkuyl, p. 275

⁴⁷ J. Verkuyl, p. 278

⁴⁸ J. Verkuyl, p. 292

⁴⁹ C.J.H. Wright, p. 312, e.v.

⁵⁰ C.J.H. Wright, p. 315, 316

daden. Maakt Graafland nog verschil tussen de prediking van het evangelie en de tekenen van het koninkrijk van God en geeft hij de voorkeur aan de prediking boven de wonderen, de andere schrijvers zien woorden en daden als gelijkwaardige onderdelen van de verkondiging van het hele evangelie van het koninkrijk van God.

In het kader van de komst van het koninkrijk van God wordt één vraag altijd genoemd en besproken. Een vraag die ik nog niet eerder heb benoemd en die hier zeker enige aandacht verdient, namelijk: wanneer komt dat koninkrijk? Lezing van de Bijbelteksten die spreken over het koninkrijk van God lijken verschillende antwoorden te geven. Jezus zegt in Lucas 17.21, dat het rijk van God er al is: *En men zal niet zeggen: Ziet hier, of ziet daar, want, ziet, het koninkrijk Gods is binnen u.* Ook zegt Jezus, dat het nabij gekomen is: *De tijd is vervuld en het Koninkrijk van God nabij gekomen* (Mc 1.15), maar in het Onze Vader leert Jezus zijn volgelingen bidden om de komst van het Koninkrijk, *Uw koninkrijk kome*, (Mt 6.10) Kennelijk is het er toch nog niet. In de theologie staat dit spanningsveld bekend als de thematiek van het reeds en nog niet van het koninkrijk van God.

Hoewel deze scriptie niet de ruimte biedt om deze vraag uitvoerig te beantwoorden, bespreek ik enkele noties die Ladd in dit verband aanreikt en die voor het zendingswerk van belang zijn. Ladd verdeelt het koningschap over twee regeringsperioden, beide overlappen elkaar: Deze Eeuw en de Toekomstige Eeuw. Het verschil tussen deze twee werelden wordt niet bepaald door tijd, maar door kwaliteit. In Deze Eeuw heerst de dood (inclusief alle gevolgen) en in de toekomstige Eeuw het leven (inclusief alle zegeningen). Cruciaal is de komst en de opstanding van Jezus Christus, de Koning der Joden die de dood heeft overwonnen en daarna de opdracht geeft om het evangelie van het leven te verkondigen.

Opmerkelijk is nu, dat het koninkrijk van God met de kracht van de Toekomstige eeuw Deze Eeuw binnendringt. Met de komst van Jezus Christus is dat het Koningschap van God nabij gekomen en wordt er iets zichtbaar van de regering en de macht van God in deze wereld en in onze geschiedenis. Jezus kondigt dat koninkrijk aan, proclameert het en demonstreert het door Zijn genezingen en vooral door Zijn uitwerpingen van de duivel.⁵¹ Woorden en daden zijn bij Jezus dus één. Het zijn twee aspecten van de verkondiging van het evangelie. Anders gezegd: *preaching by teaching and healing*. Later krijgen de discipelen de opdracht hetzelfde te doen. Jezus bindt de duivel en de zonde en uiteindelijk overwint Hij de dood als de laatste vijand van het koninkrijk van God. Door de opstanding van Jezus is de kracht van de satan gebroken en daardoor is zijn macht in Deze Eeuw en dus ook in de missionaire context nog wel aanwezig, maar tegelijk is het ook een gebroken macht.⁵² Dit is de boodschap van het koninkrijk van God en mensen die de *beslissing* nemen dit koninkrijk te ontvangen worden voorbereid op de Toekomstige Eeuw waarin Christus in heerlijkheid Koning is.⁵³

Wat betekent dat voor de zending? Welke consequentie kan dat hebben voor de missionaire houding van christenen? Het holistische karakter van het koninkrijk van

⁵¹ G.E. Ladd, p. 47

⁵² G.E. Ladd, p. 49

⁵³ G.E. Ladd, p. 51

God betekent ten eerste eenheid in de verkondiging. Woorden en daden vormen geen tegenstelling, kennen ook geen rangorde, maar zijn gelijkwaardige aspecten van de verkondiging van het koninkrijk van God. Dat koninkrijk van God, de Toekomstige eeuw, waarin God regeert, is in Jezus Christus nabij gekomen. Het evangelie van Jezus Christus is de overwinning van het leven op de dood. Het leven staat hier niet alleen voor de persoonlijke bekering, maar ook voor de heilzaamheid van de hele mens en de hele schepping.

Voor de praktijk van de zending heeft het holistische karakter ook betekenis voor de tijd, de eeuw, wanneer het werk wordt gedaan. Voor de zendingswerker is het goed zich te realiseren, dat hij leeft in Deze Eeuw. Hier en nu heeft de dood het laatste woord. De eeuw waarin de zendingswerker wordt uitgezonden is een gebroken wereld en een wereld getekend door onheil. Voor zijn motivatie is het goed zich te realiseren, dat Jezus Christus de dood heeft overwonnen, dat de Toekomstige Eeuw is aangebroken en dat de zegeningen daarvan Deze Eeuw binnendringen. Het koningschap van God is zichtbaar in de schoonheid van het leven in de natuur, als zieke mensen niet sterven maar genezen en als mensen die gebonden zijn door de macht van de duivel daarvan worden verlost, als gebroken relaties tussen mensen of volken worden hersteld en in de bekering en het geloof van mensen. In opdracht van Jezus Christus zullen zendingswerkers het evangelie van het koninkrijk verkondigen *by teaching and healing* met het perspectief van een Toekomstige Eeuw waarin er werkelijk sprake zal zijn van eenheid en heilzaamheid in het leven met God. Zie ook schema p. 19.

2.5 Een werkdefinitie

Op basis van bovenstaande korte bespreking van het concept van het koninkrijk van God noem ik een aantal belangrijke begrippen die een beknopte, samenhangende theorie van de koninkrijksgedachte vormen. Daarna noem ik de consequenties van deze begrippen voor de zending en formuleer ik een werkdefinitie. Deze gegevens gebruik ik vervolgens als criteria om de gegevens die ik van de GKJTU heb verzameld te evalueren.

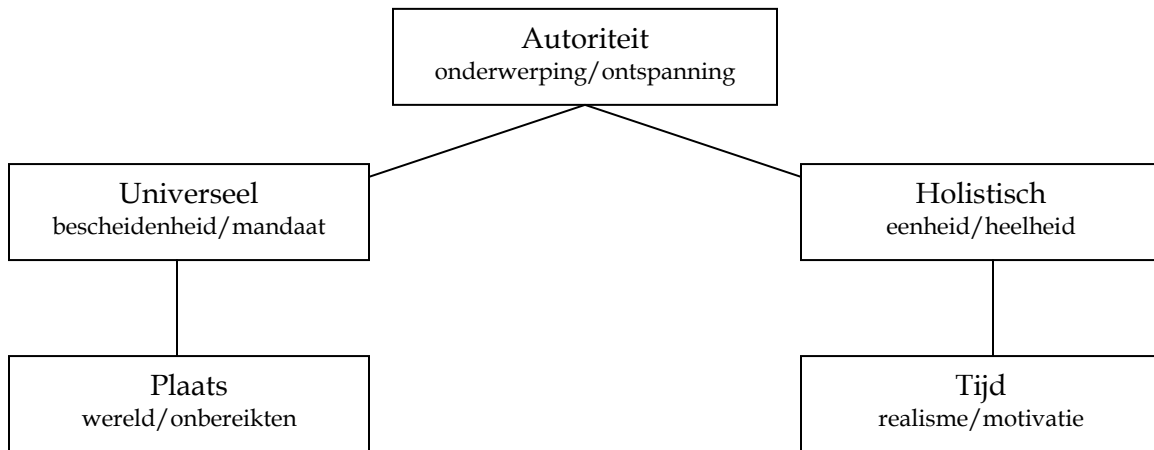
Denken en werken vanuit het koningschap van God, betekent dat een zendingswerker enerzijds weet, dat alle mensen aan God onderworpen zijn, omdat Hij Koning is en anderzijds weet, dat hij zijn werk ontspannen kan doen, omdat God alle macht heeft.

De autoriteit van God heeft universeel karakter, betreft de hele wereld en alle mensen. Zelfs Israël, het uitverkoren volk van God, is 'slechts' een instrument om het doel te bereiken: de vestiging van het koninkrijk van God. In dat koninkrijk zijn alle mensen gelijkwaardig en dat nivelleert de tegenstelling *wij/zij* en maakt de zendingswerker bescheiden. Om dat doel te bereiken geeft Jezus de zendingsopdracht, zodat alle mensen God en Christus Jezus zullen belijden als Heer. Deze opdracht geeft de zendingswerker het mandaat om het evangelie van Jezus Christus wereldwijd, maar in het bijzonder onder de mensen die het evangelie nog niet of niet meer kennen, vrijmoedig te verkondigen.

De autoriteit van God heeft een holistisch karakter, betreft eenheid en heilheid in de verkondiging en dat nivelleert de tegenstelling *woorden/daden*: preaching by teaching and healing. Zendingswerkers verkondigen het evangelie van het koninkrijk van God in Deze Eeuw waarin de dood en de gebrokenheid heersen, maar doen dat met het perspectief van de Toekomstige Eeuw waarin het leven en de heilheid heersen. In dit perspectief is er ruimte voor allerlei programma's die de heilheid van de schepping en de mens beogen.

In schema:

	Begrippen	attitude
1.	autoriteit: God regeert	onderwerping aan God
		ontspanning vanwege God
2.	universeel: betreft de hele wereld	bescheidenheid in de verkondiging
		mandaat van de verkondiging
	consequentie plaats	wereld in het algemeen
		onbereikten in het bijzonder
3.	holistisch: betreft de totale wereld	eenheid in verkondiging
		heilheid in de verkondiging
	consequentie tijd	realisme vanwege Deze Eeuw
		motivatie vanwege Toekomstige Eeuw

3. De context van de gemeente

3.1. Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over de plaats van de gemeente in de context, in het *Studying Congregations* aangeduid met *The Ecological Frame*⁵⁴. Een kerk staat nooit op zichzelf, maar beweegt zich altijd, zowel in theorie als in praktijk in de context van een cultuur en vaak van allerlei andere religies. Daartussen bestaan, volgens *Studying Congregations*, allerlei overeenkomsten, verschillen, spanningen, gesprekken en contacten, afhankelijk van de openheid naar de context van een betreffende kerk.

In dit hoofdstuk geef ik een algemene beschrijving van de missionaire context van de kerk waarin ik mijn onderzoek doe. Ik sta achtereenvolgens stil bij het land Indonesië, bij de Javaanse cultuur en bij de stad Salatiga. Met behulp van materiaal van internet, gesprekken met allerlei mensen, een masterthesis van een student theologie en mijn eigen observaties in de kerk en op straat, probeer ik te komen tot een indruk van de context van de GKJTU. Tenslotte rond ik af met conclusies die van betekenis zijn voor de missionaire motivatie van de GKJTU.

3.2. Indonesië

Beschrijving

De GKJTU is een kerk op Midden Java, één van de eilanden van het eilandenrijk Indonesië⁵⁵. Indonesië, gelegen in Zuidoost-Azië, is sinds 17 augustus 1945 een republiek met een gekozen parlement en president. De naam Indonesië is afgeleid van het Latijnse woord *indus*, dat verwijst naar India en het Griekse woord is voor *eiland*, *nesos*. Indonesië kent vele onderlinge verschillen. Er is één gemeenschappelijke taal, het Indonesisch, maar er wonen ongeveer 300 afzonderlijke etnische groeperingen die zo'n 740 verschillende talen en dialecten spreken. Als land heeft Indonesië, ondanks alle onderlinge verschillen, een gemeenschappelijke identiteit verworven die politiek vooral wordt gedefinieerd vanuit het nationalisme, maar ook in het dagelijks leven wordt gekenmerkt door woorden als *harmonie* en *balans*. Het Indonesische motto luidt: *Bhinneka Tunggal Ika*, ofwel, vrij vertaald: *Eenheid in diversiteit*. De culturele context van de GKJTU is die van een bewust pluralisme, zowel vanuit de politiek als vanuit het volk.

Met een populatie van 240 miljoen⁵⁶ is Indonesië qua inwoneraantal het op drie na grootste land ter wereld en tevens het land met het grootste aantal moslims. De islam is geen staatsreligie en veel moslims gaan zelden naar de moskee. In mijn beleving maakt de islam op het zeer dicht bevolkte Java een totaal andere indruk, dan bijvoorbeeld in het Midden-Oosten. In Cairo staan weinig kerken en gonst de gebedsoproep luid over de stad, maar in Jakarta en in Salatiga viel het mij juist op, dat er zoveel kerken staan en dat de gebedsoproep van de moskee soms nauwelijks hoorbaar is. Het straatbeeld wordt

⁵⁴ N.T. Ammerman, p. 40, e.v.

⁵⁵ De data die in dit hoofdstuk genoemd worden, staan op vele sites. In het literatuuroverzicht geef ik verschillende vindplaatsen aan. Hier gebruik ik voornamelijk www.cia.gov, The World Factbook van de CIA.

⁵⁶ Gegevens juli 2009

niet bepaald door verwijzingen naar de belangrijkste godsdienst van het land. Dat heeft ook verband met de Javaanse cultuur die ik later bespreek.

Dat neemt niet weg, dat de islam het land met name voor de eigen christelijke bevolking merkbaar domineert. Lokaal kunnen christenen door moslims beperkt worden in hun vrijheden en mogelijkheden. Banen bij de overheid bijvoorbeeld zijn voor christenen meestal niet weggelegd en een jonge gesprekspartner in een restaurant kon een cursus die werd aangeboden door zijn burgerlijke gemeente volgen, omdat zijn christelijke identiteit niet bekend was.⁵⁷ Hij was ervan overtuigd, dat het zijn laatste cursus zou zijn, als de gemeente zou ontdekken, dat hij christen is.

Desondanks hebben alle christenen moslims in de familie, in de buurt, als klasgenoten en als collega's. Uit de enquête⁵⁸ blijkt dat 92% van de ondervraagden vier of meer niet-christenen, en dat zijn in de praktijk meestal moslims, als vriend heeft. Dat betekent, dat christenen op Java op een natuurlijk wijze en vaak reeds op jonge leeftijd vaardigheden ontwikkelen om met moslims om te gaan. Daarmee wil ik overigens niet zeggen, dat deze contacten eenvoudig zijn en soepel verlopen.

Hoewel de religieuze vrijheid in de Indonesische grondwet is vastgelegd, is het aantal godsdiensten wel beperkt. Zes religies zijn officieel erkend. Dat zijn de islam, het protestantisme, het rooms-katholicisme⁵⁹, het hindoeïsme, het boeddhisme en het confucianisme. Volgens de officiële gegevens van 2000, is 86.1% van de Indonesiërs moslim, 8.7% christen⁶⁰ (en dat is zo'n 20 miljoen), 1.8% hindoe en 3.4% behoort tot een andere godsdienst.

Nederland en Indonesië hebben ook samen een geschiedenis. Ik heb niet gemerkt, dat onze gedeelde geschiedenis de contacten en dus ook het onderzoek in de weg stond. Sterker nog: veel jongeren zijn zich nauwelijks bewust van de Nederlandse invloed op hun taal en cultuur. Eén van de vertalers zei tegen me: 'Ik begrijp niet, dat de Nederlanders hier honderden jaren hebben geleefd, gewoond en gewerkt en dat er van hun invloed niets meer te merken valt.' Zij herkent weinig Nederlandse overblijfselen in het dagelijks leven.

Toch kwam ik, misschien vooral als Nederlander, voortdurend Hollandse invloeden tegen. Niet zozeer in de rode daken die een Nederlandse erfenis schijnen te zijn, maar ook in de uitgesproken Hollandse gebouwen in bijvoorbeeld Semarang. Daarnaast zijn in de taal vele woorden herkenbaar, omdat ze direct of indirect op het Nederlands teruggaan. Het valt op, dat die woorden vaak afkomstig zijn uit de wereld van de techniek, de handel en het bestuur. Ik geef wat voorbeelden: abonemen, diesel, kantor, knalpot, pompa oli, paspor, polisie pos, teknik, sukses en natuurlijk gratis. Toko buku, voor boekwinkel, is een voorbeeld van uitwisseling van woorden en klanken en daarnaast zijn uitdrukkingen als *de pisang zijn* of je *senang voelen* staande uitdrukkingen

⁵⁷ Gesprek met gast tijdens ontbijt in hotel, 1 juni 2009 te Salatiga

⁵⁸ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, III.4

⁵⁹ In Indonesië zijn het protestantisme en catholicisme twee onderscheiden godsdiensten.

⁶⁰ Christenen wil hier zeggen: katholieken en protestanten samen.

die vanuit Indonesië naar Nederland zijn overgewaaid. Een enkele keer sprak iemand mij op straat of in de kerk aan met een paar woorden in het Nederlands.

In de kerk liggen die verhoudingen nog anders. Het ontstaan en de ontwikkeling van de kerk in het algemeen, maar die van de GKJ TU in het bijzonder hebben alles met Nederland te maken. In de kerkdienst op zondag blij ik de melodieën van de liederen te kennen, de liturgie is vertrouwd en zelfs bepaalde kerkwoorden zijn hetzelfde. Op Java heeft de kerk een *koster* en is er een commissie voor de *evangelisatie*. Op het kantoor van de synode van de GKJ TU hangt een prachtige landkaart van Indonesië met een legenda in het *Nederlandsch* en in de power point presentatie van de GKJ TU worden de Hollandse wortels van de kerk met naam en foto vermeld. Ook in de tijdslijn⁶¹ die ik met de synode samenstel, wordt voorzichtig gewezen naar de strijd van de onafhankelijkheid en de invloed daarvan op de kerk. Omgekeerd betekent Indonesië voor veel Nederlandse kerken, dat juist daar hun zending is begonnen.

Voorbeeld

Hieronder geef ik een voorbeeld⁶² dat enig inzicht geeft in de cultuur van Indonesië, met name van de dominante positie van de islam. Het is een spontaan gesprek met iemand die ik Anton noem en die ik in het hotel tijdens het ontbijt spreek. Ik raak met hem in gesprek, omdat hij meer kennis heeft van het Engels dan alleen het *Morning sir* wat ik meestal hoor.

Het gaat om een jongeman die na de junior highschool is gaan werken, omdat studeren te duur is. Desondanks spreekt hij goed Engels. In het dagelijks leven werkt hij wekelijks 60 uur als ober in een restaurant en helpt hij kinderen thuis met extra lessen Engels. Hij is 34 jaar oud, getrouwd en vader van twee kinderen.

Hij is in Salatiga op uitnodiging van de regering, omdat hij in zijn woonplaats jongeren helpt met hun huiswerk. Hij heeft goede contacten met de onderwijsafdeling van het gemeentehuis en daarom is hij geselecteerd voor een training over nationalisme, patriotisme, goed burgerschap en dergelijke. Hij doet er zelf laconiek over, vindt het een beetje overdreven, maar twee hoteldagen zijn natuurlijk te leuk om te laten schieten, zo zegt hij. De overheid vindt, dat het nationalisme kwijnt en daarom worden voorbeeldmensen in de watten gelegd en getraind. Anton zelf denkt, dat het nationalisme niet zozeer kwijnt, maar minder fel is dan in 1945 en dat etnische groepen, zoals Javanen, zich meer bewust zijn van hun eigen identiteit en daarvoor ruimte vragen.

Wij praten over uiteenlopende onderwerpen. De staat Indonesië, het verschil tussen geen onderwijs kunnen volgen en armoede, de Javaanse cultuur met de mooie kant ervan en de schaduwzijde, de onuitroeibare corruptie, enzovoort.

⁶¹ Zie Bijlage 3: Time Line GKJ TU

⁶² Gesprek met Anton tijdens ontbijt in hotel Le Berengin, juni 2009 te Salatiga. Vanwege zijn houding en op grond van zijn informatie noem ik hier niet zijn eigen naam en laat ik de precieze datum achterwege.

Als ik hem naar zijn geloof vraag, hapert hij, kijkt hij om zich heen en zegt hij, dat het gesprek tussen ons moet blijven. Tijdens het hele gesprek blijft hij rondkijken naar mensen die ons gesprek mogelijk kunnen volgen. Het is niet de bedoeling, dat andere cursisten zijn verhaal horen, want dan heeft hij weinig hoop op een goede afloop.

Hij is als moslim opgegroeid, volgde een christelijk school, want de moslimschool was veel te streng. Hij is getrouwd met een christelijke vrouw en zijn gezin staat als moslim te boek. Niet officieel op de ID-kaart, want dat is niet nodig. Hij heeft een burgerlijk huwelijk gesloten, geen islamitisch. Hij en zijn vrouw hebben wel ergens bij een imam, zoals hij zei *een zinnetje gezegd* in de trant van *Ik ben een goed moslim*, maar dat stelde in zijn ogen niets voor. Officieel blijft hij moslim, want dat is veel praktischer in deze samenleving. Persoonlijk gaat hij zijn eigen weg van geloof.

Eigenlijk moet hij niets van officiële religies hebben. Hij gelooft in God en in Jezus, maar religies zijn allemaal hetzelfde. Leaders zijn vaak slecht. Zij bepalen wat goed en slecht is. Zijn vrouw gaat naar de kerk, maar hij niet, want in zijn omgeving zien anderen hem als moslim. Dat houdt hij graag zo, want dat voorkomt problemen. Zo hadden zijn ouders er geen moeite mee dat hij met een christelijk meisje trouwde, als hij maar beloofde moslim te blijven. Verder is hij vrij in zijn denken en doen.

Hij vindt de houding van veel moslimmensen moeilijk. Als het ramadan is, hangt er bij de kerk een spandoek met de tekst: *wij wensen alle moslims een goede tijd met ramadan*. Maar bij moslims zul je nooit met Kerst een wens richting de christenen zien. Hij waardeert in het algemeen de houding van veel christenen, maar hij heeft moeite met het moralisme van de islam. Als ik daarop doorvraag haakt hij af. Hij moet voorzichtig zijn, is blij met het gesprek, maar moet er weer vandoor.

3.3. Javaanse cultuur

Beschrijving

De officiële nationale taal, het Indonesisch, wordt op alle scholen onderwezen en wordt door bijna elke Indonesiër gesproken. Het is de taal van de handel, politiek, media, onderwijs en academici. Tegelijk is er de laatste jaren in toenemende mate aandacht voor de eigen identiteit van de verschillende bevolkingsgroepen. Jongeren die met het Indonesisch zijn opgegroeid, zijn zich meer en meer bewust van hun etnische wortels. Ook de bovengenoemde Anton legt uit, dat er een zekere spanning bestaat tussen de staat Indonesië die na de Tweede Wereldoorlog is ontstaan en etnische ontwikkelingen van de laatste tijd. Met regelmaat spreek ik mensen die trots zijn op hun Javaanse achtergrond en hun Javaanse taal, maar nooit ontmoet ik mensen die vooral Indonesiër zijn.

In de samenleving, maar ook in de kerk groeit de ruimte voor met name de Javaanse taal en cultuur. Niet opmerkelijk, want van de ongeveer 300 etnische groepen vormen de Javanen met bijna 41% van de totale bevolking van Indonesië verreweg de grootste groep. Ter vergelijking: de Sundanese en de Madurese bevolkingsgroepen staan met respectievelijk 15% en 3.3% op de tweede en derde plaats. Vaak zijn Javanen zelfbewust

en trots op hun eeuwenoude cultuur. Toen ik vroeg aan de secretaris van de GKJTU, Sugito wat hij zich vooral voelde: Javaan of christen, zei hij zonder aarzelen: Javaan. Ook vertelden verschillende kerkleden mij, dat de Javaanse taal en cultuur beter aansluit op de beleving van het christelijk geloof, dan de Indonesische.

De GKJTU biedt haar kerkdiensten weliswaar vooral in het Indonesisch aan, maar sommige diensten zijn in het Javaans. Als er bijvoorbeeld op zondag drie kerkdiensten worden gehouden, is de kans groot dat daarvan één dienst in het Javaans wordt aangeboden. De groeiende belangstelling voor het Javaans bleek voor mij ook uit een presentatie van een masterscriptie. Een student theologie die op kosten van de GKJTU een masterstudie aan het Asian Institute for Liturgy and Music in Manilla volgde, rondde zijn studie af met een scriptie over Javaanse muziek in de kerkdiensten van de GKJTU. De titel van zijn thesis luidt: *The use of gamelan and tembang jawa music in GKJTU worship: a study in contextualization*.

Sutarto geeft in zijn thesis een beschrijving van zijn eigen Javaanse cultuur. Als eerste noemt hij het begrip harmonie⁶³. Dat begrip heb ik tijdens mijn reis vele malen gehoord. Javanen houden niet van uitersten, niet van extremen. Tijdens een gesprek⁶⁴ in een *warung*⁶⁵ dichtbij het gebouw van de synode van de GKJTU vertelde een moslim mij, dat radicale moslims geen echte moslims zijn. Een Javaan is niet radicaal, fundamentalistisch of extreem. Dat past niet bij hun Javaanse cultuur, volgens mijn gesprekspartner. De fundamentalistische moslims in de plaats Solo bijvoorbeeld zijn dom en ouderwets, zo werd me toevertrouwd. Zij hebben gebrek aan onderwijs. Hoewel sommigen beweren, dat de islam in Indonesië radicaliseert, krijg ik vaker te horen, dat radicalisering voor een Javaan onmogelijk is.

In het algemeen zijn de mensen vriendelijk, zeer vriendelijk en overal vind ik een welkom onthaal. Het valt me ook in het verkeer op, dat ondanks alle drukte en afwezigheid van verkeersregels, alles zich langzaam en zonder woordenwisselingen beweegt. Harmonie en onderling respect is goed voor het welzijn van het land, beweert Sutarto. Andere begrippen die hij noemt, kunnen in verband gebracht worden met harmonie: solidariteit, samenwerking, vrede, problemen overwinnen door gesprek, langzaam maar zeker.

De Javaanse taal ondersteunt deze harmonie. Het is, volgens de sprekers, een moeilijke taal die op tenminste drie niveaus of in drie spreekstijlen wordt gesproken, maar altijd zachter klinkt dan het Indonesisch. Met voorbeelden hebben Javanen mij het verschil laten horen tussen de harde klanken van het Indonesisch en de zachte van het Javaans. Zelfs ruzies, zo beweerde men, zijn in het Indonesisch feller dan in het Javaans waarin mensen eigenlijk nauwelijks ruzie kunnen maken.

⁶³ Sutarto, p. 22 e.v.

⁶⁴ Interview met moslim in warung, 1 juni 2009 te Salatiga

⁶⁵ Een eenvoudige gelegenheid op straat om een kopje thee te drinken of iets te eten.

Voorbeeld

Hieronder geef ik een voorbeeld⁶⁶ dat enig inzicht geeft in de cultuur van Java, met name van het streven naar harmonie en onderling respect tussen mensen en ook tussen het christendom en de islam.

Aan mijn begeleider Sugito heb ik ook gevraagd om een gesprek met een niet-christen en dat is in deze context meestal een moslim. Ik realiseer me, dat dit geen eenvoudige vraag is. Er zijn weinig contacten met moslims en het gaat om mensen in de buurt van de kerk en zomaar op straat: wie komt daarvoor in aanmerking en hoe kunnen zij voor mij een afspraak organiseren? Na overleg met de vertaalster die, ook in het Javaans makkelijk communiceert, besluiten we niet op straat iemand aan te spreken, maar in een *warung*. Ook spreken we af, dat zij iemand selecteert, het gesprek opent en mij introduceert op een geschikt moment.

In de *warung* op de stoep voor het synodegebouw ontmoeten we een man in uniform. Iemand in dienst van de overheid moet een moslim zijn, vermoeden we. Het is Mohamad Nambali, inderdaad een moslim, een soort bewaker voor het moment waarop er rampen in de stad zijn. Voor mij is het van belang, dat hij snel en makkelijk bereid is tot een gesprek.

Mohamad spreekt open over zijn land, zijn eigen geloof en dat van de christenen. Dat hoort ook zo in Salatiga en eigenlijk op heel Java, vindt hij. Salatiga geeft het goede voorbeeld met zo'n 20% christenen, een christelijke burgemeester, een islamitische locoburgemeester en een vreedzame samenleving. Mohamad heeft ook christenen in zijn familie en bezoekt voor een trouwerij of een begrafenis gewoon de kerk, hoewel z'n vrouw een hoofddoek draagt en dus ook zichtbaar een moslima is. Dat is geen probleem en hij waardeert de kerkdiensten.

Er zijn wel strenge moslims, maar die zijn ouderwets, niet goed opgeleid en leven bij elkaar in de stad Solo, zo beweert mijn zegsman. Dan mengt de bediende, waarschijnlijk de eigenaar van de *warung*, zich spontaan en vrijmoedig in het gesprek. Deze mevrouw komt van oorsprong uit Solo en weet er alles van. Ze is de wijk ontsnapt om naar Salatiga te gaan en om christen te worden. Ze weet niet precies waarom, maar ze wilde dat al jaren. Ze weet alleen: *Ik miste iets*. Ze hoorde de stem van God, maar kan niet precies vertellen hoe. Ze werd christen en haar familie neemt haar dat kwalijk. Ze bieden haar geld aan en vragen haar terug te keren naar Solo en de islam. Hoewel ze het contact met verwanten mist, denkt ze er niet over, terug te keren naar Solo en opnieuw moslim te worden. In Salatiga is ze lid van de kerk en actief in sociale programma's. Het concept van het koninkrijk van God breng ik niet ter sprake, maar de praktijk ervan kent ze zeker. Zo helpt ze de dokter die namens haar kerk spreekuur houdt en dus ook voor veel moslimpatiënten gratis beschikbaar is. De bediende is weduwe, arm en dankbaar. Ze prijst God en weet zich gezegend, vooral ook omdat ze iets voor andere mensen kan betekenen. Het is opmerkelijk, dat deze vrouw haar verhaal doet in het bijzijn van de

⁶⁶ Dit hierboven reeds genoemde interview is aanvankelijk een interview met een klant, een plaatselijke moslim, maar het interview ontwikkelt zich gaandeweg tot een gezamenlijk gesprek vanwege de spontane bijdrage van de ober, een christelijke mevrouw, 1 juni 2009 te Salatiga.

moslim. Kennelijk is dat geen probleem. Aan het einde van onze ontmoeting verleggen we de aandacht weer naar Mohamad en wensen hem Gods zegen. Op straat praat ik nog even na met mijn vertaalster. Ook zij is verrast over het verloop van het gesprek. Ik heb in deze ontmoeting niet alleen iets gezien van het streven naar harmonie en onderling respect van de cultuur van de Javanen in het algemeen, maar ook van de christelijke betrokkenheid op de wereld door de toevallige ontmoeting met de christelijke bediende in deze *warung*.

3.4. Salatiga

Salatiga is een stad op Midden-Java en telt volgens de ene inwoner 300.000 en volgens de andere inwoner 111.000 inwoners. Via een locale site van de gemeente Salatiga kom ik op het getal 150.000 inwoners⁶⁷ en een Nederlandse site van Salatiga noemt 170.000 inwoners. Dat geeft een indicatie van het aantal inwoners, maar ook van de relatieve waarde van deze cijfers.

De stad bestaat voornamelijk uit een driehoek van drie brede straten en één hoofdstraat. Het centrum is dag en (bijna de hele) nacht druk met grote aantallen mensen, met allerhande vervoersmiddelen, met verschillende grote en kleine markten en winkels en met tal van handelaars. Er lopen weinig buitenlanders en als lange, blanke man val ik op en word ik voortdurend aangesproken of nagekeken. Nagenoeg niemand spreekt Engels en een enkele keer werd ik verrast door een Nederlandse groet. De sfeer op straat is gemoedelijk en rustig. Op verschillende plekken ontmoet ik bedelaars. Kleine criminaliteit lijkt er niet te zijn.

Enerzijds lopen sommige vrouwen met hoofddoeken op straat en is de islam dus zichtbaar aanwezig, maar anderzijds is de zondag de nationale rustdag en zijn sommige winkels (een dagdeel) dicht. Opvallend is de luidruchtigheid, muziek, brommers, moskeeën en kerken: ze maken allemaal herrie. Dat viel me ook op tijdens een huiskring van de wijkgemeente van de GKJTU van Salatiga⁶⁸. Enerzijds was de Bijbelstudiegroep duidelijk aanwezig door luid te spreken en te zingen in de tuin van één van de leden, maar tegelijkertijd was de buurman in zijn tuin bezig zijn brommer te repareren. Als ik mensen vroeg om opheldering van deze situatie, noemden zij het tekenend voor de Javaanse cultuur. Beide groepen zijn bewust aanwezig en geven bewust de ander de ruimte om samen in harmonie te kunnen leven.

Wat mij vanaf het eerste moment in Salatiga opvalt, is het aantal en de soorten kerken. Het straatbeeld wordt in deze stad eerder door kerkgebouwen, dan door moskeeën bepaald. Overal herken ik kerkgebouwen met borden voorzien van informatie over de kerk en de kerkdiensten. Net buiten de stad is een nieuwe kerk bezig met de bouw van een enorme kerkzaal. Daarnaast zijn verschillende kerken bezig met de uitbreiding van hun gebouw. Moskeeën zijn minder goed herkenbaar. Weliswaar is in het centrum van de stad de herbouw van één grote nieuwe moskee aan de gang, maar verder ontdek ik slechts hier en daar een kleine moskee tussen de huizen. Volgens de eerder genoemde

⁶⁷ Via <http://www.pemkot-salatiga.go.id> naar <http://siteresources.worldbank.org/INTINDONESIA>

⁶⁸ Participatie huiskring 3 juni te Salatiga

Nederlandse site van Salatiga is 77% moslim en 21% christen. Dat zijn getallen die ik ook ter plaatse vaak hoor, maar die even vaak naar boven toe worden bijgesteld tot ruim 30%. In ieder geval is de burgemeester christen en dat is opmerkelijk in dit islamitische land.

De wijkgemeente van dominee Daniël Heri Iswanto te Salatiga telt ongeveer 350 leden en 115 doopleden⁶⁹. Op de zondag dat ik de kerk bezoek, zijn er tijdens de eerste kerkdienst om 6.00 uur 51 kerkgangers, tijdens de tweede dienst om 8.00 uur ruim 100 en tijdens de laatste dienst die qua muziek is afgestemd op jongeren om 17.00 uur 22 bezoekers geteld. Die telling gebeurt overigens om de groei te meten en dus op basis van missionaire motieven. Bij binnenkomst moet iedere bezoeker een teller (voor mannen en vrouwen gescheiden) indrukken. Het aantal kerkbezoekers, zo'n 175, steekt schril af bij het aantal leden, 465 in totaal. Op basis van deze getallen komt 38% van de leden op zondag naar de kerk. Uit de enquête⁷⁰ die ik heb afgenomen onder betrokken leden die onder andere huiskringen bezoeken, blijkt, dat 76% wekelijks de kerk bezoekt en dat 16% de weg naar het kerkgebouw twee of drie keer per maand weet te vinden. Deze cijfers geven slechts een indruk, want ik weet niet precies wie de kerk bezoekt (oud, jong, lid, geen lid, enz.) en hoe vaak dezelfde mensen op zondag naar de(zelfde) kerk gaan (één, twee of drie keer).

De gemeente groeit in aantal, maar dat gaat langzaam. Zeker in vergelijking met de meer charismatische groepen in de stad. Eén van die kerken is bezig met een nieuw gebouw voor 2500 bezoekers. Het cijfermateriaal⁷¹ dat ik van de wijkgemeente kreeg aangereikt, maakt deze groei niet zichtbaar.

Uit de enquête blijkt verder, dat 40% van de kerkelijke gemeente van Salatiga jonger is dan 30 jaar⁷² en 44% maandelijks minder dan 1.000.000⁷³ rupia verdient⁷⁴. Als het gaat om opleiding blijkt 60% de high school of vocational school te hebben afgemaakt en 28% is afgestudeerd op het level universiteit en diploma⁷⁵. De gemeente is dus niet rijk en in deze context behoorlijk opgeleid.

3.5. Conclusies

Met de focus op de missionaire motivatie van de GKJTU geef ik hieronder enkele conclusies van de verkregen data betreffende de context van deze kerk.

Algemeen

Als eerste merk ik op, dat het altijd lastig is om vast te stellen wat er niet is. Zo heb ik geen gegevens op grond waarvan ik kan zeggen, dat er contacten zijn tussen de GKJTU

⁶⁹ Zie Bijlage 4: Data of church member in Salatiga congregation

⁷⁰ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.3

⁷¹ Zie Bijlage 4: Data of church member in Salatiga congregation

⁷² Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, II.1

⁷³ Dat is ongeveer € 70,=

⁷⁴ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, II.4

⁷⁵ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, II.5

en de lokale overheid, andere kerken of andere religieuze groeperingen in de stad Salatiga. Navraag heeft me voorzichtig gemaakt.

Indonesië

Ten tweede merk ik op, dat Indonesië een groot land is met een enorme hoeveelheid inwoners. Dat brengt een enorme diversiteit met zich mee. De overheid streeft naar eenheid in het land onder het motto *eenheid in diversiteit*. Eén van de overheidsmiddelen om die eenheid te creëren, is de Indonesische taal. Vanuit missionair perspectief is deze lingua franca een pre.

Het land herbergt, ten derde, het grootste aantal moslims van de wereld, want van de 240 miljoen inwoners is ongeveer 86% moslim. De islam is dominant en dat betekent, dat christenen soms beperkt zijn in hun mogelijkheden. Tegelijk merk ik op, dat deze islam op mij een mildere indruk maakt, dan de islam van het Midden-Oosten en dat geeft christenen ruimte, zoals bijvoorbeeld ook blijkt uit de kerkbouw. Veel christenen hebben familieleden, vrienden, collega's, klasgenoten en burens die moslim zijn en zij beschikken daardoor reeds op jonge leeftijd over kennis en vaardigheden om met moslims om te gaan.

De Javaanse cultuur

Ten vierde maak ik een opmerking over de Javaanse cultuur. Deze is van groot gewicht voor alle mensen op Java, ook voor christenen dus. Centraal begrip in de Javaanse cultuur is harmonie. Dat begrip is uiteraard van missionaire betekenis als het gaat om ontmoetingen tussen mensen van verschillende religies, met name tussen christenen en moslims.

Bovendien is, ten vijfde, deze cultuur van harmonie van invloed op het karakter van de islam. Veel aanhangers van de islam hebben vanuit hun cultuur moeite met radicale, ideeën, zijn gematigd, gaan niet vaak naar de moskee en hebben een open houding naar christenen.

Salatiga

Salatiga is een middelgrote stad op Midden-Java, kent weinig buitenlanders en heeft een gemoedelijke sfeer, zo merk ik als zesde op. Zo'n 20% à 30% van de bevolking is christen en dat betekent dat christenen meetellen in deze stad. Deze positie is van belang voor de identiteit van christenen en hun missionaire houding.

Zowel christenen als moslims, opmerking zeven, zijn merkbaar aanwezig. Beide groepen laten luid van zich horen en verdragen elkaar. In die zin zijn er weinig obstakels om met elkaar in gesprek te zijn.

Ten achtste noem ik het feit, dat de kerken van Salatiga groeien, getuige de vele uitbreidingen en de nieuwbouw van kerken. Uiteraard stimuleert deze groei de missionaire motivatie.

Tot slot

In de context van de christenen die behoren tot de GKJTU zijn veel elementen in het land, de cultuur, de stad en de kerk die de missionaire motivatie positief kunnen beïnvloeden.

4. De identiteit van de gemeente

4.1. Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over de identiteit van de gemeente, in *Studying Congregations* aangeduid met *The Culture Frame*⁷⁶. Een kerk en een lokale gemeente zijn unieke identiteiten die, binnen de gegeven context, wordt gecreëerd door de kerk zelf. Hieronder gaat het dus om vragen naar de specifieke identiteit van een zekere kerk op een bepaalde plaats en in de bepaalde tijd: in dit onderzoek dus de GKJTU op Java in 2009. Welke gemeenschappelijke geschiedenis heeft de kerk gevormd tot de kerk zoals die nu is? Wat zijn de theologische uitgangspunten? Wat is de betekenis van het logo? Hoe is de verhouding tussen visie en missie van de synode van de kerk en de activiteiten van de departementen, gemeenten en individuele werkers? Ofwel: hoe wordt de theorie van de synode vertaald naar de praktijk van de gemeente en de gemeenteleden en is er een verschil tussen de formele en informele identiteit?

De geschiedenis van de GKJTU is lang, want die gaat terug tot het jaar 1853. Daarbij merk ik op, dat de gebeurtenissen in de wereld en de geschiedenis van Indonesië vooral vanaf de Tweede Wereldoorlog van grote invloed zijn geweest op de ontwikkeling van de protestantse kerken op Java. Uiteraard valt daarover veel te schrijven. Mijn focus waarmee ik alle informatie verwerk, is gericht op de missionaire attitude van de GKJTU. In de enquête, de gesprekken en observaties ben ik voortdurend op zoek naar het denken en werken van de GKJTU in verband met de theologie van het koningschap van God.

Achtereenvolgens sta ik stil bij de geschiedenis van de kerk, het logo van de GKJTU en de theologie van de kerk. Daarna doe ik verslag van mijn onderzoek in verschillende gemeenten, bij diverse departementen en bij programma's van de stichting Sion. Tenslotte rond ik af met conclusies gefocust op de missionaire motivatie van de GKJTU.

4.2. Geschiedenis

Voor het beschrijven van de geschiedenis van de GKJTU maak ik gebruik van de power point presentatie van de kerk, de gesprekken met de secretaris van de synode, een tijdslijn⁷⁷ die ik samen met de synodeleden heb gemaakt, een interview⁷⁸ met twee gemeenteleden die beiden in de kerkenraad van de gemeente in Salatiga hebben gezeten en de reeds genoemde thesis van Sutarto die in zijn scriptie de geschiedenis van de GKJTU beschrijft.

Alle gegevens wijzen voor het ontstaan van de GKJTU naar het jaartal 1853. Mevrouw Le Jolle - de Wildt, de vrouw van een ondernemer met een koffieplantage, nam het initiatief om het evangelie te verkondigen aan haar eigen werkers. Al snel werd ze daarbij ondersteund door lokale gelovigen. In het jaar 1855 worden de eerste tien

⁷⁶ N.T. Ammerman, p.78, e.v.

⁷⁷ Zie Bijlage 3: Time Line GKJTU

⁷⁸ Interview met de heren Prapto en Madiyono, 28 mei 2009 te Salatiga

dopelingen geteld. In 1857 gaat zij terug naar Nederland, maar weet dominee H.W. Witteveen van Ermelo enthousiast te maken en hij zorgt op zijn beurt voor de uitzending van de heer R. de Boer in 1869. In 1876 is er in Njemoh een gemeente van 70 mensen. Vanaf 1888 wordt er samengewerkt met de Duitse Neukirchener Mission en wordt door de zendingswerkers te Salatiga de Bond van Zendelingen opgericht met de naam Sataliga Zending, omdat men vanuit Salatiga andere steden en dorpen probeert te bereiken met het evangelie. Uiteindelijk ontstaat het kerkverband van de GKJTU op 23 maart 1937 te Purwodadi als vrucht op deze zendingsactiviteiten.

Vanaf 1940 volgt een moeilijke periode vanwege de Tweede Wereldoorlog. De kerken waren jong en nog niet in staat om alle verantwoordelijkheden zelf te dragen. De steun vanuit Duitsland viel weg en de Salatiga Zending werd geconfronteerd met tal van problemen op het gebied van leiderschap, theologie, organisatie en financiën. Ook loopt de samenwerking met de Javaanse Christelijke Kerk (GKJ) op niets uit, raakt de GKJTU veel leden kwijt en gaan veel goederen verloren. De formele registratie als zelfstandige kerk in Indonesië vindt plaats op 24 december 1949.

Vanaf 1965 breekt er een nieuwe periode aan. Vanwege de opstand van de communisten en om atheïsme te voorkomen beslist de regering dat iedere burger een godsdienst moet kiezen. In diezelfde periode beschikt de GKJTU over sterke leiders en worden de contacten met de Neukirchener Mission hersteld. Deze organisatie zendt twee zendingswerkers die gaan lesgeven op de Evangelisatieschool die in 1969 is heropend en de studenten van die school helpen de gemeente van Salatiga in het evangelisatiewerk in de afgelegen streken Getasan en Kopeng. In deze situatie groeit het aantal leden snel en dat komt volgens de ouderlingen die ik sprak, ook door de waarden van het christelijk geloof, door het feit dat het christelijk geloof zich niet negatief uitlaat over andere godsdiensten (zoals in de islam wel gebeurt) en het diaconaat dat vorm kreeg in gezondheidsprogramma's, infrastructuur en onderwijs.

In 1972 wordt de GKJTU geaccepteerd als 42^e lid van de Persekutuan Gereja-gereja di Indonesia, de Raad van Indonesische Kerken (PGI). Dat lidmaatschap is voor de GKJTU van belang voor het zelfvertrouwen van de kerk, voor de ontwikkeling van de theologie en voor de verkondiging van het evangelie.

In 1984 vernieuwt de regering van Indonesië de Pancasila van 1945. De Pancasila bevat de basisprincipes van de grondwet. Daarbij gaat het om de volgende vijf principes:

1. er is één God (keuze voor de genoemde monotheïstische godsdiensten)
2. menselijkheid (respect voor de mens en geen spirituele of fysieke onderdrukking)
3. nationale eenheid (één land, één volk, één taal)
4. democratie (dat vereist overleg en consensus)
5. sociale rechtvaardigheid (rechtvaardige verspreiding van de welvaart)

Alle organisaties, ook de kerk, wordt gevraagd hiermee in te stemmen. De GKJTU komt samen in een speciale synode (XXII) en zet de basisprincipes van de regering in om de eigen kerk zo mogelijk zowel organisatorisch als spiritueel te vernieuwen. De GKJTU

ziet de Pancasila als een win-win situatie en gebruikt de context waarin de kerk zich beweegt voor de ontwikkeling van de eigen identiteit.

De volgende synode (XXIII) vindt plaats in juli 1988 en de GKJTU wil zich duidelijk uitspreken als een reformatische kerk die haar wortels heeft in de Salatiga Zending. De vergadering neemt besluiten ten aanzien van de kerkorde, kiest een nieuwe synode met ruimte voor jonge leden en ziet zichzelf meer en meer als een missionaire kerk. Tijdens de vergadering met de synodeleden met wie ik de tijdslijn van de geschiedenis maakte, sprak men van een *second born* van de GKJTU. Er is sprake van nieuwe energie, van een ontwikkeling van visie om een volwassen, onafhankelijke en missionaire kerk te zijn en van nieuwe en hernieuwde relaties. Sutarto geeft de volgende opsomming: Salatiga zending, Neukirchener Mission, GKN, GZB, GKI Jateng en Rheinland Synod. In 2003 wordt de GKJTU lid van de United Evangelical Mission (UEM) waarvan de leden afkomstig zijn uit Afrika, Azië en Europa.

Vanaf 2003 werkt de GKJTU met een strategische planning van 25 jaar om te groeien in visie en missie. Deze langetermijnvisie van 25 jaar wordt verdeeld in perioden van vijf jaar met voor elke periode een eigen visie en missie. Zo is in de periode 2003 -2008 het *Supplement op de Heidelbergse Catechismus* ontworpen, zodat de kerk met een eigen identiteit, antwoorden kan geven op eigentijdse vragen op het gebied van de cultuur, pluralisme, politiek, economie, wetenschap, kunsten en technologie. In het geheel van deze ontwikkeling speelt het concept van het koninkrijk van God een grote rol.

4.3. Logo

De naam van de GKJTU, de Christelijke Kerk van Noord en Midden Java is geen geografische aanduiding, maar verwijst vooral naar het ontstaan en de geschiedenis van de kerk. De kerk wil beslist niet etnisch of territoriaal zijn, maar ze is nu eenmaal ontstaan in het noorden en het midden van Java. Zoals bij vele andere kerken en organisaties is ook bij de GKJTU het logo heel bewust gekozen. Het is in opdracht van de synode gemaakt door één van de leden van de gemeente te Semarang.

Het logo heeft de volgende verklaring:

1. De vorm van het logo verwijst naar een berg. De berg staat symbool voor de wereld als de context van de gemeente. De GKJTU is in de wereld, niet van de wereld, maar voor de wereld.
2. De boot is de opengeslagen Bijbel en verwijst naar verkondiging van de Bijbelse boodschap, het leven dat daarop is gebaseerd en het sola Scriptura van de Reformatie.
3. Het kruis verwijst naar de verkondiging van het evangelie van Jezus Christus: de kern van de identiteit van de christenen.
4. Het zeil in de vorm van een duif verwijst naar de heilige Geest.
5. Het schip op het water verwijst naar de roeping van christenen om wereldwijd in hun dagelijks leven hun christelijk geloof te laten zien.
6. Ook de kleuren hebben een betekenis. De lichtblauwe achtergrond symboliseert kalmte, gevoeligheid en genegenheid. De gele kleur van het zeil symboliseert helderheid en levenslust als teken van het nieuwe leven dat door de verzoening is verkregen. Het zwarte schip betekent in de Javaanse context heerlijkheid en macht.

Het valt mij op, dat de betekenis van het logo in elke presentatie wordt uitgelegd, dat sprekers regelmatig naar het logo verwijzen en dat het overal wordt afgedrukt.

4.4. Visie, missie

Beschrijving

De woorden visie en missie hebben in het Indonesisch dezelfde klanken als in het Nederlands. Daardoor kon ik eenvoudig vaststellen, dat ze op z'n minst vaak voorbij kwamen. Niet alleen op alle afdelingen van de GKJTU, maar bijvoorbeeld ook op een christelijk school in Salatiga. Toen ik vroeg naar de visie van de school nam de directrice een lijstje van de muur en las alle aspecten van de visie en missie van haar school op⁷⁹. Een ander voorbeeld is de kerkelijke gemeente van Salatiga. In de kerkenraadkamer hangt een grote wandplaat met daarop de visie van de kerk en de gemeente duidelijk gemaakt in symbolen, lijnen, pijlen en Bijbelteksten.

Toen ik voor deze scriptie op zoek was naar een geschikte kerk, kreeg ik de visie en missie aangereikt in een power point presentatie. Reeds in Nederland had ik dus al kennis van de visie en missie van de GKJTU, in gesprekken met de secretaris kwamen visie en missie vaak ter sprake en tijdens een tweetal twee trainingen die ik heb bijgewoond, ging de eerste lezing over de visie en missie van de kerk en over de betekenis daarvan voor de betreffende training⁸⁰. Zowel over de inhoud, als over de implementatie is door velen en uitgebreid nagedacht. De visie en missie is niet één compact systeem, maar krijgt in presentaties en beschrijvingen verschillende bewoordingen en indelingen.

⁷⁹ Interview met mevrouw Kris Winarti, directrice SMA Kristen I Salatiga, 3 juni 2009

⁸⁰ Training door afdeling *studie, training & onderwijs* voor leiders zondagscholen, 21 mei 2009 te Salatiga en een training door afdeling *evangelisatie* voor boeren over milieuvriendelijke landbouw, 22 mei 2009 te Kopeng

De GKJTU presenteert zichzelf in de eerder genoemde power point presentatie die speciaal voor partners van de kerk is gemaakt, als reformatorisch en Calvinistisch en verwijst daarbij naar de Apostolische geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus en het *Supplement* daarop en tenslotte noemt de kerk zich Presbyteriaans en verwijst daarbij naar de synode. Nu weet ik, dat in Indonesië veel kerken, ook charismatische zich graag reformatorisch noemen, maar een verwijzing naar de Heidelbergse Catechismus en zelfs een *Supplement* daarop geeft aan, dat de kerk actief in deze traditie wil staan. Veel kerken op Java hebben na verloop van tijd de westerse belijdenisgeschriften vervangen door Javaanse of Indonesische. De GKJTU heeft er bewust voor gekozen om de traditie vast te houden en die vervolgens door te ontwikkelen. De kern van hun geloof wordt verwoord in de vragen en antwoorden van de Heidelbergse Catechismus en het *Supplement* is een doorvertaling naar de eigentijdse cultuur in dezelfde vorm als de Heidelbergse. Het aantal zondagen is met 68 uitgebreid en die verwijzen naar de Bijbel en de eerste 52 zondagen van de catechismus zelf.

Het *Supplement*⁸¹ geeft onder andere een beschrijving van het begrip cultuur in het algemeen en vervolgens geeft deze uitbreiding van de catechismus onderwijs in de houding van christenen tegenover die cultuur. De eerste stap is een kritische: een toetsing van de cultuur aan de Schrift om te bepalen wat *licht* is en wat *duister* is. Maar na de eerste stap volgt al snel een tweede en daarin spreekt deze Catechismus over het vernieuwen van de bestaande cultuur. Uit de voorbeelden en uit de toelichting van de vertaler blijkt een positieve houding. De ruimte die de van oorsprong Javaanse traditie biedt, moet worden benut. Tijdens de belangrijke, interreligieuze maaltijden bijvoorbeeld wordt er gebeden tot God zonder nadere invulling wie deze God is. Sommige christenen nemen deel aan deze maaltijden en maken van deze ruimte gebruik om tot hun eigen God te bidden. Het *Supplement* zegt in de noot van de vertaler expliciet, dat de GKJTU de leden van de kerk wil leiden tot een dergelijke houding⁸². Christenen, zo zeggen vraag en antwoord acht van het *Supplement*, zijn vrij in Jezus Christus. Deze vrijheid in Christus is de basis voor de houding ten opzichte van de cultuur. Dat resulteert in een attitude die de lokale cultuur waardeert, kritisch tegen het Bijbels licht houdt en zo mogelijk vernieuwt. Het geheel wordt toegelicht met tal van Bijbelse gegevens⁸³

Surtarto beschrijft het reformatorische karakter onder verwijzing naar een vergadering van predikanten in 2002⁸⁴. Het resultaat van die vergadering is een inkleuring van de traditie met de woorden Calvinistisch, piëtistisch en contextueel:

⁸¹ De GKJTU heeft in aansluiting op de Heidelbergse Catechismus en in de vorm van vraag en antwoord een *Supplement* geschreven met de titel: *Supplement to the Heidelberg Catechism, The teaching of the GKJTU in the Field of Culture, in the Field of Religious Plurality And Denominational Variety, in the Field of Politics, in the Field of Economy And in the Field of Science, Arts And Technology*. De eerste delen daarvan zijn vertaald in het Duits en Engels en op termijn zal er ook een Nederlandse vertaling volgen.

⁸² *Supplement*, Question 3, Translators' note

⁸³ *Supplement*, Question 8

⁸⁴ Surtarto, p. 28, e.v.

- het calvinisme is zichtbaar in de presbyteriaanse kerkorde, het gebruik van toga alleen in kerkdiensten, de leidende positie van de theologie en de Heidelbergse Catechismus
- het Duitse Piëtisme van de 17^e eeuw wordt zichtbaar in sommige liederen, de Bijbelstudiegroepen, de nadruk op de spiritualiteit en de heiligheid van het leven en de zelfstandigheid van de plaatselijke gemeente
- het contextuele wordt zichtbaar in het gebruik van locale kunst als middel tot kerkplanting, locale rituelen in het pastoraat en het opnemen van bepaalde symbolen in kleding en taal in de eredienst

Synode

In de komende 25 jaar wil de GKJTU volgens het *long term mission statement* meer missionair wil zijn⁸⁵. Volgens een power point presentatie met als titel *Over de GKJTU* gaat erom, dat de kerk zich in de komende jaren meer missionair bewust wordt en deelneemt aan Gods missie in Jezus Christus. De missie van de kerk is de missie van Christus en betekent dat de kerk het goede nieuws vertelt en tekenen van het koninkrijk van God opricht. Deelnemen aan deze missie betekent dat de mensen geroepen zijn om drie tot urgente acties:

1. het getuigen van de verlossing die in Christus is en dat is een verlossing die holistisch moet worden begrepen en elk aspect van het leven betreft
2. het vormgeven van het gemeentelven als het lichaam van Christus
3. het laten zien van de liefde van Christus in het dienen van mensen.

Daarin onderscheidt de GKJTU vijf verschillende zendingvelden:

1. **Schepping** De kerk is door God geroepen tot het in stand houden en beschermen van alle aspecten van de schepping. Deze missie betreft het sociale, culturele, politieke en ecologische leven. Daarom wil de kerk de verantwoordelijkheid nemen tot bescherming van de schepping die door de mensen wordt beschadigd. Om deze missie vorm te geven moet de kerk haar ogen openen en kritisch kijken naar alle schade die is aangericht en nog steeds wordt aangericht. Het is de taak van de kerk om zich open op te stellen en samen te werken met iedere ander instituut dat de schade wil herstellen. In dit kader heb ik een training van de afdeling evangelisatie bijgewoond en het thema betrof de milieuvriendelijke aanpak in de landbouw, zie 4.6.3.

2. **Bevrijding**

De missie van de bevrijding ziet zichzelf geconfronteerd met onrecht, armoede en onderdrukking. Het is de taak van de kerk om zichzelf te committeren aan de bevrijding van alle soorten van menselijk lijden. De kerk is in staat om stem te geven aan de profetische taak om de waarheid te spreken tegen het onrecht, zodat de tekenen van de bevrijding zichtbaar worden voor degenen die lijden. Christus, in wie God present was, geeft bevrijding. Het delen van deze bevrijding is de taak van de kerk. De kerk moet niet alleen maar een veilige haven in nood bieden, maar ook de machthebbers confronteren, hoewel dat veel kan kosten en risico's met zich kan meebrengen.

⁸⁵ Aldus de PPP die de secretaris van de GKJTU, Petrus Sugito, mij ter introductie toont, 16 mei 2009.

3. Dienstbaarheid

Met dienstbaarheid bedoelt de GKJTU een wezenlijke overtuiging, dat iedere christen en elke christelijke kerk een dienaar van God is. Hij of zij is een dienaar die slechts de taak uitvoert die hem of haar door de Meester is opgelegd. Daarom moet de kerk nederig en loyaal zijn. De kerk dient niet zichzelf, de kerk is niet uit op macht, zij is een dienaar van God. Alles wat de kerk doet, is voor Christus. Daarom is de essentie van de taak van de kerk: dienen. De kerk is niet uit op gewin, maar dient God, zo goed als zij kan.

Dat leidt er onder andere toe, dat de GKJTU ook noodhulp aanbiedt, Zo heeft deze kerk in samenwerking met anderen aan de slachtoffers van de tsunami hulp verleend. Voor sommige leden van de kerk was het moeilijk om te accepteren, dat deze hulp voor 99% ten goede kwam aan moslims, maar voor de GKJTU is het juist hun missie in deze wereld.

4. Verzoening

In Christus laat God de grootste verzoening die in het menselijke bestaan mogelijk is, zien. De almachtige God had zich voorgenomen om naar de aarde te komen om zich met de mensheid te verzoenen. Volgens de GKJTU moet de kerk deze verzoening continueren, omdat zij zelf die verzoening van God heeft ontvangen. De wereld is vol van conflicten vanwege allerlei verschillen en omdat mensen vooral zichzelf zoeken. In veel opzichten is het menselijk leven beschadigd. De kerk kan een middel zijn om conflicterende partijen te verzoenen. De kerk moet een bringer van de vrede worden. Om deze taak te kunnen uitvoeren moet de kerk ook zelf tot een model van verzoening worden. Dit mes snijdt aan twee kanten: de kerk moet intern in vrede leven en extern vrede brengen.

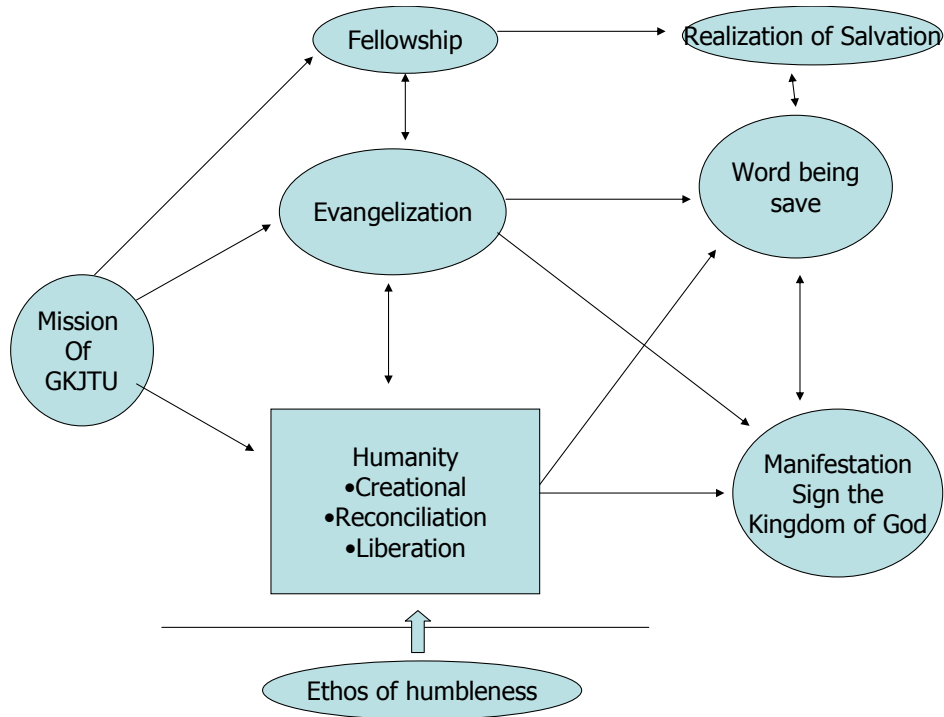
In dit kader heb ik een training van de afdeling studie, training en onderwijs bijgewoond en het thema betrof de verzoening van kinderen onderling en hun vrienden, zie 4.6.2.

5. Koninkrijk van God

Tenslotte spreekt de missie van de GKJTU over de komst van het koninkrijk van God. De kerk doet niets voor zichzelf, maar voor het komende koninkrijk, voor de presentie van God in deze wereld. De tekenen van het koninkrijk van God zijn recht, vrede, goedheid, eerlijkheid, solidariteit, liefde en integriteit ten aanzien van de schepping.

De beschrijving van deze zendingvelden maakt het missionaire karakter van deze duidelijk. Deze identiteit is bron voor vele activiteiten waarvan een aantal hieronder wordt besproken. Al deze activiteiten zijn gericht op het bereiken van de wereld en het tonen van de tekenen van het komende rijk van Jezus Christus aan allen voor wie de programma's zijn bedoeld.

De synode heeft het geheel in een schema vervat:

Hoewel lang niet alle elementen van dit schema door de kerk systematisch zijn doordacht en uitgewerkt, geeft het wel aan, dat de GKJTU evangelisatie centraal stelt en dat het begrip koninkrijk van God en elementen daarvan (verzoening, menselijkheid, aandacht voor de schepping en bevrijding) daarin een plaats hebben gekregen.

Op de XXVIIe synode (2008) is de *long term mission statement* aangepast voor de komende periode van vijf jaar en gekozen voor de volgende formulering van de visie van de GKJTU: *Stand Firm and Being Meaningful to Others*. In de missie van die synode is dat als volgt omschreven:

1. het verbeteren van de missionaire houding
2. het versterken van de eenheid van alle gemeenten van de GKJTU
3. het versterken van de capaciteit en de bekwaamheid van het leiderschap en het management van alle leden
4. het verbeteren van het zelfvertrouwen
5. het aangaan van coalities met sociale partners om het hoofd te kunnen bieden aan de rechtvaardigheid-vrede-integriteit van de schepping
6. het verbeteren van de bekwaamheid om op een actieve, creatieve en innovatieve manier een kanaal te zijn van de zegen van God.

4.5. Gemeenten

4.5.1. Salatiga

Kerken

In de stad Salatiga staan opvallend veel kerken. Ik heb in totaal van vier verschillende denominaties een kerkdienst bezocht. Van de GKJTU heb ik op 17 mei 2009 twee diensten in 'mijn wijkgemeente' bezocht, de eerste was om acht uur en de tweede was een soort jeugddienst om 16.30 uur. Op 24 mei heb ik 's morgens een evangelische gemeente met veel Chinezen bezocht. Deze kerk, the Bethany Church⁸⁶, heeft een goede Engelse vertaling, heeft een moderne en rijke uitstraling en lijkt op veel internationale evangelische kerken die ik ook op andere plekken in de wereld heb gezien. 's Avonds heb ik een dienst bezocht van de Christelijke Kerk Indonesië (GKJ)⁸⁷, een kerk die veel weg heeft van de GKJTU, maar meer aandacht heeft voor de liturgie van de kerkdienst. Om de hoek van mijn hotel staat een luidruchtige Pinkstergemeente (GPth) met een sterk charismatisch uitstraling. Op 30 mei 2009 ben ik gaan kijken welke mensen mij vanaf zes uur 's morgens wakker zongen. Er was veel harde muziek, een korte preek, veel gebed en spreken in tongen, maar er was geen vertaling en niemand sprak mij aan.

Mijn belangrijkste vraag was, of ik in al die kerken iets vond van de GKJTU als het gaat om de open houding naar de wereld. Voor zover ik de diensten kon volgen en ook op basis van gesprekken met kerkgangers heb ik begrepen, dat alle kerken in Salatiga de sociale vraagstukken min of meer op de agenda hebben staan. In de Bethany Church bijvoorbeeld zag ik een rij mensen staan die tijdens de kerkdienst voor een dokterspost onder de kerkzaal stonden te wachten voor een consult. Een mevrouw van een andere kerk vertelde mij, dat ze kerkenwerk doet als doktersassistent bij een dokter die één dag per week beschikbaar is voor de kerk⁸⁸. Ook het milieu of de houding naar anderen in de samenleving komt in verschillende kerken aan de orde. De manier waarop de GKJTU heel bewust missionair in de wereld staat en tekenen van het koninkrijk van God wil oprichten, herken ik dus in de onderscheiden kerken, hoewel de preek in bijvoorbeeld de Bethany Church wel sterk gericht was op het werk van de heilige Geest in het hart van de mens. De boodschap was, dat de wedergeboren mensen de heilige Geest ontvangen en alle problemen die zich in het alledaagse leven op Java voordoen, aan kunnen. Hoe dan ook, in de Javaanse context is openheid een vanzelfsprekend gegeven voor (de identiteit van) veel kerken. In die zin past de identiteit van de GKJTU in de omgeving waarin de kerk werkt.

Kerkdienst

Op de eerste zondag van mijn bezoek ga ik, zoals ik hierboven al schreef, twee keer naar de gemeente waarvan het kerkgebouw op het terrein van de synode staat. Het is de centrale kerk van de GKJTU van Salatiga en de kerk waarin ik mijn meeste onderzoeken doe. Elke zondag zijn er drie diensten (6.00, 8.00 en 16.30 uur) om

⁸⁶ Zie website van de gemeente: <http://graha.bethanysalatiga.org>

⁸⁷ Warta Gereja Kristen Jawa Sidomukti Salatiga, JL Brigjen Sudiarto 12

⁸⁸ Gesprek in met christelijke mevrouw in warung om de hoek van de synode, 1 juni 2009 te Salatiga

iedereen, ook de jongeren en de mensen die werken, de gelegenheid te bieden naar de kerk te gaan. Kort voor de aanvang van de dienst van 8.00 uur is er nog niemand. Voor de kerk staan enkele kramen van mensen die op deze manier hun groente of fruit verkopen en daarvoor toestemming hebben gekregen van de kerk. Iedereen geeft iedereen een hand. 's Morgens is er een orgel, 's middags een combo om de gemeentezang te begeleiden. Voordat de kerkenraad binnenkomt, gaat er een belletje en de ouderling van dienst geeft de predikant in toga een hand, de Bijbel en het liedboek. Ouderlingen en diakenen zitten voorin de kerk aan weerszijden van het gebouw en tegenover elkaar. De kansel staat centraal in de kerkzaal en de preek duurt ongeveer een half uur. Er is een liederenbord, er zijn bekende melodieën, een koster met dezelfde functienaam en een min of meer vertrouwde liturgie. Kortom, de Nederlandse en gereformeerde invloed is tastbaar aanwezig.

De liturgie ziet er als volgt uit:

1. afkondigingen (aan de hand van uitgebreide zondagsbrief)
2. kerkenraad komt binnen, ouderling van dienst overhandigt Bijbel en liedboek
3. schriftlezing
4. loflied
5. geboden van God, inclusief samenvatting
6. schuldbelijdenis
7. gebed
8. schriftlezing
9. lied
10. richtlijnen voor het leven
11. geloofsbelijdenis (samen staande opzeggen)
12. lied
13. gebed voor opening van de Schriften
14. Schriftlezing ('s morgens Psalm 23.6-11; 's middags Mt 28.16-20)
15. voorbede (gemeente, kerk, samenleving, zending)
16. collecte
17. lied
18. preek (pastorale toonzetting, met name 's middags ook directief)
19. ruimte voor groeten (in mijn geval van de GZB)
20. gebed, afgesloten door gezamenlijk Onze Vader
21. lied
22. zegen
23. lied
24. handen schudden bij de deur (predikant en gasten)

De kerkzaal is voor de helft of een derde gevuld. Vooral 's middags zijn er weinig bezoekers. Na de morgenkerkdienst krijg ik wat te drinken bij de kerkenraad. Voor de aanvang van de dienst had ik een teller gezien in de hal van de kerk. Navraag levert op, dat deze bedoeld is om de groei bij te houden. In één weekbrief las ik een overzicht van het aantal bezoekers. De liturgie in de middagdienst is gelijk. Door

het gebruik van jongeren en de combo komen er ook wat andere mensen. Voor de kerkenraad is het een strategie om jongeren een eigen plaats te geven.

In de morgendienst gaat dominee Untung Etiadi voor en is de preek vooral pastoraal getoonzet en in de middagdienst gaat dominee Daniel Hero Iswanto voor en gaat het over het zendingsbevel met de nadruk op het heengaan en discipelen maken als taak van de kerk in haar geheel. Woorden en daden worden genoemd, maar, het koninkrijk van God komt niet uitgebreid aan de orde.

Tayeman en Semarang

Naast de kerkdiensten van de GKJTU in de gemeente van Salatiga heb ik ook kerkdiensten bijgewoond in Tayeman⁸⁹ en Semarang⁹⁰. De gemeente in Tayewan is een kleine kerk in een klein dorp. Het dorp is voor een groot deel christelijk, maar tegelijk leven alle dorpingen met elkaar mee, christen of niet. In de kerk zijn velen familie van elkaar en de dienst wordt in het Javaans gehouden door een evangelist die een preek, aangereikt door het departement *studie, training en onderwijs*, voorleest. Overigens ging de preek op deze Hemelvaartsdag ook over Mattheüs 28.16-20. Na de dienst krijg ik eten aangeboden en gaan verschillende kerkgangers, de plaatselijke predikant en evangelist met mij in gesprek. Ze vertellen mij over de gewoonten in het dorp. Als er in dit dorp een bruiloft of begrafenis is, leven alle mensen met elkaar mee en komen moslims ook in de kerk. De onderlinge verstandhoudingen tussen moslims en christenen zijn goed, maar de gemeente zoekt wel naar middelen om hun dorpsgenoten de liefde van God te laten zien. Er zijn verschillende gemeenteleden met moslims getrouwd en door dergelijke gemengde huwelijken komen moslims tot geloof, overigens zonder problemen met familieleden in het dorp.

In Semarang, een grote stad met zo'n anderhalf miljoen inwoners, bezoek ik een bijzondere samenkomst van de gemeente Srongol. Het is Pinksteren, de gemeente bestaat 32 jaar en het is thanksgiving. Dominee Sugito gaat voor in een Javaanse dienst, inclusief de muziek. Deze gemeente heeft veel jongeren en hoger opgeleiden. Na de dienst heb ik een gesprek over het Javaans dat de predikant in deze dienst gebruikt. De communicatie in deze taal is niet eenvoudig, want de drie verschillende spreekstijlen komen alle drie in de preek voor en veel jongeren beheersen het Javaans onvoldoende. Toch groeit de belangstelling voor de Javaanse taal en cultuur en volgens veel christelijke Javanen sluit deze taal meer aan bij het christelijk geloof, dan het Indonesisch. Mensen ervaren de aanwezigheid van God en van de heilige Geest vooral in Javaanse diensten vanwege het spirituele karakter van de taal en de aansluiting bij hun identiteit. Opmerkelijk is in dit verband de thesis, de masterscriptie van Sutarto. Hij heeft met geld van de synode zijn theologisch onderzoek gedaan naar de mogelijkheden van het Javaans tijdens erediensten van de GKJTU.

⁸⁹ Kerkdienst van de gemeente in Tayeman, Hemelvaartsdag, 21 mei 2009

⁹⁰ Kerkdienst van de wijkgemeente Semarang II Srongol, zondag 31 mei 2009

Huiskring

Samen met Sugito bezoek ik zijn huiskring van de wijkgemeente in Salatiga⁹¹. Het is in de tuin van het ouderlijk huis van één van de vertalers. Ook de directeur van Sion en de wijkpredikant van Salatiga zijn lid van deze kring. Het kringwerk heeft een jaarthema en daarvan afgeleid een weekthema. Op de avond van mijn bezoek luidt dat: *Geloof helpt problemen overkomen*. Aan de Schriftlezing (Mt 17.14-21) doen alle betrokkenen mee door om beurten een vers te lezen. Daarna leest de leider van de bijeenkomst de uitgebreide leidraad van de afdeling *studie, training en onderwijs* voor. Daarin staan het doel van de betreffende avond, een toelichting daarop, een bespreking van het Bijbelgedeelte en een aantal gespreksvragen. Na het voorlezen van deze leidraad (45 minuten) is het even stil en wordt de wijkpredikant gevraagd om nog extra uitleg. De bespreking duurt kort en al gauw kijken deelnemers naar mij en vragen mij om een bijdrage. Ik vertel iets van Nederland, maar ga graag terug naar het Bijbelgedeelte en vraag naar getuigenissen. Verschillende getuigenissen van wonderen volgen. Eén daarvan wordt verteld door een oudere, naar eigen zeggen arme man. Hij wilde graag, dat zijn kinderen naar de universiteit zouden kunnen gaan om daar te leren. Hoewel hij nooit rijk geworden is, hebben al zijn kinderen kunnen studeren.

Wijkpredikant

De wijkpredikant, dominee Iswanto, heb ik herhaaldelijk gesproken. De eerste keer dat ik met hem sprak was ik verbaasd over zijn mening. Hij zei, dat moslims en christenen dezelfde God en Schepper dienen. Mohammed was zelf ook christen, zo zei hij. Het grote verschil zit in de verlossing door Jezus Christus. Daarom is dialoog nodig en is hij als vertegenwoordiger van de GKJTU betrokken bij gesprekken met moslims. Overigens heb ik dit thema in veel gesprekken aangeroerd en daaruit maak ik onder andere op, dat de aandacht voor moslims ook te maken heeft met het feit, dat moslims vaak familieleden en vrienden zijn. Daarmee wil ik niet zeggen, dat deze relaties niet problematisch zijn, maar wel dat contacten tussen christenen en moslim veel meer dan in Nederland een gegeven zijn en dat zij ook een ander karakter hebben. Veel christenen hebben een islamitische vader en moeder, broer, zus en vrienden en daarmee is de situatie van deze christenen anders dan die van mij in Nederland. Ik ontmoet in Nederland minder moslims en dat zijn ook nog eens moslims die behoren tot een andere cultuur dan de mijne, tot een ander familie dan de mijne en naar mijn mening zijn zij vaak niet zo gematigd als de meeste Javanen. Door de gesprekken en interview krijg ik enig gevoel voor de onderlinge verhoudingen. Toch ben ik zo nu en dan verbaasd. Eén van mijn gesprekspartners was kortgeleden tot geloof gekomen. Ze vertelde me, dat ze bad voor haar ouders. 'Wat bid je dan?' vroeg ik. En zij antwoordde: 'Dat ze goede moslims zijn.'⁹² Om een dergelijk antwoord op zijn waarde te schatten, vroeg ik Sugito om een toelichting. Hij legde mij uit, dat zo'n uitspraak weliswaar te maken heeft met gebrek aan kennis van het christelijk geloof, maar tegelijkertijd laat zo'n houding zien, dat de afstand tot moslims klein is.

⁹¹ Bezoek huiskring wijkgemeente Salatiga, 3 juni 2009

⁹² Dit zei zij tijdens een interview met drie nieuwe leden op 4 juni 2009 te Tayeman.

Hoewel het om twee religies gaat, staan de aanhangers niet direct tegenover elkaar. Dominee Iswanto⁹³ ziet voor zijn gemeente drie doelen:

1. het (samen met andere gemeenten) uitwerken van de visie van de synode
2. het streven naar een volwassen en onafhankelijke kerk met eigen fondsen, eigen middelen en eigen theologie. Dat geldt ook voor de missionaire attitude. Het materiaal voor Bijbelstudie moet daarbij helpen.
3. het voorbereiden van de gemeenteleden om zelfbewust en van betekenis te zijn voor anderen.

Gemeentelid

Een gemeentelid van 83, de heer Suparman Hadiwiratno, vindt het desgevraagd in deze tijd moeilijk om van het evangelie te getuigen⁹⁴. Vroeger was het mogelijk om met iedereen op straat over het geloof te spreken. Tegenwoordig willen de mensen dat niet meer. De andere gelovigen staan onder druk van hun eigen denominatie en dat maakt de ruimte voor christenen kleiner. De beste manier om te evangeliseren is het persoonlijke leven. Dat moet dienen als voorbeeld van het leven als christen. Het is belangrijk om de christelijke waarden in het dagelijks leven present te stellen, om in harmonie met anderen te leven en te laten zien hoe mensen verlost kunnen worden. Alleen op die manier kunnen mensen respect hebben voor christenen, aldus mijn zegsman.

Jeugdcommissies

Met vier vertegenwoordigers (tussen 19 - 24 jaar) van jeugdcommissies van de kerk te Salatiga heb ik een focusgesprek over geloven en getuigen⁹⁵. Geloven heeft alles te maken met Gods liefde, met Jezus en met de Bijbel. Ook het gesprek met God, het gebed en het bezoeken van de kerkdienst op zondag vinden deze jonge mensen van belang voor hun persoonlijk geloof. In het gesprek dat ik met hen heb, stel ik een aantal vragen over (de motivatie tot) zending en praten we met elkaar over allerlei antwoorden. Hieronder geef ik een samenvatting:

Kun je een definitie van zending geven?

- het verkondigen van het evangelie
- het worden van een zout en een licht in de wereld
- het geven van een goed voorbeeld
- het bekeren van mensen
- het leiden van mensen op de rechte weg en niet geregeerd worden door de wereld

⁹³ Interview op 1 juni 2009 te Salatiga

⁹⁴ Interview aansluitend op kerkdienst op 7 juni 2009 te Salatiga

⁹⁵ Interview met twee jonge mannen en twee jonge vrouwen, leden van allerlei jeugd- en kindercommissies van de kerk in Salatiga, 27 mei 2009 te Salatiga

Waarom doen we aan zending?

- om het eigen leven betekenis te geven
- God heeft alles met een doel gemaakt. Dat betekent, dat de wereld goed moet zijn als Jezus voor de tweede keer komt. Het is onze taak om alles op orde te brengen.
- Het is een keuze die je maakt voor God, de mensen en de kerk

Als Bijbelse motivatie noemen zij: Matth. 22.37-40 (over de eerste twee geboden), Gen. 1 (over de schepping), en Matth. 28 (de zendingsopdracht). Alle jongeren hebben vanzelfsprekend niet-christelijke vrienden of familieleden en zijn zo mogelijk met hen in gesprek over het christelijk geloof. Echter, ze vinden het lastig om iemand mee te nemen naar de kerk. Ze vinden het belangrijker om te investeren in de relatie. Daarnaast proberen zij de ander te wijzen op de christelijke waarden en het nut daarvan in het leven. Dat strookt met de gegevens van de enquête die ik in Salatiga heb afgenomen⁹⁶.

Jeugdleiders

Met twee jonge jeugdleiders en een jeugdouderling spreek ik over de visie en missie van de kerk, de zending en het concept van het koninkrijk van God⁹⁷. De kerkdienst is vooral gericht op het geloof van de gelovigen, zo blijkt uit hun reacties. De visie en missie van de GKJTU kennen ze niet, is van boven opgelegd en sommige gemeenteleden zijn daarvan op de hoogte, maar andere niet.

Onder zending verstaan zij niet het bekeren van iemand tot het christelijk geloof, maar meer het introduceren van Christus door de manier waarop een christen leeft. We moeten een *lopende Bijbel* zijn door houding en handelingen in het dagelijkse leven. Soms, op de juiste tijd en de juiste plaats, zijn ze met niet-christenen in gesprek, maar dan niet over christelijke dogma's, want dat is erg moeilijk, maar wel over christelijke waarden en de toepassing ervan in het gewone leven. De vorm is er één van interreligieuze discussie of van het delen van je geloof. De gemeente van Salatiga groeit langzaam en meestal vanwege huwelijk of geboorte. Het is maar zelden, dat mensen echt vanuit een ander geloof uit interesse de kerk binnenstappen. In de ogen van deze jongeren is de GKJTU gericht op zichzelf. Daarom vinden deze jongeren, dat het beter is om in je werk een goede christen te zijn en de christelijke waarden te delen. Eén van hen is docent op de plaatselijke school en hij nodigt mij uit voor een gesprek met de directeur. Die uitnodiging neem ik aan.

Na een interview met de betreffende directeur krijg ik een rondleiding door het gebouw. Het gaat om een christelijke high school met 40% moslimsleerlingen, twee moslimdocenten en een hindoedocent, een gebedsruimte voor moslims en een vrije vrijdagmiddag om de moslims de gelegenheid te bieden naar het vrijdagmiddaggebed te gaan. Alle leerlingen, ook de moslims, doen mee met de

⁹⁶ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, III.4, 5, IV.4

⁹⁷ Interview met twee leiders van kerkclubs en een kerkenraadslid voor de jeugd van de wijkgemeente van Salatiga, 27 mei 2009 te Salatiga

vieringen en volgen de lessen christelijke godsdienst. Hoewel deze jeugdleiders niet vertrouwd zijn met de terminologie rond het begrip koninkrijk van God, is, volgens hun, deze manier de beste om de christelijke waarden te delen. Inderdaad hebben verschillende mensen mij verteld, dat zij door het christelijk onderwijs de Bijbel en het christelijk geloof hebben leren kennen en later ook tot geloof gekomen zijn.

Vrouwen

Vrouwen spelen in de missie hun eigen rol. Volgens sommigen vaak ongezien een grote en niet genoemde rol⁹⁸. In tegenstelling tot de mannen zijn in de GKJTU de vrouwen ook apart georganiseerd in vrouwengroepen.

De ontmoeting met een drietal druk bezette vrouwen is onder andere bijzonder vanwege hun nadruk op het gebed⁹⁹. Twee vrouwen sturen elkaar elke dag om 12.00 uur een sms-bericht om elkaar aan het gebed te herinneren. Gebed is nummer één, zeggen zij. Het is de basis van onze relatie met God en het begin van elke activiteit.

Alle drie zijn deze vrouwen actief in de kerk. In de kerk gaat het om werk voor de kerkenraad, voor Bijbelstudie- en vrouwengroepen, op de zondagschool en in bestuurscommissies. Twee vrouwen zetten zich daarnaast heel bewust in juist voor de samenleving van Salatiga. De redenen waarom ze ook buiten de kerk actief zijn, delen ze min of meer met elkaar. Ze willen God en anderen dienen, ze willen van betekenis zijn voor anderen en meteen hun eigen leven meer betekenis geven. Zij vinden, dat zij hun verticale activiteiten moeten combineren met horizontale.

Als ik hen vraag naar de belangrijkste taak van de kerk, krijg ik de volgende opsomming:

- samenkomen als gemeente
- evangeliseren: het verkondigen van het evangelie, ook door charitatieve activiteiten voor de lagere klassen van de samenleving
- dienen: in de kerk, zoals in de preek, door aanbidding en Bijbelstudie en buiten de kerk, zoals voor zieke mensen en in sociale programma's in de stad zowel voor christenen als niet-christenen
- het voeden van het geloof door Bijbelstudie en koor
- als christenen een voorbeeld zijn

In het gesprek breng ik ook het koninkrijk van God ter sprake en vraag hun wat zij daaronder verstaan. Volgens deze vrouwen heeft dit koninkrijk in de eerste plaats te maken met de waarheid van de woorden van God. Deze waarheid geeft vreugde en vrede. Dat is ook wat de kerk moet presenteren: vrede. Het is voor hen geen nieuw begrip, want zij kennen het vanaf de zondagschool, horen erover in de

⁹⁸ W. van Saane, p.40

⁹⁹ Interview met drie vrouwen op leidinggevende posities van de kerk te Salatiga en daarnaast actief in de samenleving, 1 juni 2009 te Salatiga

preek en spreken erover tijdens de Bijbelstudie. Buiten de kerk komt het begrip niet ter sprake vanwege de pluralistische context van Java en daarom blijft het onderwerp met zoveel woorden beperkt tot gesprekken van christenen onderling.

4.5.2. Blora¹⁰⁰

Er is één gemeente die ik echt moet zien, volgens de secretaris van de synode. Als ik wil weten wat de GKJTU is, kan dat niet zonder een bezoek aan de gemeente van Blora, een gemeente uit de jaren '60. Hieronder doe ik verslag van dat bezoek.

Het was een lange autorit van vier uur over slechte wegen naar een afgelegen dorp ten noordoosten van Salatiga. Eenmaal aangekomen tref ik een zeer eenvoudige omgeving aan. De mensen lopen er op blote voeten, van wegen en straten is nauwelijks sprake, het kleinvee staat en loopt er te hooi en te gras tussen en van gemotoriseerd verkeer is nauwelijks sprake. Tot mijn verrassing verschijnt er plotseling een klein houten gebouw, een kerkje van de GKJTU.

De gemeente is van mijn komst op de hoogte en staat te wachten. Zo'n 20 tot 25 gemeenteleden van deze kleine gemeente staat al een uur op de stoep. Sommige leden komen van ver. Ze schudden mij de hand en we gaan allemaal in het kleine kerkje zitten waar al snel de tafels worden overladen met de vruchten van het land: bananen, pinda's en dergelijke, maar ook lekkernijen als cakejes en allerlei baksels. Ik krijg de kans om vragen te stellen, maar ik vraag, of het wel handig en de bedoeling is, dat ik met de hele groep in gesprek ga. Dat is inderdaad de bedoeling. Daarvoor zijn ze gekomen en daarop hebben ze gewacht. Er is één leider, die ook leider is van de lokale gemeenschap, maar alle gemeenteleden kunnen meepraten.

De kleine gemeente heeft een verbazingwekkende hoeveelheid activiteiten ontwikkeld. Met zo'n 25 leden dienen zij via een stichting met de naam Samiaji de samenleving op verschillende terreinen: economie, onderwijs en gezondheid. Zo hebben ze een zogenaamd *Livestock Breeding Program*. Dat is een programma waardoor boeren koeien of schapen te leen krijgen om daarmee winst te maken, bijvoorbeeld door de verkoop van de kalveren en lammeren. De winst wordt gedeeld met de kerk. *Credit Union for Farmer* is een ander programma. Boeren hadden weinig geld om zaad en mest te kopen en moesten daarvoor dure leningen afsluiten. Met deze organisatie krijgen ze het materiaal en betalen ze achteraf met een deel van de opbrengst. In totaal doen 160 boeren mee, onder wie 25 christenen. Zo zijn er ook programma's op het gebied van onderwijs en gezondheid om de samenleving de liefde van God voor hen te laten zien.

Ik probeer te achterhalen, hoe het komt, dat zij zo bewust missionair zijn. Tenslotte ontwikkelen niet alle gemeenten in dezelfde context een dergelijke missionaire houding. Bovendien loopt de gemeente gevaar om in de activiteiten te blijven steken en de missionaire attitude te verliezen, vind ik. Als ik ernaar vraag, noemen zij het gebed als sleutel tot dit 'succes'.

¹⁰⁰ Interview gemeente Blora en stichting Samiaji, 2 juni 2009 te Blora

Na verloop van tijd ga ik meer richting het thema van mijn onderzoek: het koninkrijk van God. Waarom ontwikkelen zij deze programma's? Het oprichten van tekenen van het koninkrijk past heel natuurlijk in de Javaanse cultuur, zeggen ze, en verder hebben ze als minderheid ook weinig keus, maar ze doen het ook heel doelbewust. Soms krijgen ze tegenwerking van de locale bevolking of van het locale bestuur, maar de meeste moslims tellen hun zegeningen en doen graag mee. Eén van mijn belangrijke vragen is natuurlijk: werkt het ook? Ik ken de (formele) visie en de missie van de GKJTU en ik begrijp dat deze gemeente aan deze visie (informeel) handen en voeten geeft, maar ik weet ook, dat mensen op synodevergaderingen mooie plannen kunnen maken die op het (zendings)veld soms moeilijk uit te voeren zijn. Daarom formuleer ik uitvoerig en voorzichtig mijn vragen. Hoe verhoudt de theorie zich met de praktijk, de leer met het leven? Een kerk kan wel beweren tekenen van het koninkrijk van God op te richten, maar zien niet-christenen dat als zodanig? Hoe komen mensen die behoren tot de doelgroep van de programma's bij de persoon van Jezus uit? Anders geformuleerd: werkt deze manier van missionair denken en werken? Is er ooit wel eens een moslim tot geloof gekomen? Voor mijn onderzoek ben ik daarin bijzonder geïnteresseerd. Kunnen ze een voorbeeld noemen van een ex-moslim?, zo vraag ik, ook al is het er maar één? Het liefst natuurlijk in deze gemeente.

Na de vertaling van mijn vraag maakt de vrouw op de eerste rij lachend een armzwaai naar de groep mensen achter haar: *allemaal*, zegt ze. *Dit zijn allemaal ex-moslims. Wij weten niet beter.* Ik sta even versteld en voel de afstand tussen mijn serie westerse vragen en hun dagelijkse missionaire praktijk. Ik kan mijn ogen en oren nauwelijks geloven en vraag naar getuigenissen. Die zijn ze graag bereid te geven en verschillende vingers gaan omhoog.

Geen spectaculaire verhalen maar eenvoudige getuigenissen van mensen die op één of andere manier tot geloof zijn gekomen. De één omdat het christelijk huwelijk minder administratieve rompslomp kostte dan een moslimhuwelijk en zo bij een predikant terecht kwam, de ander omdat hij zomaar door een vriend voor een kerkdienst werd uitgenodigd en weer een ander omdat hij twijfelde aan de Koran. De pluralistische samenleving, de Javaanse cultuur en de positieve en vriendelijke houding van veel christenen leiden ertoe, dat moslims christenen waarderen, contacten niet schuwen en zo het evangelie horen.

Ruim anderhalf uur spreek ik met deze gemeente. Daarna gaan we uit elkaar. Ik begrijp, dat Sugito beweerde, dat ik deze gemeente moest spreken als ik een idee wilde hebben van de missionaire identiteit van de GKJTU. Zeker, lang niet alle moslims van Blora worden christen, hier en daar leveren de programma's van de kerk ook spanningen op, maar het getuigenis van deze gemeente maakt op mij een diepe indruk. In mijn waarneming is het een illustratie bij het missionair denken vanuit het koninkrijk van God.

4.6. Departementen

De synode van de GKJTU kent een vijftal departementen of afdelingen: (1) diaconie en beheer, (2) studie, training en onderwijs, (3) evangelisatie, (4) pastoraat en (5) vrouwen en kinderen. Gezien de focus van mijn onderzoek heb ik me gericht op de afdelingen die op basis van hun naam (direct of indirect) naar mijn inschatting gericht lijken te zijn op de wereld buiten de kerk: diaconie en evangelisatie en ter ondersteuning studie en training. Naast interviews met verantwoordelijke bestuurders heb ik twee trainingen die tijdens mijn verblijf werden aangeboden, ook daadwerkelijk gevolgd en geobserveerd.

4.6.1. Departement diaconie en beheer

Het eerste interview heb ik met Agus Trisarjoko en mevrouw Junia Sugito, respectievelijk voorzitter en secretaresse van de afdeling diaconie en beheer¹⁰¹. De kerntaak van deze afdeling is ondersteuning, zowel wat de eredienst als wat het geheel van de kerk betreft. Op basis van de visie en missie van de GKJTU en met behulp van deskundigen worden allerlei programma's van andere afdelingen en de kerk ondersteund. Voorbeelden daarvan zijn:

- het bestrijden van armoede en verschillen tussen arm en rijk, zie activiteiten vrouwengroepen en stichting Samiaji van de gemeente Blora
- stimuleren van boeren tot de keuze voor milieuvriendelijke landbouw, zie training evangelisatie
- het besturen, beheren en onderhouden kerkelijke goederen, zowel land als kerkgebouwen
- het collecteren voor en ontwikkelen van een solidariteitsfonds, een soort ziekte- en onverlijdenskostenverzekering voor leden
- training van gemeenten en gemeenteleden om eenheid binnen het geheel van de kerk te bevorderen

Met name de programma's achter de eerste aandachtstreden zijn gericht op de wereld en staan open voor iedereen: christenen en niet-christenen. Als ik vraag naar de motivatie, dan blijkt evangelisatie een belangrijke drijfveer. Junia zegt: 'Je kunt niet alleen met woorden komen, je moet ook daden stellen.' Als ik doorvraag naar de Bijbelse fundering voor bijvoorbeeld de aandacht voor de natuur in de (organische) landbouw, blijft het stil. Mijn gesprekspartners zijn zich bewust, dat zij de visie en missie van de GKJTU uitdragen en vertalen naar activiteiten, maar hebben niet nagedacht over een Bijbelse motivatie daarvoor. Als ik bij wijze van voorbeeld voor het beheren van de schepping in het kader van de landbouw Psalm 8 aanreik, wordt dat dankbaar genoteerd. Ook op de laatste bijeenkomst met de synode¹⁰² blijkt, dat mijn vragen stimuleerden tot nadenken over de Bijbelse motivatie van het werk van deze afdeling.

¹⁰¹ Interview afdeling diaconie en beheer, 18 mei 2009 te Salatiga. Beide gesprekspartners zijn tevens wijkpredikant.

¹⁰² Feed backvergadering met synodeleden en geïnterviewden van de verschillende departementen om terug te koppelen wat ik had gehoord en als afronding van het bezoek, 9 juni 2009 te Salatiga.

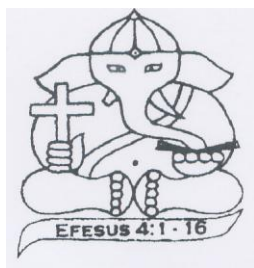
4.6.2. Departement studie, training en vorming

Het interview¹⁰³ met de afdeling studie, training en vorming heb ik met dominee Heru Purwanta en mevrouw dominee Endang Setyomurti, respectievelijk voorzitter en secretaresse van deze afdeling. Eerst vertellen zij iets over de programma's van 2009. Dat zijn er drie:

- een programma dat de implementatie van de visie en missie van de GKJTU onder predikanten, vicarissen en kerkenraden in de breedte van de kerk beoogt
- een studieprogramma, dat drie studenten de gelegenheid en de begeleiding geeft om te studeren op masterniveau en hun uitkomsten (scripties) te delen met de kerk
- een programma dat de ontwikkeling, implementatie en vertaling van het *Supplement* op de Heidelbergse Catechismus begeleidt en ondersteunt.

Als ik vraag naar zijn motivatie voor dit departement, zegt dominee Purwanta: 'In het algemeen: mijn motto is *werk met liefde*. Ik houd van mijn kerk, van mijn gemeente en God. Ik wil graag betrokken zijn bij de regeneratie en ontwikkelingen in de kerk en dit departement maakt die betrokkenheid mogelijk.' Als het gaat om de vraag naar de basistaak van de kerk zegt dominee Setyomurti: 'Het laten zien van de tekenen van het koninkrijk van God in het dagelijks leven door liefde, trouw en waarheid.' Dominee Purwanta voegt daaraan toe: 'De verkondiging van de verlossing voor altijd. Christenen moeten rolmodellen zijn in de samenleving. Ons leven moet laten zien, dat we bevrijd zijn en daardoor zijn we betrokken bij wat er om ons heen gebeurt, in de samenleving en in het milieu.'

Opmerkelijk is het logo van de afdeling. Heel bewust en na een uitvoerige, interne discussie is op basis van contextuele argumenten gekozen voor Ganesha. Dat is de godheid (met olifantenhoofd) die in het Boeddhisme en Hindoeïsme de god van de wijsheid is. Het beeld is christelijk ingevuld, want in de ene hand heeft Ganesha het kruis en in de andere de Bijbel. Dat betekent, dat de kracht van God komt en de bron de Bijbel is. Aan de basis ligt de Bijbeltekst uit Efeze 4.1-16 als Bijbelse verantwoording. Efeze 4 gaat over de opbouw van de gemeente van Jezus Christus door onderwijs.

¹⁰³ Interview afdeling studie, training en vorming, 19 mei 2009 te Salatiga. Beide gesprekspartners zijn tevens wijkpredikant en de heer Purwanta is tevens schooldirecteur.

De argumenten om voor dit logo te kiezen zijn onder andere:

- het symbool moest passen bij de afdeling
- het symbool moest een middel zijn om blijvend te motiveren
- het symbool moest aansluiten bij de Javaanse cultuur
- het symbool is bekend bij gemeenteleden en in de samenleving

Als ik doorvraag naar de keus voor een symbool uit een andere godsdienst en de mogelijke moeite die kerkmensen daarmee zouden kunnen hebben, krijg ik als antwoord: *Het symbool is weliswaar van een andere religie, maar het is ook een deel van de Javaanse cultuur. Iedere Javaan, ook ieder lid van de GKJTU, kent het en is er vertrouwd mee. Het is eenvoudiger om iets uit te leggen wat reeds bekend is, dan om met iets nieuws te komen. Daarom is het logo niet zo zeer het gebruiken van een religieus symbool van een andere godsdienst, maar meer van het christelijk invullen van een bekend religieus symbool. Door dit symbool te hanteren is het voor de doelgroep makkelijker om over te gaan naar het christendom. De cultuur is een middel om het werk van God te doen.*

Volgens deze vertegenwoordigers van de afdeling studie, training en vorming is zending het verspreiden van het evangelie, de redding van de mensheid en de wereld en het implementeren van de tekenen van het koninkrijk van God. Die verspreiding van het evangelie is een wezenlijk kenmerk. Dominee Purwanta beweert: *It won't be a mission, if it not spread out.* De Bijbelse basis voor de zending ligt in het geheel van de Bijbel. Die redding vangt aan in het Oude Testament en wordt door Jezus geopenbaard in het Nieuwe Testament en met zoveel woorden genoemd in Matth. 28.19¹⁰⁴.

De manier waarop zending vorm krijgt, is indirect en in samenwerking met sociale partners. Door samen te werken met anderen en dus ook met moslims kunnen christenen Bijbelse waarden introduceren en het zaad van het evangelie planten. Dat is niet eenvoudig, maar de heilige Geest zal daarin bemoedigen en leiden. Een voorbeeld is de samenwerking met twee islamitische moslimorganisaties in Yogyakarta na de tsunamiramp in 2004. De meeste hulp, zo'n 90%, werd geboden aan moslimslachtoffers.

Het koninkrijk van God omschrijven de predikanten Purwanta en Setyomurti als de plek waar God de leider is, de regeerder, de Koning en de regering is gebaseerd op de waarden van God. Die waarden zijn: vrede, recht en waarheid. Mevrouw Setyomurti merkt daarbij nog op, dat het goed is om met de waarden van het koninkrijk te beginnen, zodat de kerk de taak kan afmaken door evangelisatie. Een gedachte die in de wandelgangen vaker wordt uitgesproken. Eerst de tekenen van het koninkrijk en daarna de verlossing door Jezus Christus. Als ik vraag naar de mening van Sugito over deze volgorde, legt hij uit, dat hij die mening niet deelt,

¹⁰⁴ *Gaat dan heen, onderwijst al de volken, dezelve dopende in den Naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes; lerende hen onderhouden alles, wat Ik u geboden heb.*

vanwege de schijn van een verborgen agenda. De tekenen van het koninkrijk zijn op zichzelf tekenen van het koninkrijk en daarom waardevol.

Van deze afdeling heb ik ook een deel van een training gevolgd¹⁰⁵. Deze werd gegeven in het gebouw van de synode in Salatiga. Het jaarthema van de bijeenkomst was: *Wij voelen ons blij om les te geven op zondagschool*. De zaal was voorzien van een spandoek met het thema en de bijeenkomst werd begeleid door een programmaboekje. 35 jonge deelnemers waren van de partij en de opening duurde een uur waarin veel werd gelachen, gezongen en geapplaudisseerd. De eerste lezing werd gehouden door dominee Waluyo, voorzitter van de afdeling evangelisatie, over de missie en visie van de GKJTU. Nadat Waluyo heeft duidelijk gemaakt wat het nut is van een visie, kwamen alle issues die ik in 4.4. heb genoemd, op een interactieve manier en gestructureerd voorbij. Waluyo voegde eraan toe, dat de zondagschoolleiders deze visie moeten delen met de kinderen in hun groepen. De sfeer bleef ontspannen en regelmatig werd de lezing afgewisseld met het zingen van liederen. Ieder jaar maakt deze afdeling voor alle leidinggevenden van de zondagscholen een jaarboek met een jaarthema, uitgewerkt in kleinere thema's per periode en uiteindelijk per les. Alle lessen zijn voorzien van doelstellingen, Bijbelgedeelten en verwerkingsvormen.

4.6.3. Departement evangelisatie

Het interview met de afdeling evangelisatie heb ik in een tweetal gesprekken¹⁰⁶. Eerst spreek ik mevrouw dominee Johanna Endah Kursumwardhani, secretaris en later met domine Waluyo, voorzitter van deze afdeling. Inmiddels heb ik al twee interviews gehad en de vertalers raken thuis in mijn onderzoek. Dat betekent, dat de gesprekken sneller tot de kern van mijn focus komen en ik dieper kan doorvragen

Dominee Kursumwardhani vertelt eerst iets over de programma's van de afdeling. Ze noemt er vier:

- boeken, onder andere boeken om de predikanten materiaal aan te reiken voor het maken van hun preken. De bedoeling is eenheid in de visie van de kerk.
- maandelijkse bemoediging en pastorale zorg in grote steden voor mensen die vanwege hun drukke werkzaamheden niet naar de kerk kunnen
- sinds kort heeft de kerk een radiostation om het evangelie en de christelijke waarden te verspreiden
- twee trainingprogramma's, één in de dorpen voor de boeren om hen te motiveren milieuvriendelijk te werken (organische landbouw) en één in middelgrote steden om mensen bewust te maken van hun zendingstaak op het werk

¹⁰⁵ Bezoek training van afdeling studie, training en onderwijs, 21 mei 2009 te Salatiga

¹⁰⁶ Het eerste interview met dominee Kursumwardhani is op 19 mei 2009 en het tweede met dominee Waluyo is op 21 mei 2009 te Salatiga. Beide predikant zijn ook wijkpredikant.

Dominee Kursumwardhani vindt het de taak van de kerk om 's zondag samen te komen, om het evangelie in woorden en daden te verkondigen en om de kerk en de naaste te dienen, met name de mensen aan de rand van de samenleving. De Bijbelse fundering daarvoor vindt ze in Mattheüs. 28.19-20¹⁰⁷, Handelingen 1.8¹⁰⁸ en Marcus 16.15-20¹⁰⁹. Het koninkrijk van God wordt zichtbaar door recht, waarheid, vrede, integriteit en een harmonieus leven met de schepping. *De zending implementeert de missio Dei*, zo zegt dominee Kursumwardhani, *waarin God door Jezus Christus ons dient door de verzoening tussen God en mensen, zoals in Johannes 8.1-20*.

Dominee Wayulo is niet alleen lid van de synode en wijkpredikant, maar ook secretaris van het Nationale Park van de Merbabu Mountain en hoofd van een waterproject in Tayeman. Met hem praat ik door op mogelijke kritiek op het denken en werken vanuit het koninkrijk van God. Ik leg hem verschillende vragen voor. Is het niet gevaarlijk, dat kerkmensen wel allerlei activiteiten ontplooiën, maar dat zij daarbij de evangelisatie vergeten? Loop een kerk niet het gevaar van een theologie met vooral aandacht voor horizontale vragen en weinig aandacht voor geloof en bekering? Begrijpt hij mijn vragen over de verhouding woord en daad? Nauwelijks, denk ik. In zeker opzicht herkent hij wel die spanning, maar dan vooral in termen van balans. Het gaat voortdurend om het zoeken naar een evenwicht tussen het implementeren van het koninkrijk van God en evangelisatie. De GKJTU wil begrippen als rechtvaardigheid, vrede, aandacht voor de schepping voortdurend in relatie brengen met een missionaire attitude. Het nemen van verantwoordelijkheid voor de schepping is juist een manier om het evangelie te verkondigen. Toch is en blijft het gecompliceerd, want hij ontdekt dat sommige mensen bleven steken in de activiteiten. Zij zijn niet actief met evangelisatie bezig. Anderen denken, dat evangelisatie een taak is van kerkleiders en dergelijke en weer anderen komen er gewoon niet aan toe. Zo verandert het interview langzaam is een open en persoonlijk gesprek over de rol van het gebed. Eigenlijk is dat de basis van de zending, maar de plaats van het gebed is beperkt. Dominee Waluyo neemt zich voor te bezinnen op mogelijkheden om het gebed bij zichzelf en bij gemeenteleden te stimuleren. Het interview sluiten we af door samen te bidden.

Ook van deze afdeling heb ik een training gevolgd¹¹⁰. De doelgroep van deze tweedaagse training van de afdeling evangelisatie wordt gevormd door boeren en het onderwerp is niet het bereiken van de moslimbuurman door de verkondiging

¹⁰⁷ *Gaat dan heen, onderwijst al de volken, dezelve dopende in den Naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes; lerende hen onderhouden alles, wat Ik u geboden heb. En ziet, Ik ben met u al de dagen tot de voleinding der wereld. Amen.*

¹⁰⁸ *Maar u zult ontvangen de kracht des Heiligen Geestes, Die over u komen zal en u zult Mijn getuigen zijn, zo te Jeruzalem, als in geheel Judea en Samaria en tot aan het uiterste der aarde.*

¹⁰⁹ *Die geloofd zal hebben, en gedoopt zal zijn, zal zalig worden, maar die niet zal geloofd hebben, zal verdoemd worden. En degenen, die geloofd zullen hebben, zullen deze tekenen volgen: in Mijn Naam zullen zij duivelen uitwerpen, met nieuwe tongen zullen zij spreken. Slangen zullen zij opnemen en al is het, dat zij iets dodelijks zullen drinken, dat zal hun niet schaden, op zieken zullen zij de handen leggen, en zij zullen gezond worden. De Heere dan, nadat Hij tot hen gesproken had, is opgenomen in de hemel en is gezeten aan de rechter hand Gods. En zij, uitgegaan zijnde, predikten overal en de Heere werkte mee en bevestigde het Woord door tekenen, die daarop volgden. Amen.*

¹¹⁰ Bezoeken training afdeling evangelisatie, 22 en 23 mei 2009 te Kopeng

van het evangelie, maar de organische (milieuvriendelijke) landbouw als missionair middel in het kader van het koninkrijk van God. Op de eerste dag is de leiding in handen van dominee Waluyo en na de opening staat hij stil bij de plaats en betekenis van de kerk in deze wereld. Ook hier, net zoals bij de training van de zondagschoolleiders, komen eerst de visie en missie van de GKJTU aan de beurt. Toegepast aan de doelgroep komen ook hier interactief alle issues van 4.4. aan de orde. De schepping, de verantwoordelijkheid van de mens, de vervuiling van de aarde en de missionaire mogelijkheden van milieuvriendelijke landbouw (organic agriculture) komen als onderwerpen voorbij. Het zendingsveld is hun eigen grond. De bedoeling is om (een deel van) de eigen grond milieuvriendelijk te verbouwen en meteen te getuigen van de liefde voor de schepping van God. Op dit moment worden de eerste stappen gezet om christenen daarover te informeren en mede daardoor te motiveren en in een later stadium kunnen ook andere boeren zich daarbij aansluiten.

Op de tweede dag van deze evangelisatietraining voor boeren laat Sugito een film zien met allerlei concrete voorbeelden van organic agriculture, inclusief de betekenis en de voordelen ervan. Hij laat het verband tussen de missie en visie van de GKJTU en de landbouw zien en somt een groot aantal Bijbelteksten op die alle iets zeggen over het getuigenis van christenen. Met één van de deelnemers praat ik in de pauze door¹¹¹. Hij, Paulus Suryanto, hoopt, dat de kerkelijke leiders de boeren faciliteren en motiveren om meer milieuvriendelijke methoden in hun bedrijf te gebruiken. Enerzijds kunnen deze boeren voorbeeldboeren worden en anderzijds zullen zij zien, dat hun inkomen stijgt. Moderne landbouw is milieuvriendelijke landbouw en het is de bedoeling dat de boeren hun burens laten zien hoe zij met de schepping omgaan. Eerst zullen de boeren andere christelijke boeren moeten overtuigen en daarna kunnen zij de brug slaan naar niet-christenen.

4.7. Stichting Sion

4.7.1. Directrice

Stichting Sion is een organisatie die in opdracht van de synode en als diaconale partner een aantal activiteiten ontwikkelt: formeel en informeel onderwijs, noodhulp, studiemogelijkheden, internaten/tehuizen en economische ontwikkelingshulp¹¹². De stichting heeft een eigen visie en missie geformuleerd:

Visie

Sion wil een leven op basis van liefde, recht, waarheid en welzijn en door het representeren van de tekenen van God de mensen als organisatie ondersteunen.

Missie

Sion wil op basis van liefde, recht, waarheid en welzijn een stevig houvast bieden door tal van pogingen en menselijke activiteiten als: verbetering van het welzijn en kennis, door te zorgen voor voorlichting en voorzieningen

¹¹¹ Interview Paulus Suryanto, participant evangelisatietraining, 22 mei 2009 te Kopeng

¹¹² Interview mevrouw Tjiptaningtyas Surya, directrice, 19 mei 2009 te Getasan

Volgens de directrice, mevrouw Tjipaningtyas, is Sion een diaconale partner van de kerk, een sleutel om de mensen te dienen. De stichting werkt samen met tal van partners: Indonesische Christelijk Kerk, Salatiga Zending, TEAR, NM, UEM, GZB¹¹³, regering en persoonlijke donateurs. Gezamenlijk genereren deze partners 80% van alle inkomsten.

Sion verspreidt het evangelie niet direct, maar door middel van activiteiten. In het logo staan twee vissen en vijf broden, want de mogelijkheden zijn beperkt, maar als God de activiteiten zegent, kan Sion heel veel mensen helpen. Voor mevrouw Tjipaningtyas, die zelf ook tot de armen behoorde, is de geschiedenis van Job inspirerend, want God verlaat Job en andere mensen niet en nooit als zij op God vertrouwen. De Bijbelse fundering voor het onderwijs is Spreuken 1.7¹¹⁴ en voor de andere programma's Mattheüs 25.40b¹¹⁵. De stichting wil het welzijn verbeteren, de armoede en kennisachterstand bestrijden en streeft naar onafhankelijkheid. Als kenmerken van het koninkrijk van God ziet de directeur recht, waarheid, welzijn en vrede.

4.7.2. Scholen

Op een tweetal privé scholen van Sion heb ik gesprekken met de betreffende directeur.

Op de Christelijke Junior High School te Getasan (SMP Kristen – Getasan) spreek ik met mevrouw Dwi Retno Takariana¹¹⁶. De school heeft ruim 150 leerlingen en 11 docenten. De meeste studenten komen uit betrekkelijk arme boerengezinnen. 90% van de leerlingen is christelijk en 10% is moslim of boeddhist. Meestal gaat het om gematigde moslims die open staan voor contacten met anders gelovenden. Niet-christenen moeten wel een contract ondertekenen. Daarin beloven zij, dat zij zullen gehoorzamen aan de regels van de school en dat zij zullen participeren in alle activiteiten, zoals viering en lessen christelijke godsdienst. In de praktijk levert dat geen problemen op.

In de nabije omgeving staan drie scholen van de overheid en twee moslimsscholen. Alle leerlingen zijn welkom, ongeacht hun achtergrond. Vanwege de pedagogische aanpak komen relatief veel zwakke leerlingen naar deze school. Bovendien biedt de school veel buitenlesactiviteiten waarin andere vaardigheden en talenten tot hun recht komen. De examenresultaten zijn in verhouding tot andere scholen en in de gegeven situatie goed.

De missie van de school is: onderwijs tot onafhankelijke, gekwalificeerde studenten die goed zijn voorbereid op de samenleving en in de waarden van liefde en zorg, zodat zij dat kunnen delen met hun burens.

¹¹³ Neukirchener Mission (NM), United Evangelical Mission (EUM), Gereformeerde Zendingsbond (GZB)

¹¹⁴ *De vrees des HEEREN is het beginsel der wetenschap; de dwazen verachten wijsheid en tucht.*

¹¹⁵ *Voor zoveel gij dit een van deze Mijn minste broeders gedaan hebt, zo hebt gij dat Mij gedaan.*

¹¹⁶ Interview met directrice Dwi Retno Takariana van de Christelijke Junior High School, 20 mei 2009 te Getasan

De Bijbelse fundering is die uit Spreuken 1.7¹¹⁷ en onder tekenen van het koninkrijk van God verstaat mevrouw Takariana:

- het brengen van vrede onder de mensen
- het van betekenis zijn voor anderen
- het creëren van vrede in alle situaties en op alle plaatsen en te delen in de gemeenschap

In zo'n gemeenschap van vrede is er ruimte voor het evangelie. Alle docenten doceren Gods liefde en delen de liefde met anderen. De directrice merkt dat de docenten de laatste jaren groeien in hun geloof en in hun liefde tot en zorg voor de leerlingen en dat zij ruimhartiger spreken over de betekenis van christelijke waarden om problemen op te lossen.

Op de Christelijke Vocational High School Getasan (SMK Tarunatama – Getasan) spreek ik met de heer Gunardi¹¹⁸. De school telt 140 leerlingen en ongeveer 40% is moslim. Dat percentage ligt beduidend hoger dan op de junior High School, vanwege het feit, dat deze school in de wijde omgeving de enige is in zijn soort. Van de 13 docenten zijn er 10 christelijk en daarnaast geven een boeddhist, een katholiek en een moslim les. Alle leerlingen tekenen een contract, dat ze alle schoolactiviteiten bijwonen, doen actief mee met de vieringen van elke dag en met de christelijke feestdagen en volgen alle lessen christelijke godsdienst. Moslimouders kennen de school, kiezen er bewust voor en zijn niet bang voor bekering van hun kinderen.

De directeur beschouwt de moslimkinderen als kansen om de christelijke waarden over te dragen en het evangelie te verkondigen. Dit gebeurt in vieringen en in lessen, maar vooral in het voorleven van een christelijk gedrag en een dito attitude. Als moslimkinderen christen worden, dan beslissen zij dat zelf. Als zij moslim blijven, kunnen zij in ieder geval christelijke waarden begrijpen en eigen maken, zodat zij niet fanatiek worden en vredestichters van de samenleving kunnen zijn. De overdracht van deze waarden roept weinig vragen op, omdat zij goed passen binnen de Javaanse cultuur. De school maakt gebruik van Javaanse waarden en filosofie tegen een Bijbelse achtergrond. De Javaanse cultuur met harmonie als kernwoord sluit elk fanatisme uit. Volgens mijn gesprekspartner is aantal radicale moslims op Java is groeiende, maar zijn in aantal klein en vaak ze laag opgeleid. Kinderen uit dergelijke milieus bezoeken geen christelijke scholen. Hoger opgeleiden staan vaak met een open mind in de wereld en kiezen makkelijker voor christelijk onderwijs.

De directeur ziet zijn school als zendingsterrein en is blij, dat de laatste vijf jaar zijn docenten meer bewust deze visie delen. Leraren geven niet alleen les, maar zorgen

¹¹⁷ *De vrees des HEEREN is het beginsel der wetenschap; de dwazen verachten wijsheid en tucht.*

¹¹⁸ Interview met directeur de heer Gunardi van de Christelijke Vocational High School, 20 mei 2009 te Getasan

ook voor begeleiding en bezoeken de gezinnen van de leerlingen. Met name dat laatste is goed voor de onderlinge communicatie en verstandhoudingen tussen school, ouders en leerlingen en komt de kwaliteit van de begeleiding en daarmee de resultaten van het onderwijs ten goede. Leerlingen weten, dat er voor hen wordt gezorgd en voelen zich niet alleen als zij moeilijkheden hebben.

Als het begrip koninkrijk van God ter sprake komt, geeft de directeur aan te denken aan vrede, welvaart en harmonie in de samenleving. 'Blinden zullen zien,' zegt hij, 'de ongeletterden worden geletterd en de werklozen vinden een baan.' Leerlingen leren eerst de christelijke waarden en maken kennis met het christelijk geloof, weliswaar voorzichtig maar inclusief de moeilijke issues voor moslims en herkennen het koninkrijk van God en de verzoening door Jezus Christus pas later.

4.7.3. Vrouwengroepen

Een apart programma onder verantwoordelijkheid van Sion zijn de activiteiten voor vrouwen in de zogenaamde Women Empowerment Groups. Eerst bezoek ik een belangrijke leider van deze groepen, mevrouw Masri, in Pongangan en later ga ik naar de Kopeng area voor een training¹¹⁹.

Mevrouw Masri vertelt, dat het vrouwenwerk in 1991 ontstaan is vanuit een Bijbelstudiegroep van vrouwen, *Lydia*. Zij deden Bijbelstudie, maar vroegen zich af, of zij niet meer konden betekenen voor de vele vrouwen in de omgeving. Zij vonden mogelijkheden om anderen met allerlei praktische zaken te helpen. Zo bieden zij op dit ogenblik trainingen aan op het gebied van management, bedrijfsvoering, gezondheid, opvoeding en dergelijke. Deskundigen als dokters, economen en predikanten komen langs om kennis en vaardigheden te delen in combinatie met praktische hulp zoals microkredieten en broedprogramma's. De vrouwengroepen zelf komen elke maand samen en de bestuurders van deze groepen ontmoeten elkaar elk kwartaal. Inmiddels bereiken 14 van deze groepen zo'n 600 vrouwen in de wijde omgeving. Deelnemers van de groepen en de besturen zijn christenen en niet-christenen. De kleine gemeente waartoe mevrouw Masri behoort, is in diezelfde tijd gegroeid van 60 naar 200 leden.

Mevrouw Masri zelf heeft een boeddhistische achtergrond en voelde geen vrede, zo legde zij uit. Ze was bang en naar eigen zeggen bezet door kwade machten. Ze was op zoek naar waarheid en vond op straat een snipper papier met een Bijbeltekst: *Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven*, Johannes 14.6. Ze was overtuigd van deze waarheid, maar kende die niet. Op zoek naar meer kennis kwam zij terecht bij een zendingswerker en een christelijke gemeenschap. Na onderwijs werd ze christen, toen ze 14 was. Ze is een bijzondere vrouw en zieke mensen komen haar opzoeken om haar gebed te vragen. In de achterliggende tijd zijn al heel wat mensen na zo'n gebed genezen, nadat de zieken hun geloof in God hadden beleden.

¹¹⁹ Interview mevrouw Masri, 20 mei 2009 te Pongangan en bezoek meeting comités 6 juni 2009 Kopeng area

De leider van al deze vrouwengroepen is zeer betrokken op het werk in en vanuit de kerk. De belangrijkste taken van de kerk zijn in haar ogen het dienen van de mensen, de verkondiging van het evangelie en het organiseren van samenkomsten voor onderwijs en onderlinge gemeenschap. Christenen hebben de taak om de wereld te dienen en het geloof moet altijd met ons meegaan. Zo ziet ze ook het koninkrijk van God. Christenen worden geroepen hun naasten te helpen, de vrede die zij zelf hebben ontvangen te delen met anderen, maar uiteindelijk komt de verzoening van God. Het koninkrijk van God is er reeds, maar nog niet helemaal, want er zijn nog heel veel conflicten en tegenstellingen in deze wereld. Als ik vraag naar drie kernwoorden van het koninkrijk van God, noemt ze: vrede met God, vreugde en Gods macht. Heel specifiek vraag ik haar naar het verband tussen het koninkrijk van God en de verzoening. Daarop antwoordt ze: *Die zijn één en komen van God. Wat doet zij dan om andere mensen te verzoening te verkondigen?* zo vraag ik. *Met een goede houding en met liefde mijn naasten dienen, want het is onmogelijk om over verzoening te spreken zonder enige actie.* Meer hoeft ze niet en kan ze niet. Met vrijmoedigheid en ontspannen zegt zij: *De rest laat ik over aan God. Zo is het goed.*

4.8. Conclusies

Met de focus op de missionaire motivatie van de GKJTU geef ik hieronder enkele conclusies op basis van de verkregen data betreffende de identiteit van de kerk.

Geschiedenis

Ten eerste. De GKJTU is ontstaan vanuit de zending en heeft voor het grootste gedeelte van haar geschiedenis te maken gehad met buitenlandse zendingsorganisaties. Ik kan mij voorstellen, dat voortdurende aandacht van buitenlandse zendingsorganisaties de focus op zending scherp(er) houdt.

De jarenlange contacten met verschillende kerken uit het Westen, ten tweede, zijn van invloed geweest op de (presbyteriaanse) structuur en de (reformatorische) theologie van de kerk. Mede daardoor waren en zijn (missionaire) mensen en middelen vanuit Duitsland en Nederland beschikbaar.

Ten derde heeft de GKJTU belangrijke momenten van de geschiedenis van Indonesië weten te benutten. Zowel in 1965 (iedere burger moet godsdienst kiezen) als in 1984 (vernieuwing Pancasila) zijn momenten die de kerk heeft gebruikt voor organisatorische en spirituele vernieuwing. Een en ander leidt tot de belangrijke synode van 1988 waarover men spreekt in termen van de *second birth* van de GKJTU. Dan is de tijd ook rijp voor nieuwe en vernieuwde relaties met het buitenland. Die vernieuwingen hebben telkens te maken met enerzijds de ontwikkeling van de identiteit van de kerk zelf en anderzijds de ontwikkeling van de missionaire visie van de kerk. Dat blijkt bijvoorbeeld ook uit het motto van de XXVIIe synode in 2008: *Stand firm and being Meaningful to Others.*

Logo

Het logo maakt, ten vierde, duidelijk, dat de missionaire attitude een deel is van de identiteit van de GKJTU: in de wereld, niet van de wereld, maar voor de wereld. De kerk bevindt zich in het symbool van de wereld: de berg.

Visie, missie

Voor het scherp houden van een missionaire visie en missie, conclusie vijf, is het noodzakelijk, dat betrokkenen elkaar daarop regelmatig aanspreken. In de cultuur die ik op Java tegenkwam bij de GKJTU, maar ook bij andere instellingen, lijkt het heel vanzelfsprekend om voortdurend en heel bewust vanuit een visie en missie te denken en te werken.

Het *Supplement*, zo concludeer ik ten zesde, is op zichzelf reeds een bewijs van een zekere missionaire gerichtheid op de eigen tijd. Enerzijds is de kerk zich bewust van haar wortels (identiteit) en anderzijds wil de kerk heel bewust in deze wereld staan. Bovendien wijst de inhoud van het *Supplement* de leden van de kerk op de vrijheid in Christus en daardoor op de mogelijkheid van een heel open en ontspannen houding van christenen in de (overwegend Javaanse) cultuur. Ofwel: het *Supplement* legt een stevige basis voor een missionaire houding.

Surtarto, conclusie zeven, wijst enerzijds op een duidelijk herkenbare identiteit die teruggaat op het Calvinisme en piëtisme, maar anderzijds noemt hij het contextuele karakter van de GKJTU kenmerkend. Een passend voorbeeld is het contextuele logo van de afdeling studie, training en vorming.

Heel expliciet en herhaaldelijk komt vervolgens het missionaire karakter van de GKJTU naar voren in de documenten van de kerk. De synode spreekt het met zoveel woorden uit: de GKJTU wil meer missionair zijn. Die gerichtheid is heel bewust en wordt nader uitgewerkt voor verschillende zendingsvelden: schepping, bevrijding, dienstbaarheid, verzoening en koninkrijk van God. Het valt op, dat de verkondiging van het evangelie van Jezus Christus voortdurend in één adem wordt genoemd met de tekenen van het koninkrijk van God. De verkondiging van de verzoening in Jezus Christus gaat hand in hand met het tonen van de liefde van God voor deze wereld. Er is evenwicht tussen de begrippen verzoening en koninkrijk. De uitwerking van deze missionaire attitude is verwoord naar allerlei terreinen: cultuur, economie, kerk, kunst, politiek, religieuze pluraliteit, technologie en wetenschap. Apart en expliciet wordt het begrip koninkrijk van God vermeld. Tekenend van dat rijk zijn: recht, vrede, goedheid, eerlijkheid, solidariteit, liefde en integriteit van de schepping.

Gemeenten

In Salatiga staan relatief veel kerken en zo'n 20% is christelijk. Daarom concludeer ik ten negende, dat christenen hier de ruimte hebben voor de ontwikkeling van een eigen identiteit en van missionaire activiteiten. Uit bezoeken aan andere kerken en uit gesprekken met christenen van anderen kerken, blijkt dat alle kerken of christelijke gemeenschappen een min of meer een missionaire houding hebben.

De kerkdiensten van de GKJTU die ik heb bezocht in Salatiga, Tayeman en Semarang zijn gericht op kerkmensen. Ik kan mij, conclusie tien, voorstellen, dat de kerkelijke drempel voor niet-christenen hier hoog is. Ook de huiskringen zijn binnenkerkelijke aangelegenheden.

Ook uit het gesprek met de wijkpredikant van Salatiga, zo concludeer ik ten elfde, blijkt een open en ontspannen houding naar de islamitische wereld. Hij stelt, dat christenen en moslims dezelfde God dienen en is voorstander van het dialoog met moslims. Het verschil tussen christenen en moslims is Jezus Christus, zo beweert hij. Ook hier gaat een bewuste eigen identiteit gepaard met openheid en mogelijkheden voor ontmoetingen en dialogen met moslims.

Deze houding heeft ook alles te maken met het feit, conclusie 12, dat veel christenen afkomstig zijn uit een moslimfamilie en moslims als vrienden, burens, klasgenoten en collega's hebben. Op jonge leeftijd en op een natuurlijk wijze doen christenen kennis van de islam op en ontwikkelen zijn vaardigheden om hun eigen positie te bepalen en te bespreken.

Uit gesprekken met gemeenteleden en vertegenwoordigers van allerlei kerkelijke geledingen blijkt vervolgens, dat de eigen kerk en kerkdienst belangrijk is voor hen zelf en dat daarnaast de zendingsopdracht zowel in de verkondiging van het evangelie als in het oprichten van tekenen van het koninkrijk van God breed leeft. Dat betekent niet, dat men vaak of makkelijk spreekt over het evangelie. Zending betekent vooral het delen van de christelijke waarden en het tonen van de liefde van God voor deze wereld.

Bovendien blijkt ten veertiende, dat deze missionaire houding waarmee men in de wereld staat wel een rol speelt in vriendschappen en gesprekken, maar niet in die zin, dat deze contacten met niet-christenen leiden tot gezamenlijk kerkbezoek. De kerk en het gewone leven lijken voor sommigen van elkaar gescheiden.

Onder tekenen van het koninkrijk van God vallen allerlei begrippen en woorden: liefde, christelijke waarden, harmonie, dienstbaarheid, waarheid, vrede, trouw, bevrijding, hulp, recht(vaardigheid), welzijn, verantwoordelijkheid (Schepping) en vreugde.

Als conclusie zestien noem ik, dat voor sommige christenen (vrouwen, gemeente te Blora) het gebed op de eerste plaats komt.

Departementen, Sion, vrouwengroepen

Alle programma's (op het gebied van economie, onderwijs en gezondheidszorg) worden, conclusie zeventien, zonder onderscheid aangeboden aan christenen en niet-christenen en zijn bedoeld om mensen te helpen, niet om met een verborgen agenda mensen tot geloof te brengen. De tekenen van het koninkrijk van God zijn op zichzelf waardevol.

Ik merk op, nummer achttien, dat niemand van de bekeerlingen getuigt van het feit dat een bepaald programma's hem of haar tot geloof heeft gebracht. Echter, de missionaire houding achter de programma's en de manier waarop christenen in het leven staan,

werken en kerk-zijn neemt hindernissen weg en zorgt ervoor, dat moslims met christenen in gesprek gaan, meedoen met christelijk programma's, christelijk scholen bezoeken, op een predikant afstappen, trouwen met een christen, enz.

Het begrip koninkrijk van God leeft in de GKJTU, maar, zo concludeer ik, een systematische verantwoording op basis van een Bijbeltheologische onderbouwing heb ik niet ontdekt. Een enkele keer spreekt iemand over het koningschap of de macht van God.

De visie en missie van de kerk is doordacht tot en met de implementatie, aldus mijn laatste conclusie van dit hoofdstuk.

5. De dynamiek van de gemeente

5.1. Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over de dynamiek van de gemeente, in *Studying Congregations*, aangeduid met *Process: Dynamics of Congregational Life*¹²⁰. De dynamiek van de gemeente betreft de interactie tussen gedrag en geloof, tussen waarden en activiteiten. Of concreter: hoe maakt de gemeente beleid, hoe komen beslissingen tot stand, hoe wordt er (bij)gestuurd en welke formele en informele processen zijn er gaande?

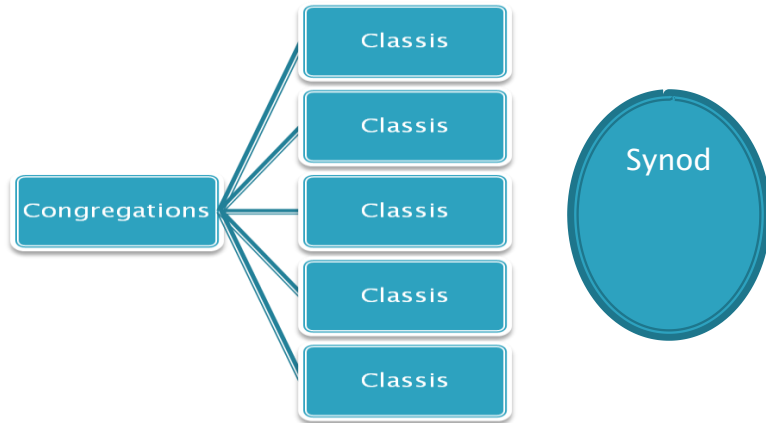
Formele processen in een gemeente betreffen het beleid, de praktijk en de procedures die officieel aanvaard zijn door de gemeente. Deze processen zijn relatief makkelijk te onderzoeken, want ze staan op papier en worden begeleid door vergaderingen en verslagen daarvan. Lastiger wordt het, als het gaat om de informele dynamiek van de gemeente, de ongeschreven regels of het vertrouwde gedrag. De informele processen verwijzen naar sociale interactie tussen leden zonder duidelijk zichtbare sturing, maar ze zijn zonder meer belangrijk voor de voortgang van de gemeente. Deze dynamiek is niet verwoord in beleidsteksten, ze zijn passend voor het moment, functioneel, vaak constructief, soms destructief.

In dit hoofdstuk ga ik op zoek naar de dynamiek van de gemeente voor zover deze heeft te maken met mijn focus: de missionaire houding van de kerk en haar leden. Ik maak daarbij gebruik van de formele documenten van de synode, van de interviews die ik heb afgenomen, de observaties die ik heb gedaan en tenslotte levert ook de enquête informatie om iets te kunnen zeggen over de dynamiek van de GKJ TU.

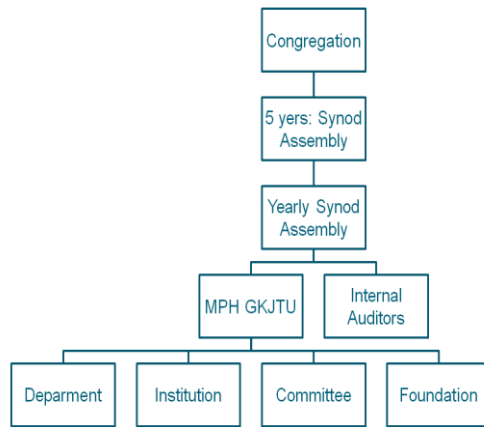
5.2. Structuren en implementatie

Toen ik mijn probleemstelling had geformuleerd, had ik niet verwacht, dat ik in contact zou komen met een Aziatische kerk die haar beleid op papier heeft verwoord en in een Engelstalige power point presentatie heeft verwerkt. Het heeft me verbaasd en verrast, dat een kerk in Indonesië bestuurlijk zo gestructureerd denkt en werkt in termen van organogram, beleid en implementatie. Eenmaal op Java zag ik, dat ook andere kerken en ook lokale gemeenten vertrouwd zijn met schema's en structuren en met visie en missie. Kennelijk is de GKJ TU geen uitzondering. Hieronder geef ik enkele voorbeelden.

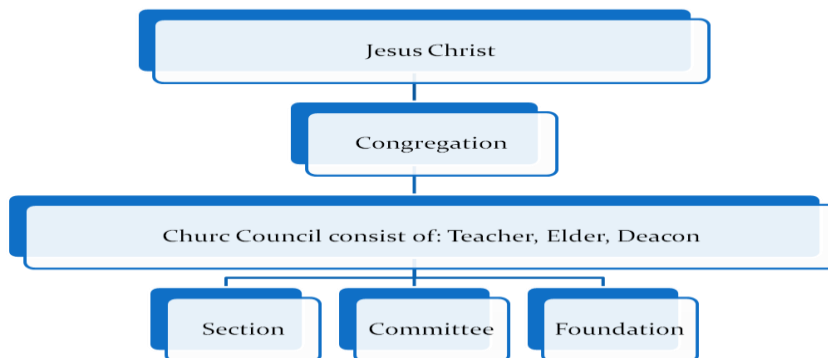
¹²⁰ N.T. Ammerman, p. 105 e.v.

Figuur 1: Presbyteriaanse structuur in het algemeen

Figuur 2: Presbyteriaanse structuur GKJTU

Figuur 3: structuur lokale gemeente

Het valt mij op, dat ik regelmatig allerlei dergelijke schema's tegenkom in de GKJTU en daarbuiten. In kamers van kerkenraden bijvoorbeeld hangen uitvoerige schema's over de regering van de kerk en de Bijbelse onderbouwing van de structuur. Soms vraag ik mij af, of ik hier te maken heb met westerse invloeden die niet echt in de Javaanse cultuur passen, vooral omdat het mij niet altijd duidelijk is, of en hoe deze schema's functioneren.

Figuur 1 brengt de formele structuur in beeld. De gemeenten vormende de basis van de GKJTU en de synode is het hoogste orgaan. De lijnen lopen van links naar rechts. In figuur 2 wordt de organisatie van de synode in kaart gebracht. De gemeente is vertegenwoordigd op de synode die tijdens de jaarlijkse vergadering het dagelijks bestuur de nodige opdrachten geeft. Het dagelijks bestuur en de inbreng van de gewone gemeenteleden (internal auditors) voert haar werkzaamheden uit met behulp van afdelingen, comités en dergelijke. De laatste figuur 3 laat zien, dat Jezus Christus aan het hoofd staat van de gemeente, de gemeente wordt geregeerd door de kerkenraad die op zijn beurt een beroep doet op afdelingen en dergelijke.

De GKJTU kent een visie voor de langere termijn, namelijk voor 25 jaar en een invulling daarvan per vijf jaar, zie paragraaf 4.4. Elke synode krijgt van de nationale vergadering opdrachten om die vervolgens in de komende periode uit te werken, zo nodig met behulp van derden. Zo gaf de jaarlijkse vergadering van 2008 aan de synode de volgende opdrachten:

1. vertaal het *Supplement* in het Javaans
2. vertaal het *Supplement* in het Engels of elke andere taal, zoals het Duits en Nederlands
3. brand een CD
4. schrijf een brief waarin staat dat alle kerkelijke medewerkers dit *Supplement* moeten hebben
5. ontwikkel ondersteunend materiaal

In deze structuur implementeert de synode met behulp van de departementen de classes en de gemeenten de visie en de missie van de kerk door materiaalvoorziening en trainingen. In 4.6. geef ik twee voorbeelden van trainingen van verschillende departementen die hun bijeenkomsten starten met een lezing over de visie en missie van de GKJTU in relatie tot de praktijk van de betreffende doelgroep. In het materiaal voor de leiders van de zondagscholen is de visie en missie bovendien verwerkt in thema's, doelstellingen, keuzes voor Bijbelgedeelten en verwerkingen, per jaar, per periode en per week en dus per zondagschoolbijeenkomst. Zo nu en dan kom ik ook op andere plaatsen materiaal van departementen tegen. Tijdens een kerkdienst op Hemelvaartsdag leest de plaatselijke evangelist een preek voor¹²¹. Navraag maakt duidelijk, dat die preek is aangeleverd door één van de departementen en nagenoeg letterlijk wordt voorgelezen. Ook tijdens de huiskring merk ik op, dat de begeleidende teksten centraal worden aangereikt, zie 4.5.1. Tijdens alle interviews vraag ik naar de visie en missie van de synode en naar kennis van het begrip koninkrijk van God. Alle gesprekspartners op

¹²¹ Bezoek kerkdienst, 21 mei 2009 te Tayeman

enkele jongeren na zijn min of meer op de hoogte van de visie en de missie van de GKJTU en iedereen kan voorbeelden geven om het begrip koninkrijk van God toe te lichten. Natuurlijk noemt niet iedereen dezelfde begrippen en lang niet iedereen heeft daar theologische overwegingen bij, maar een missionaire houding als basis van het delen van de christelijke waarden is binnen het geheel van de GKJTU geestelijk gemeengoed. De ideeën van de tekenen van het koninkrijk van God leven niet alleen in de hoogste regionen van de kerk, maar ook vele werkers staan bewust missionair in het leven. De formele top down structuur is de basis van de dynamiek van de gemeente.

5.3. Betrokkenheid

De formele structuur van de kerk en de implementatie van het beleid op allerlei niveaus lijken succesvol in de GKJTU: op enkele jongeren na is iedereen op de hoogte van het gevoerde beleid. Hieronder noem ik een aantal factoren die mogelijk van invloed zijn op deze dynamiek.

Ten eerste is de kerk relatief klein: 20.000 leden. Veel mensen kennen en ontmoeten elkaar. Uit de enquête die ik heb gehouden in Salatiga, blijkt dat 60% van de gemeente al meer dan tien jaar lid is¹²². Hoe klein de kerk is, heb ik ervaren tijdens een bevestigingsdienst van een predikant¹²³. 85% van alle dienstdoende predikanten is aanwezig en van de afwezigen is bekend waarom zij er niet zijn. Ik ontmoet predikanten die ik in deze korte periode al eerder heb gesproken. Uiteraard bevorderen deze veelvuldige mogelijkheden van communicatie de implementatie.

Ten tweede zijn de letterlijke en figuurlijke afstanden klein. De kerkgangers wonen voor 96% niet langer dan een half uur van de kerk¹²⁴. Veel mensen hebben familie in de kerk van Salatiga. 72% heeft de meeste of alle familieleden in dezelfde kerk zitten¹²⁵. In de synode van negen leden zitten twee echtparen. Mogelijk liggen deze percentages van familieverbanden in de kleine gemeenten van de dorpen nog hoger. Waluyo vertelde me, dat in het dorp Tayeman de meeste mensen zowel christenen als moslims, familie van elkaar zijn.

Ten derde zijn veel mensen bewust en actief lid van de kerk. Aziaten vinden geloof sowieso van groot belang. In de kerk van Salatiga vindt 92% geloof erg belangrijk¹²⁶. 76% bezoekt de lokale gemeente wekelijks¹²⁷ en 72% van de ondervraagden is binnen de gemeente lid van tenminste vier comités of groepen¹²⁸. Vrijwilligers tenslotte besteden gemiddeld vier uur per week aan de kerk¹²⁹.

¹²² Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.2

¹²³ Bezoek bevestiging van dominee Maryam Magdalena 29 mei 2009, wijkgemeente Semarang II

¹²⁴ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.7

¹²⁵ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.8 en 9

¹²⁶ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.11

¹²⁷ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.3

¹²⁸ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.5

¹²⁹ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, VI.1

Kortom: de leden van de gemeente te Salatiga komen elkaar regelmatig tegen, zitten met elkaar in commissies, volgen gezamenlijk trainingen, zijn met elkaar in gesprek en gaan trouw naar de kerk. Al deze factoren dragen bij aan de implementatie van het beleid van de kerk.

Een kanttekening lijkt me op z'n plaats. De hechttheid binnen deze kerk is opvallend. Zo'n duidelijke, formele structuur en de grote betrokkenheid van gemeenteleden binnen een kleine kerk heeft natuurlijk twee kanten. De keerzijde van die structuur en betrokkenheid is het gevaar van een gesloten bolwerk. In welke mate zijn predikanten en gemeenteleden nog vrij in hun denken en handelen? Wat is de ruimte voor de informele dynamiek van de kerk? Ik merkte bijvoorbeeld, dat nagenoeg iedereen, waar ik ook kwam, van mijn aanwezigheid en mijn onderzoek op de hoogte was. Bovendien kwam ik de visie en missie van de kerk binnen één maand herhaaldelijk tegen in officiële documenten, in gesprekken en tijdens verschillende trainingen. Er is geen ontkomen aan. Toch kreeg ik alle gelegenheid en medewerking voor mijn onderzoek, sprak ik met alle gewenste gesprekspartners, gingen alle betrokkenen ontspannen met mij een open gesprek aan en een eigen student theologie kreeg, op kosten van de kerk de gelegenheid elders te studeren en zijn, voor de kerk controversiële resultaten van zijn onderzoek te delen met een breed publiek van de GKJTU¹³⁰. Met andere woorden: ik heb niet gemerkt, dat de structuur en de betrokkenheid mijn onderzoek of de openheid van mijn gesprekspartners heeft belemmerd.

5.4. Lidmaatschap

De focus van dit onderzoek ligt op het gebied van de missionaire houding van de gemeente. Welke procedures gebuikt de GKJTU om mensen lid te maken van het kerkverband? Uit de enquête blijkt, dat er verschillend wordt gedacht over de mate waarop de kerk zich richt op de wereld, over de eenvoud om lid te worden van de gemeente en ook over het programma voor het werven van nieuwe leden¹³¹.

Overigens bleken mijn vragen naar lidmaatschap behoorlijk Westers te zijn ingekleurd. In mijn beleving zijn er christenen en niet-christenen, leden en niet leden van de kerk. Daarom vroeg ik Sugito om contacten met ex-christenen en ex-moslims. Het leek mij niet moeilijk om beide groepen te traceren. Toch kostte het veel moeite om ex-christenen te vinden.

De eerste ex-christen, June, bleek weliswaar getrouwd te zijn met een moslim, maar in haar hart was ze christen, vertelde ze¹³². Het gesprek liep uit op een pastorale ontmoeting waarin ze vroeg om gebed voor haar vanwege haar moeilijke situatie. De tweede ex-christen, Sam, die ik kort voor mijn vertrek ontmoette, was een contact via

¹³⁰ Observatie presentatie thesis de heer Sutarto over het gebruik van Javaanse muziek in de eredienst, 5 juni 2009 te Salatiga

¹³¹ Zie bijlage 2: Questionnaire percentages, V.2

¹³² Interview van een van de deelnemende vrouwen aan een bijeenkomst van de woman empowerment Group, 6 juni 2009 in de Kopeng area. Haar echte naam luidt anders.

een ouderling van een andere kerk¹³³. Deze ex-christen bekleedde in zijn dorp een vooraanstaande positie en uit dien hoofde was het voor hem niet mogelijk om christen te zijn, zo zei hij. Bovendien was het voor promotie noodzakelijk, dat er op zijn identiteitskaart onder het kopje *religie* moslim staat. Maar hij vertelde ook, dat hij in de Bijbel las als gids voor zijn leven, dat hij geloofde in de drie-eenheid en in Jezus Christus als Zoon van God en dat hij in zijn hart christen was, omdat het christelijke geloof meer waar is dan het islamitische. Hij bezoekt kerk noch moskee. Tijdens het gesprek vroeg ik me af: heb ik hier te maken met een niet-christen of met een niet-kerklid?

Ex-moslims waren makkelijker te bereiken. Uit een gesprek met drie jonge moeders die nog maar net overgegaan waren tot het christelijk geloof, blijkt de openheid van de christelijke gemeente¹³⁴. De GKJTU lijkt soms een tamelijk gesloten gemeenschap met een uitgebreid beleidsplan, inclusief de implementatie ervan, maar blijkt toch ook open en soepel om te gaan met nieuwe leden, met name in het informele circuit. Eén van de drie nieuwe leden werd als moslim lid van een kerkkoor en kreeg met Kerst zelfs een solopartij toegewezen. De drie ex-moslims wisten zich welkom in de kerk. Eén van mijn vertaalsters komt van katholieke huize, bezoekt sinds kort de GKJTU en is redelijk onbekend met de ins en outs van deze kerk. Desondanks is ze aanwezig tijdens allerlei interviews die ik op allerlei niveaus afneem en leert zij de sterke en zwakke kanten van de kerk kennen. Tijdens geen enkel interview heb ik gemerkt, dat de ondervraagden dat vervelend vonden.

Die informele dynamiek is de andere kant van de formele visie en missie van de kerk. Overgang naar het christelijk geloof is in Indonesië niet een volstrekte onmogelijkheid, omdat christenen vaak goed bekend staan. Familieleden stellen het niet op prijs, maar verbreken niet in alle gevallen het contact.

Mensen worden christen onder andere, omdat zij andere christenen kennen, vanwege hun huwelijk en door het onderwijs. Niemand heeft me een concreet programma van de GKJTU genoemd als middel tot zijn of haar bekering. Het is meer de goede naam van christenen die op z'n minst geen belemmering vormt om met hen in gesprek te zijn. Mogelijk liggen alle programma's gezamenlijk ten grondslag aan die positieve houding. In ieder geval zorgen zij voor contacten tussen christenen en niet-christenen.

Aan de eerder genoemde drie nieuwe leden heb ik gevraagd of zij nog aan bepaalde voorwaarden moesten voldoen om lid te worden van de gemeente.¹³⁵ Nadat ze hadden beleden christenen te willen worden of zijn, kregen zij op persoonlijke basis enkele lessen van de dominee en werden zij gedoopt. Formele structuren bestaan daar niet voor. Toen ik Sugito confronteerde met vanuit het christelijk geloof dubieuze uitspraken van deze jonge christenen, reageerde hij ontspannen met: dat heeft tijd en onderwijs nodig, maar dat staat een lidmaatschap niet in de weg. Jonge leden met een moslimsachtergrond worden lid van de kerk op het moment, dat zij het nog maar heel weinig kennis hebben. Onderwijs vanuit de Bijbel door participatie in allerlei activiteiten

¹³³ Interview met Sam als vriend van een ouderling van een andere kerk in een afgelegen dorp, 7 juni 2009. Zijn echte naam luidt anders.

¹³⁴ Interview drie nieuwe leden, 4 juni 2009 in dorp Tayeman

¹³⁵ Interview drie nieuwe leden, 4 juni 2009 in dorp Tayeman

van de kerk zal die achterstand in kennis langzaam verkleinen. Voor het formele lidmaatschap is kennis geen criterium.

5.5. Conclusies

Met de focus op de missionaire motivatie van de GKJTU geef ik hieronder enkele conclusies op basis van de verkregen data betreffende de dynamiek van de kerk.

Structuren en hulpmiddelen

De GKJTU heeft, ten eerste, een duidelijk beschreven profiel dat staat in het bredere kader van overzichtelijke, kerkelijke structuren die gezamenlijk een adequate ondersteuning voor de implementatie van de missionaire visie en missie van de kerk vormen.

Hulpmiddelen, zo luidt conclusie twee, in de vorm van boeken, power point programma's en een programma met trainingen vanuit de verschillende afdelingen en bestemd voor verschillende doelgroepen zorgen voor een effectieve implementatie van de missionaire visie en missie van de GKJTU.

Betrokkenheid

De GKJTU is een kerk met een hiërarchische structuur en een beperkt aantal leden. Een kerk waarin veel mensen elkaar kennen, waarin veel mensen familieleden ontmoeten en waarin veel mensen geloof belangrijk vinden, trouw naar de kerk komen en betrokken zijn bij kerkelijke activiteiten. Kortom, zo denk ik ten derde, veel gemeenteleden zijn op verschillende manieren betrokken op de kerk en dat ondersteunt de implementatie van het missionaire gedachtegoed.

Lidmaatschap

De kerk, conclusie vier, heeft als instituut niet een programma voor nieuwe leden, maar in de praktijk blijkt, dat de openheid in de Javaanse cultuur in combinatie met de open houding en de goede naam van de christenen in het algemeen de drempel naar de kerk en het christelijk geloof verlaagt. Ofwel: formele structuren voor lidmaatschap in de zin van programma's bestaan niet, maar de informele dynamiek van de gemeente getuigt van een missionaire houding van de christelijke gemeente in haar geheel en van de afzonderlijke gemeenteleden.

6. De middelen van de gemeente

6.1. Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over de middelen van de gemeente, in *Studying Congregations* aangeduid met *Resources*¹³⁶. Daarmee wordt bedoeld: alle middelen en alle soorten middelen die de kerk tot haar beschikking heeft om alle sociale en religieuze doelen te bereiken. Soms zijn deze middelen hard en telbaar, zoals geld, mensen, staf en gebouwen, maar een andere keer zijn deze middelen soft en relationeel, zoals gedeelde kennis en ervaringen, contacten met andere organisaties en de kracht van het commitment van leden. De context, de identiteit en de dynamiek van de gemeente maken de middelen ten dienste van de gemeente vruchtbaar.

In dit hoofdstuk ga ik op zoek naar de middelen van de gemeente voor zover deze van betekenis kunnen zijn voor de houding en activiteiten van de missie van de kerk. Daarbij maak ik gebruik van de presentaties van de GKJTU, van de enquête en de interviews die ik heb afgenomen en van de observaties die ik heb gedaan.

Vooraf merk ik op, dat cijfermateriaal, aantallen, statistieken, grafieken en aanverwante feitelijke data in Indonesië minder vanzelfsprekend en neutraal voorhanden zijn, dan ik in Nederland gewend ben. Zo is het me niet gelukt om van zowel de burgerlijke gemeente, als van de kerkelijke wijkgemeente van Salatiga veel relevante gegevens te verzamelen. Mensen zijn het niet gewend en bovendien is het, volgens Sugito, voor islamitische overheden niet aantrekkelijk om de groei van christelijke kerken in kaart te brengen.

6.2. Getallen

Op het moment van mijn onderzoek heeft de GKJTU de volgende cijfers van de kerk paraat¹³⁷:

20.000 leden
57 gemeenten
24 evangelisaties
7 classes
28 predikanten
32 evangelisten
13 vicarissen

In totaal zijn 73 mensen als predikant, evangelist of vicaris aan het werk voor de kerk. De synode telt negen leden waarvan de secretaris voltijds in dienst is. Het gebouw met een secretariaat van 16 medewerkers staat in Salatiga naast de plaatselijke kerk. In dit landelijk dienstcentrum van de kerk bevinden zich de kantoren van de medewerkers van de synode, vergaderruimten en een grote zaal voor trainingen, inclusief een podium

¹³⁶ N.T. Ammerman, p. 312 e.v.

¹³⁷ Power point presentatie GKJTU, 12 mei 2009

en voorzieningen voor audiovisuele hulpmiddelen. Ook voor maaltijden en overnachtingen kan worden gezorgd. In de buurt van het synodegebouw en onder verantwoordelijkheid van de secretaris is een guesthouse voor ongeveer zes gasten. De kerk heeft eigen vervoer en kan beschikken over vertalers, zodat ook buitenlandse gasten van bijvoorbeeld partners gastvrij kunnen worden onthaald.

Onder verantwoordelijkheid van de synode ontwikkelt Stichting Sion een scala aan programma's en activiteiten:

4 scholen voor basis- en voortgezet onderwijs
2 praktische cursussen
1 kinderopvang
1 fonds voor noodhulp, zoals voor slachtoffers tsunami
1 studiefonds voor studenten zoals Sutarto
2 internaten voor studenten die afgelegen wonen
1 bejaardentehuis voor enkele bejaarden in de stad
5 economische programma's, zoals broedprogramma's en microkredieten

Het kantoor van Sion is gevestigd in een ruimte tussen het dienstencentrum en de kerk van Salatiga, zodat zij zo nodig van beide gebouwen gebruik kunnen maken. In totaal heeft de stichting 56 mensen in dienst, zowel op het kantoor in Salatiga als in het veld bij de programma's, zoals de scholen. Dat neemt uiteraard loonkosten met zich mee, bovendien kosten ook de programma's zelf veel geld en is er geïnvesteerd in de nodige audiovisuele apparatuur. De drive is enorm, de mensen hebben het druk, de plannen zijn doordacht, maar de bronnen zijn beperkt. De kerk krijgt veel buitenlandse steun die de uitvoering van al het werk financieel mogelijk maakt. Dat houdt de kerk afhankelijk van allerlei buitenlandse contacten die bovendien moeten worden onderhouden.

De wijkgemeente van Salatiga, inclusief twee evangelisaties (Medayu en Sumogawe) telt ongeveer 360 volwassen leden en 115 doopleden. Het overzicht dat ik krijg van de administratie van de gemeente te Salatiga maakt niet duidelijk of het totaal aantal leden de laatste tien jaar is gestegen. Alleen van de laatste twee jaren zijn totalen bekend. Als ik de andere gegevens van het overzicht¹³⁸ optel, kom ik tot de volgende getallen over de periode 2000 - 2009 (mei).

categorie	overleden	geboren	gedoopt	volwassen gedoopt	belijdenis afgelegd	nieuwe leden
aantal	40	20	59	20	69	35

Van deze getallen is niet bekend hoe zij zich verhouden tot het totaal aantal belijdende (volwassen) en doopleden (kinderen). Het is bijvoorbeeld niet duidelijk waarom er de laatste tien jaar 20 borelingen zijn en 59 dopelingen. Ook is niet aangegeven of er mensen zijn die de kerk hebben verlaten.

¹³⁸ Zie Bijlage 4: Data Salatiga congregation

Van de nieuwe leden komen 18 leden over met een attestatie van een andere kerk, 16 mensen doen vanuit een andere 'godsdienst' (voornamelijk moslims en katholieken) belijdenis en van één nieuw lid is de achtergrond niet bekend. In ieder geval hebben 11 leden van de 35 een moslimachtergrond. Sinds kort worden de kerkgangers geteld en onderscheiden in mannen en vrouwen.

6.3. Gemeenteleden

Uit de enquête blijkt, dat de gemeente van Salatiga betrekkelijk jong is. Een derde van de gemeente is jonger dan 21 jaar¹³⁹. Zoals in heel veel onderzoeken op het gebied van religie is ook hier het merendeel, 60%, vrouw¹⁴⁰. Een groot deel van de mensen die de enquête hebben ingevuld is ongetrouwd: 40%¹⁴¹. Zowel vrouwen en ongetrouwden zetten zich actief in voor het kerkelijk werk. De vraag naar het inkomen lijkt lastig: 12% geeft geen antwoord¹⁴². Van degenen die deze vraag wel beantwoorden, heeft 44% een maandsalaris van maximaal ongeveer € 70,= en 24% verdient maximaal het dubbele. Niemand verdient meer dan € 210,= per maand. De betekenis van deze bedragen is moeilijk in te schatten, maar in dit geval maakt het duidelijk, dat de enorme hoeveelheid activiteiten ongetwijfeld met steun van anderen dan kerkleden moet worden gefinancierd.

Voor de focus van dit onderzoek merk ik op, dat naar mijn idee een groot deel, 88%, van de gemeente relatief hoog (high school of hoger) is opgeleid¹⁴³. In zake het missionaire beleid van de kerk en de implementatie ervan door middel van materialen en trainingen is het van belang, dat leden van de kerk vertrouwd zijn met onderwijs en beschikken over kennis en vaardigheden om informatie tot zich te nemen en te vertalen naar de activiteiten van de kerk. In die zin geven deze feitelijke, persoonlijke gegevens inzicht in de (potentiële) middelen van de kerk.

In het kader van de middelen van de gemeente heb ik geprobeerd ook gegevens te ontleen uit de context van de gemeente(leden) van Salatiga. Omdat 32% de vraag niet heeft ingevuld, kan ik slechts heel voorzichtig stellen, dat er weinig mensen, 8%, arbeider zijn, velen, 48%, actief zijn in een vorm van dienstverlening, onderwijs of zorg en dat een relatief hoog percentage, 12%, werkt bij de kerk¹⁴⁴.

Uit missionair oogpunt is het natuurlijk ook interessant om te weten over welke (potentiële) middelen de kerk beschikt om ook getalsmatig te groeien. Dat heeft geleid tot de vragen over vrienden en getalsmatige groei van de gemeente. Natuurlijk spreekt hier de dominantie van de islam mee, maar het is toch opmerkelijk dat 92% van de ondervraagden aangeeft, dat zij vier of meer niet-christenen als vriend heeft en dat er niemand is die geen niet-christen als vriend heeft¹⁴⁵. Verreweg de meesten, 56%, zijn met

¹³⁹ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, II.1

¹⁴⁰ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, II.2

¹⁴¹ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, II.3

¹⁴² Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, II.4

¹⁴³ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, II.5

¹⁴⁴ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, III.1

¹⁴⁵ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, III.4

drie of meer niet-christenen in gesprek over God of het christelijk geloof en allemaal hebben zij de wens en de verwachting, dat de gemeente in de toekomst zal groeien¹⁴⁶.

Deze missionaire houding betekent niet, dat kerkleden massaal niet-christenen uitnodigen voor een kerkdienst. Velen hebben vier of meer niet-christelijke vrienden, een groot aantal is met drie of meer mensen in gesprek over God en het christelijk geloof, maar een aanmerkelijk kleiner percentage, 32%, heeft in het achterliggende jaar één of meer keer iemand meegenomen naar de kerk en zelfs 60% heeft dat het laatste jaar geen enkele keer gedaan¹⁴⁷. Uit verschillende interviews blijkt, dat kerkleden hun kerk zien als een plaats voor mensen die tot geloof gekomen zijn. Bovendien doen ze daar inspiratie op om daarna hun plek in de samenleving (weer) in te nemen.

Geloof speelt een grote rol in het leven van Aziaten, zo ook in de gemeente van Salatiga¹⁴⁸. Bovendien is de onderlinge band hecht en de betrokkenheid op kerkelijke activiteiten groot¹⁴⁹. Dat betekent dat veel mensen in de eerste plaats in de kerk actief zijn, maar tegelijk hebben verschillende gelovigen oog voor niet-christenen: 88% bidt met wisselende frequenties voor niet-christenen en 72% is op een of andere manier betrokken bij directe evangelisatie¹⁵⁰. De betrokkenheid bij de kerk zelf is het grootst: 96%. De potentiële groei is mogelijk bij de groep mensen die *soms* of *maandelijks* bidden voor niet-christenen of bij directe evangelisatie betrokken zijn.

Als het gaat om het begrip koninkrijk van God, dan begrijp ik, dat de ondervraagden betrekkelijk open in de wereld staan en de motivatie voor zending meer gevonden wordt in termen van het koninkrijk van God, dan in de zendingsopdracht¹⁵¹. Ook hier liggen de bronnen voor de missionaire houding van de gemeente. Enerzijds lijken de ondervraagden zich bewust te zijn van hun eigen gemeente, hun eigen identiteit, maar tegelijk is er voortdurend aandacht voor de wereld waarin de kerk haar eigen plaats inneemt en het evangelie doorgeeft.

De laatste afdeling van de enquête gaat over de menselijke middelen. Daaruit blijkt, dat de leden van de GKJTU niet alleen reeds veel tijd aan de kerk besteden, maar ook nog eens bereid zijn om daarin te investeren¹⁵². Een meerderheid, 56%, besteedt wekelijks meer dan twee uur aan kerkenwerk en 20% is zelfs meer dan zes uur actief. Anders geformuleerd: gemiddeld besteden de ondervraagden vier uur per week aan kerkelijke activiteiten buiten de zondagse eredienst(en). Dat is veel, maar nagenoeg alle, 92%, leden zijn bereid om nog meer in de kerk te investeren. Bovendien is de helft daarvan gericht op de gemeente en de andere helft op de wereld. Kortom, daar ligt beschikbaar kapitaal te wachten op inzet.

¹⁴⁶ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, III.5,6,7

¹⁴⁷ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.4

¹⁴⁸ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.11

¹⁴⁹ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.5,8,9

¹⁵⁰ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.12

¹⁵¹ Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, IV.15

¹⁵² Zie Bijlage 2: Questionnaire percentages, VI.1,2,3

6.4. Conclusies

Met de focus op de missionaire motivatie van de GKJTU geef ik hieronder enkele conclusies op basis van de verkregen data betreffende de middelen van de kerk. Deze soort informatie over grond, gebouwen, geld en personele inzet is in deze context niet eenvoudig te verkrijgen. Toch denk ik een aantal relevante gegevens te hebben verzameld.

Getallen

Ik concludeer ten eerste, dat de kerkelijke aantallen van leden, functionarissen en gebouwen klein zijn, maar de personele inzet groot is, de activiteiten vele zijn en de beschikbare gebouwen en middelen effectief worden ingezet om het missionaire beleid van de kerk uit te denken en te delen met betrokkenen. Wat betreft de financiën heb ik mij vanwege de relatie GKJTU en GZB terughoudend opgesteld.

Veel activiteiten van de kerk, ten tweede, hebben (ook) een missionair karakter en kunnen worden uitgevoerd mede dankzij de hulp van (buitenlandse, missionaire) partners.

In Salatiga, conclusie drie, is relatief weinig bekend over aantallen leden en kerkgangers. De missionaire drive van het beleidsplan van de GKJTU kon ik niet herkennen in de zondagse kerkdiensten die ik in verschillende gemeenten heb bijgewoond.

Gemeenteleden

De gemeenteleden van Salatiga vervolgens zijn relatief jong, overwegend vrouwelijk en alleen gaand, betrekkelijk hoog opgeleid en vormen een kapitale bijdrage tot het geheel van (potentiële en soft) middelen van de kerk, omdat zij in staat en bereid zijn het (missionaire) beleid van de synode te begrijpen, te implementeren en uit te voeren.

Ook de context van de ondervraagden bevat tal van (potentiële) missionaire middelen: de meesten zijn actief in dienstverlenende beroepen, velen doen (daarnaast) kerkenwerk, hebben contacten en gesprekken met niet-christenen over God en het christelijk geloof, en wensen en verwachten kerkgroei. Er is dus, conclusie vijf, nog veel missionair kapitaal beschikbaar, want bijna de helft van het aantal ondervraagden is bereid om zich (nog meer en) missionair in te zetten.

Als het gaat om de identiteit van de gemeente valt op een bijzondere combinatie op: enerzijds een grote betrokkenheid bij de eigen gemeente en tegelijk een open missionaire houding naar de wereld, onder andere verwoord in termen van het koninkrijk van God. Dat komt overeen met het doel van de synode¹⁵³: het versterken van de eigen identiteit en tegelijk en daardoor groeien in de missionaire houding. Kennelijk, zo concludeer ik tenslotte, is het de synode gelukt om de missiologie van het beleidspapier te vertalen naar de missiopraxis van de werkers in het veld.

¹⁵³ *Stand Firm and Being Meaningful to Others*

7. Analyse en evaluatie

7.1. Inleiding

Dit hoofdstuk geeft een analyse van de beschrijving van de GKJTU met behulp van de conclusies uit voorgaande hoofdstukken en een evaluatie daarvan op basis van het concept betreffende het koninkrijk van God dat ik in hoofdstuk twee heb geformuleerd. Een en ander leidt tot het beantwoorden van de onderzoeksvraag van de probleemstelling.

7.2 Analyse

7.2.1. Context

1. De samenleving van Indonesië is multireligieus en daarbinnen is de islam met 86% dominant. In tegenstelling tot de Nederlandse situatie hebben veel Javaanse christenen familieleden, vrienden, collega's, klasgenoten en burens die moslim zijn en daardoor beschikken zij reeds op jonge leeftijd over kennis en vaardigheden om met moslims om te gaan. Uiteraard beïnvloedt dat het missionaire denken. De tegenstelling tussen *wij* en *zij* bijvoorbeeld verbleekt bij de gedachte, dat *zij* mijn ouders of vrienden zijn. Daarmee beweer ik overigens niet, dat dit contacten eenvoudig zijn.
2. De Javaanse cultuur heeft harmonie als kernbegrip. Zo'n breed gedragen basishouding draagt bij aan ontspannen ontmoetingen tussen christenen en niet-christenen. Daardoor leren mensen elkaar kennen en respecteren. In Nederland wordt eerder gesproken over tolerantie. Tolerantie klinkt verdraagzaam, maar verwijst ook naar machtsverhoudingen: de machthebber verdraagt degene zonder macht. Ik denk, dat het begrip tolerantie tegenstellingen tussen aanhangers van verschillende godsdiensten versterkt en dat harmonie dezelfde tegenstellingen afvlakt. Uiteraard heeft dat missionaire consequenties.
3. In Salatiga is behoorlijk percentage, zo'n 20 tot 30%, christen en de kerk groeit. Deze groeistemming versterkt de identiteit van christenen en van de kerk en maakt het voor christenen eenvoudiger om zich te presenteren. In Nederland leven wij in een cultuur met joods-christelijke wortels waarvan veel christenen het gevoel hebben, dat die aan het verdwijnen zijn. Bovendien blijkt uit allerlei onderzoeken dat de kerk almaar krimpt¹⁵⁴. Daarnaast is de islam voor Nederland een nieuwe godsdienst vanuit andere culturen en wordt de islam in veel opzichten als bedreigend ervaren en daarom is het niet eenvoudig om als kerk de juiste houding te bepalen. De reacties van christenen en christelijke gemeenten op de komst van de islam en de daarbij horende culturen is heel divers. Van de GKJTU kan de kerk in Nederland leren op welke manier deze nieuwe Nederlanders benaderd kunnen worden: het laten zien van de liefde van God en het delen van de christelijke waarden.

¹⁵⁴ T. Bernts, G. Dekker, J. de Hart, p. 183.

7.2.2. Identiteit

4. De voortdurende en noodzakelijke contacten tussen de GKJTU en verschillende buitenlandse zendingsorganisaties hebben mogelijk de focus op zending door de tijd heen scherp(er) gehouden. In Nederland is in vergelijking met de GKJTU weinig contact of inbreng vanuit buitenlandse missionaire kerken. Sinds jaren levert het Westen zendingswerkers aan de rest van de wereld en de kerk in Nederland is met de omgekeerde beweging niet vertrouwd, ondanks het gegeven, dat de kerk al jaren in het Zuiden groeit en in het Westen in aantal afneemt. Contacten tussen missionaire kerken (uit het buitenland en uit Nederland) met kerken of gemeenten die meer op zichzelf, naar binnen zijn gericht, kunnen de missionaire focus scherp(er) houden. Mogelijk kunnen zendingswerkers hierin een eigen rol vervullen in hun terugkoppeling van hun werk naar de gemeente(n).
5. Op basis van de geschiedenis denk ik, dat de GKJTU belangrijke momenten van haar vaderlandse geschiedenis beter bewust weet te benutten dan de kerken of christenen in Nederland. De synode heeft overheidsbeleid vaak aangegrepen om de eigen identiteit en de missionaire houding van de kerk te versterken. In Nederland is dat wellicht lastiger, of lopen de lijnen meer langs de politiek, maar het zou ook kunnen, dat de aandacht daarop minder is gericht.
6. Het overal gebruiken van het logo houdt de identiteit en de missie van de kerk bij een breed publiek levend en is een visitekaartje voor gasten. De GKJTU houdt zichzelf voortdurend voor: in de wereld, niet van de wereld, maar voor de wereld.
7. Het is op Java en in de GKJTU vanzelfsprekender dan in de Nederlandse kerken om heel bewust vanuit een visie en missie te denken en te werken. Bovendien is de synode zich bewust van de noodzaak van een zorgvuldige implementatie van de visie en de missie van de kerk. In beleidsstukken, tijdens trainingen en in gesprekken komen visie en missie doelgroepgericht aan de orde. Van hoog tot laag zijn kerkleden bekend met (delen van) het beleid en de visie van de GKJTU. Ik heb de indruk, dat de PKN in toenemende mate een bewuste implementatie nastreeft door haar missionaire visie en missie steeds vaker en op diverse plaatsen in de kerkelijke organisatie aan de orde te stellen.
8. De Calvinistische, piëtistische (gereformeerde) identiteit van de GKJTU roept op om vanuit die eigenheid heel bewust, ontspannen en contextueel in deze wereld staan. Deze gereformeerde christenen zoeken niet in het isolement hun kracht, zijn niet verzuild en gesloten, maar staan in de vrijheid die zij in Christus Jezus hebben en daardoor kunnen zij met een open en ontspannen houding missionair opereren en contextueel denken en werken. Vanuit dezelfde gereformeerde identiteit moet het mogelijk zijn om in het ontzuilende Nederland te groeien tot een vergelijkbare houding en wijze van denken en werken.

Een duidelijk voorbeeld is het christelijk onderwijs. In Nederland is reformatorisch onderwijs bedoeld om de jeugd in de veilige omgeving van de

eigen zuil op te leiden. Op Java kwam ik christelijke scholen tegen die vanuit hun gereformeerde identiteit grote groepen moslimleerlingen verwelkomen. Zij zien hun onderwijs als een missionaire mogelijkheid om christelijke waarden over te dragen en jongeren te informeren over het christelijk geloof.

9. In aansluiting op het voorgaande merk ik op, dat de synode in haar documenten expliciet en herhaaldelijk zegt, dat de GKJTU in haar identiteit en missionaire houding wil groeien. Een sterke identiteit zou kunnen inhouden, dat alle aandacht naar de kerk gaat. In de opvatting van de synode is het heldere profiel van de eigen kerk een voorwaarde om te kunnen groeien in de zending. Dat pleit voor een regelmatig bezinning op de vraag naar het eigen profiel.
10. De synode gebruikt voor het beschrijven van haar identiteit en missionaire activiteiten het begrip koninkrijk van God. De formulering daarvan maakt duidelijk, dat hier behoefte is aan een meer systematische en Bijbelstheologische doordenking en verwoording van dit concept. Dat zou, naar mijn idee, de implementatie ervan ten goede komen en allerlei facetten van het missionaire denken en werken versterken en een eigen plaats geven. Nu geven kerkleden heel uiteenlopende trefwoorden als ik vraag naar de tekenen van het koninkrijk van God. Op synodeniveau hoor ik de volgende tekenen: eerlijkheid, goedheid, liefde, recht, solidariteit, vrede en integriteit van de schepping. Onder de gemeenteleden hoorde ik: bevrijding, christelijke waarden, dienstbaarheid, harmonie, hulp, liefde, recht(vaardigheid), trouw, verantwoordelijkheid (Schepping), vrede, vreugde, waarheid en welzijn. Van zending wordt vaak een vergelijkbare verwoording gebruikt: zending is vooral het delen van de christelijke waarden en het tonen van de liefde van God voor deze wereld.
11. De missionaire houding is door de synode uitgewerkt in het *Supplement* naar allerlei facetten van de samenleving: cultuur, economie, kerk, kunst, politiek, religieuze pluraliteit, technologie en wetenschap. Het getuigt van leiderschap om eigentijds (catechetisch) onderricht te ontwikkelen en te implementeren in het geheel van de kerk. In de Nederlandse cultuur en in een grote, brede PKN lijkt het me onmogelijk om vanuit de synode min of meer voor te schrijven, hoe het er aan toe zou moeten gaan in het geheel van de kerk en op verschillende terreinen van het leven. Desondanks lijkt me zo'n catechismus in het gereformeerde deel van de kerk de moeite van een kennismaking waard.
12. Kerk en zending lijken van elkaar gescheiden, want de missionaire houding van kerkgangers en de gesprekken over God en het christelijk geloof betekenen niet, dat kerkleden bezoekers meenemen naar de kerkdienst op zondag. De kerkdiensten zijn niet makkelijk toegankelijk voor niet-christenen, maar worden door de eigen leden zonder meer gewaardeerd. De kloof tussen kerk en wereld wordt niet als zodanig ervaren. Ik heb deze houding begrepen vanuit de ontspannen manier waarop kerkmensen in de wereld leven. Zij noemen als doel van het missionaire werk niet de kerkgang, maar het delen van de liefde van Christus. Of mensen tot geloof komen en naar de kerk gaan, is van latere orde. Regelmatig werd me verteld hoeveel mensen werden bereikt door middel van

een bepaald programma, maar nooit werd me verteld hoeveel kerkgangers dat opleverde, of hoe snel een lokale kerk groeide. Anders gezegd: men werkt meer vanuit de roeping dan dat de leden gericht zijn op het resultaat. Ook hier spreek ik van een leermoment, want ik vrees, dat kerkmensen in Nederland pas 'tevreden' zijn als anderen lid worden van hun kerk en doen zoals zij.

13. Eigenlijk had ik het eerder en vaker ter sprake moeten brengen, maar naarmate ik vorderde werd de rol van het gebed onderwerp van gesprek. Sommigen noemden het gebed als absolute basis van al het zendingswerk. Het is voor mij veelzeggend en leerzaam, dat bijvoorbeeld de sterk missionaire gemeente van Bloro deze mening is toegedaan.
14. Alle programma's van de kerk worden zonder onderscheid aangeboden aan christenen en niet-christenen en zijn bedoeld om mensen te helpen, niet om met een verborgen agenda mensen tot geloof te brengen. De tekenen van het koninkrijk van God zijn op zichzelf waardevol. Ik merk in de contacten die ik in Nederland heb, dat deze manier van werken veel vragen oproept. Juist in de gereformeerde gezindte bestaat de vraag naar de expliciete verwoording van het evangelie en het noemen van de naam van Jezus. In het koninkrijksdenken kan een missionaire houding gepaard met een ontspannen oprichten van tekenen van het koninkrijk van God. De vraag naar een verborgen agenda of het verschil tussen woorden en daden doet zich niet zo voor.
15. Bekeerlingen getuigen niet, dat zij door een bepaald programma tot (het christelijk) geloof zijn gekomen. Zelfs in de gemeente van Bloro die bestaat uit ex-moslims legden verschillende christenen getuigenis van hun bekering af, maar sprak niemand over een directe relatie tussen de programma's van de kerk en hun verandering van geloof. Kennelijk gaat het niet om de programma's op zichzelf, maar om de relaties die daardoor met mensen ontstaan. Dat vind ik een leerzaam punt, want het gaat dus vooral om de missionaire houding van de christenen die door deze programma's contacten met niet-christenen leggen en de liefde van God voor deze wereld laten zien en christelijke waarden overdragen.

7.2.3. Dynamiek

16. De GKJTU is een doordachte en doelgerichte organisatie die hulpmiddelen en trainingen efficiënt inzet. Bovendien is het profiel van de kerk helder en is de structuur overzichtelijk. Dat alles draagt bij tot een succesvolle implementatie van de visie en de missie van de kerk.
17. Grote betrokkenheid en trouw van de leden bevordert de implementatie van het missionaire gedachtegoed. Mede daardoor hebben kerkelijke zendingsorganisaties een pre. Als zij een helder profiel weten te vertalen naar een doelgerichte manier van denken en werken, zal dat de formele en informele betrokkenheid en slagkracht vergroten.

7.2.4. Middelen

18. Uiteraard is het van groot belang, dat kerkelijke middelen effectief worden ingezet om het missionaire beleid van de kerk uit te denken en te delen met betrokkenen. Dat geldt voor gebouwen en geld, maar ook voor trainingen en hulpmiddelen die de implementatie kunnen bevorderen.
19. Hoger opgeleiden kunnen in het missionaire denken en werken een waardevolle bijdrage leveren aan het geheel van (potentiële en softe) middelen van de kerk, omdat zij in staat zijn het missiologisch denken in termen van het koninkrijk van God te vertalen naar het werkveld om het zendingswerk te initiëren en te begeleiden.
20. Opmerkelijk is het gegeven dat veel ondervraagden van de GKJTU kerkgroei zowel wensen als verwachten en ook nog bereid zijn om zich daarvoor in te zetten. Dat is een enorm potentieel en een belofte voor de toekomst van de christenen op Java. Zo'n positieve houding is een bemoediging voor allen die werkzaam zijn in het koninkrijk van God.

7.3 Evaluatie

Bovenstaande analyse van de GKJTU evalueer ik op basis van de werkdefinitie over het koningschap van God (zie par. 2.5) met het doel antwoord te geven op de vraag van de probleemstelling: kan ik op basis van een onderzoek naar de missionaire motivatie van de GKJTU op Java, een kerk die het concept het koninkrijk van God in denken en werken een plaats probeert te geven, vaststellen, of de genoemde tegenstellingen *wij/zij* en *woord/daad* onder andere met behulp van het koninkrijksdenken kunnen worden gerelativeerd?

7.3.1 Context

De context van de GKJTU draagt in belangrijke mate bij tot het relativeren van de tegenstelling *wij/zij*. Door de dominante positie van de islam zijn christenen op Java vertrouwd met moslims: familieleden, vrienden en collega's. De Javaanse cultuur met de aandacht voor harmonie versterkt die nivellering.

7.3.2 Identiteit

De missionaire identiteit van de GKJTU is mede bepaald door de dominante positie van de islam, de aanwezigheid van buitenlandse zendingsorganisaties, de geschiedenis van Indonesië en de reactie van de kerk daarop. Leden van de synode, van de verschillende departementen en van de stichting Sion zijn zich bewust van hun identiteit die (mede door een bewuste implementatie) tot uiting komt in het logo van de kerk, omschreven wordt in officiële stukken, expliciet aan bod komt in trainingen en ook bij werkers in het veld bekend is. Deze identiteit is enerzijds bewust gereformeerd en anderzijds expliciet missionair op basis van het concept van het koninkrijk van God. Dit concept is, ook naar eigen waarneming, binnen de GKJTU (nog) onvoldoende systematisch en samenhangend Bijbeltheologisch doordacht, maar allerlei kenmerken ervan komen zowel in de formele teksten als in de informele gesprekken voortdurend aan de orde. Met name het universele en holistische karakter van het denken en werken vanuit het

koningschap van God is eigen aan de GKJTU. Dat blijkt onder andere uit het onbekommerd aanbieden van een breed scala van programma's aan alle mensen. Juist deze programma's weerspiegelen het universele en holistische karakter van het missionaire denken in termen van koninkrijk van God. Hoewel ik niet heb kunnen vaststellen, dat deze programma's zelf direct leiden tot overgang naar het christendom, heb ik wel opgemerkt dat deze activiteiten van de kerk de tegenstellingen tussen christenen en niet-christenen overwinnen, waardoor veel niet-christenen in contact komen met christenen die hun waarden en normen bewust uitdragen.

7.3.3 Dynamiek

Het overwinnen van de tegenstellingen *wij/zij* en *woord/daad* begint bij het doordenken van de missionaire motivatie van de kerk als onderdeel van de identiteit van de GKJTU. De dynamiek van de kerk is vervolgens verantwoordelijk voor de implementatie van de visie en het beleid richting alle betrokkenen. Daarbij merk ik op, dat de leiding van de kerk meer dan het grondvlak vertrouwd is met de theorie van het denken en werken vanuit het concept van het koningschap van God, maar ook, dat het gedachtegoed van het koninkrijksdenken zich breed in de kerk heeft verankerd.

7.3.4 Middelen

Veel leden van de GKJTU zijn relatief hoog opgeleid, zijn betrokken bij de kerk en bereid om zich missionair in te zetten. De kerk speelt daarop in door gebouwen beschikbaar te stellen, materiaal te verschaffen en trainingen te organiseren. Kortom, de kerk gebruikt de materiële en personele middelen om het concept van het koningschap van God te implementeren en te operationaliseren.

7.4 Conclusie

Uit bovenstaande evaluatie blijkt, dat het denken en werken vanuit het concept van het koninkrijk van God een plaats heeft verworven in de missionaire attitude en praktijk van de GKJTU.

De autoriteit van God heeft in de eerste plaats een universeel karakter: in de onderwerping aan de macht van God zijn alle mensen gelijkwaardig en dat maakt de missionaris bescheiden, maar verleent hem ook het zendingsmandaat. Omdat harmonie een kernwoord is in de Javaanse cultuur, is het niet eenvoudig vast te stellen of het onderlinge respect en de bescheidenheid van veel werkers is ingegeven door het universele karakter van het koninkrijk van God en de gelijkwaardigheid van alle mensen, voortkomt vanuit de Javaanse cultuur of een combinatie is van beide. In die zin kan ik niet zeggen, dat het denken vanuit het koninkrijk van God op dit punt sturend is.

Dat kan ik wel, als ik let op het zendingsmandaat en het nivelleren van de tegenstelling *wij/zij*. De GKJTU is zowel in beleid als in de praktijk buitengewoon betrokken op missionaire roeping van de kerk en biedt alle missionaire programma's zonder enig onderscheid alle mensen aan. Hoewel zij op dit ogenblik geen buitenlandse zendingswerkers uitzenden, zijn zij betrokken op de wereld in het algemeen en op de niet-christenen, de zogenaamde onbereikten, in het bijzonder. Het vrouwenwerk van stichting Sion of de activiteiten van de gemeente Blora staan in principe open voor iedereen en in werkelijkheid zijn de meeste deelnemers niet-christenen. Die

gelijkwaardigheid gaat heel ver, want docenten op christelijke scholen en vrouwen in besturen van het vrouwenwerk van de kerk kunnen aanhangers zijn van andere godsdiensten. Kennelijk is de verhouding tussen de wereld (*zij*) en de kerk (*wij*) ontspannen op basis van missionaire redenen, want zowel het vrouwenwerk als de scholen zijn missionair gemotiveerd. Dat blijkt bijvoorbeeld ook heel duidelijk uit het logo van de afdeling studie, training en vorming. Om contextuele redenen koos men bewust de godheid Ganesha, de god van de wijsheid in het Boeddhisme en Hindoeïsme, en vulde dat beeld christelijk in. Daarmee komt de kerk (*wij*) de wereld (*zij*) maximaal en ontspannen tegemoet en van een tegenstelling tussen mensen is nauwelijks sprake.

De autoriteit van God heeft in de tweede plaats een holistisch karakter: eenheid en heilheid in de verkondiging van het evangelie van het koninkrijk van God. Eenheid in woorden en daden is voor de GKJTU haast vanzelfsprekend. Enerzijds legt de context beperkingen op als het gaat om de verkondiging van het evangelie met woorden, anderzijds heeft de kerk er bewust voor gekozen om met woord en daad in de samenleving present te zijn. In het christelijk onderwijs gaan de lessen christelijke godsdienst, de overdracht van normen en waarden en de bijzondere zorg voor zwakke leerlingen hand in hand. De training van de afdeling evangelisatie ging over organische landbouw met het doel niet-christelijke boeren te laten zien, dat de schepping van God is. Heel bijzonder vond ik het gesprek met mevrouw Masri over het vrouwenwerk van de stichting Sion. In haar werk laat zij op een ontspannen manier de liefde van God voor deze wereld met daden zien en als de gelegenheid zich voordoet, spreekt zij over het evangelie van Jezus Christus. Kortom, allemaal voorbeelden van *preaching by teaching and healing*. In ieder geval kennen zij in de verkondiging van het evangelie het begrippenpaar *woord/daad* niet als tegenstelling.

Het begrip heilheid, zowel voor de mens als voor de schepping, krijgt op allerlei manieren aandacht. In het beleid zijn bijvoorbeeld schepping, maatschappelijke verantwoordelijkheid, vrede en verzoening thema's van bezinning en in het *Supplement* op de Heidelberger Catechismus krijgt een brede waaier van onderwerpen de aandacht: cultuur, pluralisme, politiek, economie, wetenschap, kunsten en technologie. Ook op het veld is heilheid een thema: normen en waarden worden overgedragen als elementen van een samenleving waarin aanhangers van verschillende godsdiensten met elkaar moeten samenleven, cursussen boekhouden helpen kleine ondernemers beter ondernemen en lessen pedagogiek zijn bedoeld ter ondersteuning van de opvoeding, in Blora helpt men arme boeren vooruit met microkredietprogramma's en het internaat van een school voorziet zichzelf van energie door biogas van eigen vee. Het gaat in de GKJTU niet om de bekering van de enkeling alleen. Juist de dienst aan de naaste heeft een eigen zinvolle plaats gekregen in het geheel van het missionaire werk. Het hele evangelie is voor heel de mens en heel de schepping.

Bovendien gebeurt het werk overduidelijk in Deze Eeuw. De veranderingen in het klimaat zijn merkbaar in het verschuiven van de regentijden en het dagelijks met hoogwater onderlopen van delen van kuststeden. Een eenvoudige levensstandaard, armoede, problemen op het gebied van de gezondheidszorg en conflicten met radicale moslims zijn kenmerken van een periode waarin uiteindelijk de dood heerst. Dat is de context en de realiteit van een missionaire werker en de GKJTU in Deze Eeuw. Toch

raken de zegeningen van de Toekomende Eeuw, de eeuw van het leven en van de heelwording, deze gebroken wereld. Mensen worden gemotiveerd door de liefde van God en delen daarvan, mensen belijden Jezus als Heer, relaties worden hersteld, armoede neemt af, het beschikbare voedsel wordt gedeeld en zieken krijgen verzorging en worden genezen. Het geloof in de liefde van God voor deze wereld, de overwinning van Jezus Christus over de dood en de zegeningen van de Toekomende eeuw motiveren de GKJTU om in de context van Java in de eerste plaats een missionaire kerk te zijn in dienst van het komende Rijk van God.

Het concept van het koningschap van God is binnen de GKJTU dus leidend in het denken en werken en in de ontspannen missionaire attitude en dat leidt inderdaad tot een sterke relativering van de tegenstelling *wij/zij* en *woord/daad*.

Bijlage 1: Overzicht activiteiten research GKJTU 15 mei - 10 juni 2009

Datum	nr	gesprekspartner/gremium	Functie/activiteit	Methode
----	0.	Petrus Sugito	Secretaris synode, begeleider, overleg reizen, verblijven, vertalen, voortgang, inhoud	Interview
	0.	Mw Debora, mw Dian, mw Arien	Wijkgemeente Salatiga, huiskringen, e.d., vanaf begin juni	Enquête
15 mei	1.	Petrus Sugito	Secretaris synode, introductie onderzoek(svraag)	Kennismaking
		Mw Debora, mw Dian, mw Arien	Vertaalsters, idem	
16 mei	2.	Petrus Sugito	Secretaris synode, presentatie van de GKJTU	Kennismaking
		Mw Debora, mw Dian, mw Arien	Vertaalsters, afspraken werkwijze	
	3.	Daniël Heri Iswanto	Voorzitter Synode, wijkpredikant, data leden wijkgemeente Salatiga	Kennismaking
	4.	Stad, Salatiga	Wandeling winkelstraat, verkennen omgeving	Observatie
17 mei	5.	Wijkgemeente Salatiga	Bezoek wijkgemeente Salatiga, kerkdienst 8.00 uur, predikant Untung Etiadi	Observatie
	6.	Jasper & Josien	Ervaren zendingswerkers van KiA met Nederlandse kijk op Java	Informatie
	7.	Wijkgemeente Salatiga	Bezoek wijkgemeente Salatiga, (jeugd)kerkdienst 16.30 uur, predikant Daniël H. Iswanto	Observatie
18 mei	8.	Synode	Toelichting onderzoek(svraag), afspraken	Kennismaking
	9.	Mw Juina Sugito	Secretaris afdeling diaconie en beheer, wijkpredikant	Interview
		Agus Trisarjoko	Penningmeester synode, voorzitter afdeling diaconie en beheer, wijkpredikant	
	10.	Mw Johana E. Kursumwardhani	Secretaris afdeling evangelisatie, wijkpredikant	Interview
	11.	Petrus Sugito	Secretaris synode, evaluatie werkwijze, nieuwe afspraken	Evaluatie
		Mw Debora, mw Dian, mw Arien	Vertaalsters, idem	
19 mei	12.	Mw Johana E. Kursumwardhani	Secretaris afdeling evangelisatie, wijkpredikant	Interview
	13.	Mw Endang Setyomurti	Secretaris afdeling studie, training & teaching, wijkpredikant	Interview
		Heru Purwanta	Voorzitter afdeling studie, training & teaching, schooldirecteur, wijkpredikant	
	14.	Mw Tjiptaningtyas Surya	Directeur Sion	Interview
20 mei	15.	Mw Dwi Retno Takariana	Sion, directeur junior high school	Interview

	16.	Sion foundation	Sion, informatie stichting en rondleiding projecten	Observatie
	17.	Gunardi	Sion directeur vocational high school	Interview
	18.	Mw Debora	Sion leader vrouwengroep (en vertaalster)	Interview
		Mw Masri	Pionier en leidster vrouwengroep	
21 mei	19.	Gemeente Tayeman (dorp)	Gemeente van de tweede generatie, kerkdienst Hemelvaartsdag	Observatie
	20.	Zondagschool	Training door afdeling studie, training & teaching	Observatie
	21.	Waluyo	Voorzitter afdeling evangelisatie, wijkpredikant	Interview
22 mei	22.	Waluyo, Kopeng	Training afdeling evangelisatie. Thema: missie/ visie GKJTU, agricultuur	Observatie
	23.	Paulus Suryanto, Kopeng	Participant training afdeling evangelisatie, farmer, Bible teacher	Interview
23 mei	24.	Petrus Sugito, Kopeng	Training, afdeling evangelisatie. Thema: motivatie zending	Observatie
24 mei	25.	Bethany church, Salatiga	Evangelische gemeente, kerkdienst	Observatie
	26.	GPJ, wijkgem. Sidomukti, Salatiga	Christelijk kerk Indonesië (GKJ), kerkdienst 17.00 uur, predikant TM Eben HL	Observatie
25 mei	27.	Jasper Slob, Semarang	Excursie Hollandse overblijfselen	Observatie
26 mei	28.	Synode	Kerkgeschiedenis GKJTU in context, tijdslijn	Tijdslijn
27 mei	29.	Vicorio, Rizky, mw Ratih, mw Tyas	Vertegenwoordigers van jeugd- en kindercommissies, wijkgemeente Salatiga	Interview
	30.	Aji, Yudha, Kris	Twee leiders jeugdwerk en jeugdlid kerkenraad, wijkgemeente Salatiga	Interview
28 mei	31.	Prapto & Madiyono	Locale kerkgeschiedenis door twee oudere leden (60 en 81 jaar)	Interview
29 mei	32.	Wijkgemeente Semarang II	Bevestiging Maryam Magdalena tot predikant	Observatie
30 mei	33.	GPth, Salatiga	Pinkstergemeente, kerkdienst	Observatie
31 mei	34.	Wijkgemeente Semarang Sronдол	Javaanse kerkdienst, 32 ^e viering, thanksgiving, preek Petrus	Observatie
1 juni	35.	Anton	Gesprek met heimelijke moslimchristen, gast hotel Le Berengin	Interview
	36.	Mohamad Nambali, warung	Client, Moslim	Interview
		Christelijke mevr., warung	Ober, Ex-moslim	Interview
	37.	Daniel Heri Iswanto	Wijkpredikant Salatiga	Interview
	38.	Mw+ Veronica, Sri, Hartiningsih	Leiders vrouwencommissie, wijkgemeente Salatiga	Interview
2 juni	39.	Wijkgem. Blora, stichting Samiaji	Gemeente 'tweede generatie', informatie over gemeente en stichting	Interview
3 juni	40.	Mw Kris Winarti	Directeur christelijke highschool, Salatiga	Interview

	41.	Huiskring, wijkgemeente Salatiga	Bijbelstudie op huiskring,	Participatie
4 juni	42.	De dames S., W. en N	Nieuwe leden/jonge christenen van de gemeente Tayeman	Interview
5 juni	43.	Sutarto	Presentatie thesis over gebruik Javaanse muziek in eredienst GKJTU	Observatie
6 juni	44.	Mw Masri	Pionier en leidster vrouwengroep	Observatie
	45.	Mw June	Ex believer 1, getrouwd met moslim	Interview
7 juni	46.	Wijkgemeente Salatiga	Kerkdienst, zelf preek gehouden, Dian heeft vertaald	Participatie
	47.	Suparman Hadiwiratno, Salatiga	Kerkganger wijkgemeente Salatiga	Interview
	48.	Sam	Ex believer 2, nu moslim	Interview
8 juni	49.	Borobudur, Yogyakarta	Sightseing tempel boeddhisme en stad Yogja onder begeleiding van Bebora en Arien	Observatie
9 juni	50.	Synod	Beknopte terugkoppeling naar synode en andere gesprekspartners	Participatie

Bijlage 2 : Questionnaire percentages

I. Purpose

In de wijkgemeente Salatiga, dat is de gemeente van dominee Daniël Purwanto heb ik met de hulp van mijn vertalers een enquête in het Indonesisch afgenomen. Aan de enquête zelf ging een toelichting vooraf¹⁵⁵. Daar gaf ik naast praktische aanwijzingen ook aan wat het doel was van de enquête: inzicht in de plaats van de geïnterviewde en de kerk in hun wereld. Hieronder geef ik cursief extra informatie over mijn werkwijze bij de afname en analyse van de enquête.

*Ten eerste merk ik op, dat ik de enquête heb samengesteld met de hulp van het handboek *Studying Congregations* (Ammerman, p. 217, e.v.). Dat deed ik tijdens de voorbereiding op de reis en dus in Nederland. Ik heb toen bewust gekozen voor een zo'n breed mogelijke enquête. Vanwege de afstand wilde ik geen risico lopen en liever met teveel informatie thuis komen, dan met te weinig. De enquête is door mijn vertalers overgezet in het Indonesisch en met mij uitvoerig besproken, zodat alle vragen voor de vertalers duidelijk waren. Niet alle vragen en antwoorden zijn (achteraf gezien) relevant voor dit onderzoek en soms bleek op locatie dat vragen voor tweeërlei uitleg vatbaar zijn, of dat de Westerse inslag van de vragensteller niet aansluit op die van een Javaan. Bovendien blijkt nu en dan, dat sommige antwoorden door de vraagstelling nauwelijks informatie verschaffen.*

Vervolgens is het van belang te beseffen, dat de geënquêteerden in Salatiga veel minder dan Nederlanders vertrouwd zijn met het invullen van lange vragenlijsten. Ik wilde de enquête gewoon achterin de kerk neerleggen met het verzoek deze mee te nemen, in te vullen en volgende week weer in te leveren. Volgens mijn vertalers was dat onmogelijk, omdat de mensen de vragen niet zouden begrijpen en volgende week en ook de weken daarna niets zouden inleveren. De vertalers hebben de enquête uitgereikt op bijeenkomsten als huisgroepen e.d., de beantwoording meteen begeleid en het materiaal mee terug genomen. Uiteraard kan zo'n manier van werken een beperking van de doelgroep zijn en dus ook van invloed op de antwoorden. Als ik vraag, of mensen ook door de week actief zijn en ik stel die vraag op een Bijbelkring op woensdag, dan zijn de antwoorden voorspelbaar.

Tenslotte maak ik een opmerking over het representatieve karakter van de enquête. Deze kerk heeft 350 leden en 115 doopleden. In een soort weekbrief las ik, dat op zondag 3 mei 2009 zo'n 175 bezoekers de drie kerkdiensten (6.00, 8.00 en 17.00 uur) hadden bezocht. Daarbij vermeld ik, dat ik niet precies weet, hoe vaak per zondag mensen naar de kerk gaan en ook niet hoeveel niet-leden er onder de kerkgangers zitten. Van sommige kerkgangers weet ik, dat zij twee diensten per zondag bezoeken. Bovendien heb ik gevraagd om niet meer dan één enquête per gezin in te vullen.

¹⁵⁵ The purpose of this questionnaire is to give me insight in the place of you and your church in this world. The main question is: how do you live as Christian in a plural society?

When answering questions with a limited number of choices, please choose the answer that comes closest to the right answer for you, even it does not fit perfectly. Where you are asked for your belief or opinion, I really want to know what you think. There are no 'right' answers. When you really cannot answer, just skip on to the next item. In most cases, you can just mark (X) the response that fits you best to know what to think. Sometimes you must use a number (1 or 2, etc.)

Please do not sign your name on the questionnaire. I want to guarantee that your individual answers will be held in strictest confidence. It is important for each person to work independently and complete separate. Thank you for your cooperation. This research will be helpful for the church in the Netherlands to think about its place in its plural and changing society. I hope you enjoy filling out the questionnaire.

Uit de enquête zelf blijkt, dat 76% elke week naar de kerk gaat, maar ook dat 16% twee of drie keer per maand de reis naar het kerkgebouw onderneemt. Het aantal formulieren dat ik totaal ingevuld terugkreeg, was 25. Het is dus lastig te zeggen wat de precieze betekenis van dit aantal en dus van de percentages is. Als ik uitga van 350 leden, dan heb ik een respons van 7.1%, als ik uitga van 175 allemaal 'nieuwe' bezoekers dan heb ik een percentage van 14% en als ik uitga van gezinnen met een gemiddelde gezinsgrootte van drie dan heb ik 58 gezinnen en een respons van 43%. In ieder geval zijn de antwoorden op de vragen van de enquête tenminste één bron van informatie naast alle andere methoden die ik heb gebruikt om een beschrijving te geven van de GKJTU en haar plaats in de samenleving.

De enquête

(getallen voor de antwoorden zijn percentages)

II. Personal

1. Age

32	under 21	24	41 - 50
8	21 - 30	20	51 - 60
16	31 - 40	0	61 or over

Het percentage jongeren onder de 21 is bijna een derde van de gemeente.

2. Gender

40	male	60	female
----	------	----	--------

In de kerk of als het gaat om religie in het algemeen is het percentage vrouwen altijd groter dan het percentage mannen. Dat is ook hier het geval.

3. Marital status

40	single	60	married
----	--------	----	---------

4. Income (niet ingevuld 12)

Last year, your household income was monthly approximately (IDR):

44	under 1.000.000	0	3.001.000 - 4000.000
24	1.001.000 - 2.000.000	0	4.001.000 - 5.000.000
20	2.001.000 - 3.000.000	0	above 5.000.000

Kennelijk een lastige vraag om in te vullen: 12% ziet er vanaf. Waarom? Dat vermelden de formulieren niet. Van de overige 13 formulieren verdient het gros, 44% maximaal 1.000.000 rupia (IDR), ofwel zo'n € 70,=.

5. Educational attainment

What is your highest level of formal education?

0	no formal education	60	high school/vocational school
0	primary school	28	university/diploma
12	secondary school	0	master's/doctoral degree

De middelbare school is voor de meesten haalbaar en ruim een kwart heeft geld en tijd voor een vervolgstudie op universitair of diplomaniveau.

III. Context

1. What is your occupation? (Or: what was your occupation before you retired, became unemployed?) (niet ingevuld 32)
8	worker at the farm, fabric, transport, shop, or as barber, waiter, carpenter
24	worker at a office, government, police, administration, management, etc.
12	worker at the church
4	worker at a hospital
20	worker at school, university, etc.

Relatief weinig mensen zijn arbeider, velen zijn actief in een vorm van dienstverlening, onderwijs en zorg en ook het percentages werkers in de kerk is relatief hoog.

2. How many years do you live in this city? (niet ingevuld 4)
8	under 1 year	8	6- 10 years
20	1 -5 years	60	more then 10 years

De meeste mensen wonen al lang in Salatiga en zijn dus goede informanten.

3. How many members of your family live in this city/area? (niet ingevuld 4)
16	none	20	few	40	some	16	most	4	all

4. How many non believers do you have as friends?
0	none	4	one	4	two	0	three	92	four or more

Uit missionair oogpunt een interessante vraag. De context van Indonesië laat natuurlijk ook geen andere mogelijkheden: 92% heeft vier of meer niet-christenen als vriend. Het is ook mogelijk om te zeggen: niemand heeft geen niet-christenen als vriend.

5. With how many non believers do you talk about God or the Christian faith?
16	none	20	3 - 5	28	more then 10
28	1 or 2	8	6 - 10		

Verreweg de meeste mensen zijn met anderen in gesprek over God of het christelijk geloof. Slechts 16% procent doet dat niet, maar 56% doet dat met drie of meer mensen.

6. Do you want your congregation will grow in number in the future and in this city?
100	yes	0	no

7. Do you think your congregation will grow in number in the future and in this city?
100	yes	0	no

Iedereen wil en verwacht dat de gemeente zal groeien in toekomst en in Salatiga.

8. Do you have your job in this city? (niet ingevuld 12)
76	yes	12	no

IV. Identity

Uit de gegevens die ik heb verwerkt in hoofdstuk vijf (5.2 Betrokkenheid) blijkt, dat de gemeente bestaat voor een groot deel uit mensen die al lang lid zijn (60% meer dan tien jaar), die trouw naar de kerk gaan (76% iedere week) en betrekkelijk dichtbij wonen (96% op afstand van een half uur of minder). Opmerkelijk zijn de volgende gegevens:

1. Membership
Are you a member of this church?
92 yes 8 no
2. How long have you been a member of this congregation? (niet ingevuld 4)
12 under 1 years 4 6- 10 years
20 1 -5 years 60 more then 10 years
3. Frequency of attendance
On the average, how many times have you attended worship services during the past year?
0 none 8 about once a month
0 about once or twice a year 16 about 2 or 3 times a months
0 once or twice every three months 76 every week
4. How many times did you take with you visitors (non believers) to this church last year?
60 never 0 6- 10 times
32 1 -5 times 8 more then 10 times
- Het gesprek over God en het christelijk geloof dat 84% van de ondervraagden met niet-christenen heeft (III.5) en de wens en verwachting dat de kerk in de toekomst zal groeien (III.7) leiden er niet toe, dat de geïnterviewden massaal mensen meenemen naar de kerk. 60% doet dat nooit en nog eens 32% één tot vijf keer. Slechts 8% doet dat regelmatig.*

5. Congregational involvement
In how many church organizations, committees and groups do you hold membership (not counting congregational membership itself)?
12 none 8 one 0 two 8 three 72 four or more
- Een betrekkelijk grote groep ondervraagden is zeer betrokken bij allerlei activiteiten van de kerk. 80% is drie keer of vaker actief bij organisaties, commissies of groepen van de kerk.*

6. Leadership roles in the congregation (niet ingevuld 4)
Within the last two years have you served on a parish council or been on the vestry?
32 yes 64 no
7. Distance from home to congregation
How long does it take you to travel from your home to the church?
8 5 minutes or less 4 31 - 60 minutes
56 6 - 10 minutes 0 60 minutes or more
32 11 - 30 minutes

8. Congregational relation ties
How many members of your family of your household and extended family are members of this church?
0 none 20 few 8 some 24 most 48 all

In de GKJ TU zijn veel mensen familie van elkaar. Dat is van invloed op de communicatie, samenwerking en betrokkenheid.

9. Among the people you consider your closest friends (outside your family), how many would you say are members of this church?

12 none 16 few 28 some 36 most 8 all

Hoewel de meeste mensen hun familie in de kerk hebben zitten, heeft niemand alle vrienden in de kerk en 56% geen, weinig of enkele vrienden die lid zijn van de gemeente.

10. Prior religious affiliation (niet ingevuld 12)

Have you ever belonged to a congregation of a different denomination?

36 yes 52 no

11. Importance of religion (niet ingevuld 4)

How important would you say religion is in your life?

92 very important 0 not important

0 somewhat important 0 unsure

4 somewhat unimportant

Een typisch niet-westers beeld: religie is voor nagenoeg iedereen van grote betekenis.

12. Frequency of religious practices (list any appropriate activity)

How often do you participate in or do the following activities?

(Fill in with a mark X)

(niet ingevuld rest)

	daily	weekly	monthly	sometimes	Never
private prayer	84			8	4
prayer for non believers	16	20	4	48	12
Bible reading	68	28		4	4
church activities	4	84		8	
seek converts		4	12	36	28
talks with non Christians	48		4	44	4

Als het gaat om de hoogste percentages, dan valt op, dat 84% van de ondervraagden dagelijks bidt. Tenminste 48% bidt soms voor niet-christenen, 36% doet dat dagelijks of wekelijks. Bijna alle ondervraagden zijn wekelijks actief in de kerk. Het alternatief seek converts was onduidelijk of cultuurvreemd. Heel vaak heb ik moeten uitleggen, dat de woorden seek converts betekenen, dat mensen anderen proberen te bewegen tot geloof. Ik heb uit hun reacties opgemaakt, dat zij mijn uitleg niet konden plaatsen. De antwoorden laat ik voor wat ze zijn. Gesprekken met niet-christenen hebben velen (48%) dagelijks en anderen soms (44%).

Op grond van de vragen die ik erover kreeg en de open gelaten antwoorden schat ik in, dat de vragen 13 en 14 voor een aantal ondervraagden moeilijk was.

13. Tasks of the church

Listed below are a number of tasks that a local church is likely to perform. Please respond to each item by indicating whether you are *generally satisfied* with your congregation's current performance of the task, or whether you feel your congregation *needs to give it more emphasis* (that is, needs to do more of it or do it better), or whether you feel the task currently *receives too much emphasis*?
(niet ingevuld rest)

	Task of the church	needs to give more emphasis	generally satisfied	receives too much emphasis
1	Providing worship that deepens members' experience of God and the Christian tradition	84	16	
2	Providing worship that expresses the Gospel in contemporary language and forms	80	20	
3	Providing Christian education for children	76	24	
4	Providing Christian education for adults	84	12	
5	Providing Christian education for new members	88	12	
6	Helping members deepen their personal and spiritual relationship with God	72	16	8
7	Sharing the good news of the Gospel with the unchurched	96	4	
8	Providing a caring ministry for the sick, shut-ins, those in crisis and the bereaved	76	20	4
9	Providing pastoral counselling to help members deal with personal problems	84	16	
10	Providing fellowship opportunities for members	56	36	4
11	Supporting city mission of the church through study and activities	68	24	
12	Supporting the world mission of the church through study and giving/ activities	76	12	
13	Helping members discover their own gifts for ministry and service	64	16	16
14	Encouraging members to invite non believers to the church services	68	20	4

Op grond van alle antwoorden is het mogelijk om hier op te merken: van alles mag het een beetje meer zijn en maar weinig krijgt teveel aandacht. Daardoor is de informatieve waarde beperkt. Opvallend is wel, dat het verkondigen van het evangelie aan de onkerkelijken volgens 96% meer aandacht behoeft en dat tegelijk 56%, vindt dat er meer moet worden gedaan voor de leden. Verder liggen de percentages dicht bij elkaar.

14. Please read over the preceding list of fourteen church tasks and answer the following three questions by writing in the number of the appropriate tasks.
- a. Overall, which three tasks (of the fourteen) does your congregation do best?
Fill in task numbers:

	1	2	3
Per item	1	2	10
Alles	1	3, 6, 10 (8x)	
Per item + alles	1	3	10

De kerk is in de ogen van de ondervraagden heel goed voor de eigen leden en hun geloof.

- b. Which tasks (of the fourteen) are the most important three in your opinion?
Fill in task numbers:

	1	2	3
Per item	1, 6, 7 (7x)		
Alles	7	9	6
Per item + alles	1	7	6

De zorg voor de eigen gelovigen en de verkondiging van het goede nieuws aan onkerkelijken zijn vergelijkbaar als het gaat om 'het meest belangrijk'.

- c. For the sake of your personal involvement in your congregation, which three tasks (of the fourteen) would you like to see strengthened?
Fill in task numbers:

	1	2	3
Per item	3	7	5
Alles	9	7	3, 5, 8 (6x)
Per item + alles	7	3	5

Als het gaat om de persoonlijke betrokkenheid bij activiteiten in de kerk moeten de kinderen van de gemeente wedijveren met de onkerkelijken.

15. Congregational identity (*Voor kantlijn percentage ingevulde formulieren*)
 Listed below are several alternatives touching upon important dimensions of a church's identity. Using the seven point scale between each set of alternatives, please circle the number that best describes where your congregations falls. "1" meaning most like the characteristic on the left, "7" meaning most like the characteristic on the right, "4" meaning an equal mix of both.

		1	2	3	4	5	6	7	
1	Our church is more influenced by history and tradition	36			56			8	Our church is more influenced by contemporary ideas and trends
2 96	Members are similar in values and lifestyle to the people who live immediately around the church	32			40			24	Members are very different in values and lifestyle from people who live immediately around the church
3	Our church is very involved with the community around the church	56			44			0	Our church is not at all involved with the community around the church
4	Our church is primarily oriented to serving our members	40			48			12	Our church is primarily oriented to serving the world beyond our membership
5	The church's approach to social issues is basically educational, leaving any action to individual conscience	24			48			28	The church approach's to social issues is decidedly "activist". We have a proven history of taking a stand on social issues as a congregation
6 96	Our congregation is church oriented	44			40			12	Our congregation is world oriented
7 92	We see the world as the Kingdom of God	40			28			24	We see the world as sinful and dangerous
8 96	We love the church	56			28			12	We love the world
9 88	The motivation for mission is the Kingdom of God	32			36			20	The motivation for mission is the Great Commission (MT 28.19)
10 92	In general: the object of a church is the congregation	48			24			20	In general: the object of a church is the world

In het algemeen bewegen de meningen van de onderoraagden zich in het midden of zijn de meningen ongeveer gelijk verdeeld. Volgens vraag drie is de kerk van Salatiga redelijk betrokken op de gemeenschap rond de kerk. In ieder geval is het tegendeel volstrekt niet het geval. De reacties op de vragen 6 en 10 maken duidelijk, dat de kerk meer op dekerkelijke gemeente dan op de wereld is georiënteerd. Het verschil is niet groot, maar bestaat wel. Volgens vraag zeven die door 92% van de onderoraagden is ingevuld, zien de

meesten de wereld eerder als het koninkrijk van God, dan als zondig en gevaarlijk. Volgens vraag negen die slechts door 88% is ingevuld, noemen mensen het begrip koninkrijk van God eerder dan de zendingsopdracht van Matth. 28.19 als bron van missionaire motivatie, maar tegelijk zit de grootste groep ergens in het midden. Hebben zij geen mening of ligt hun mening in het midden?

V. Dynamics

16. Congregational giving (niet ingevuld 12)

About how much does your household contribute to the congregation each year?

36	under 500.000	0	1.501.000 - 2.000.000
40	501.000 - 1.000.000	0	2.001.000 - 2.500.000
8	1.001.000 - 1.500.000	4	above 2.500.000

17. Organizational characteristics

In order to carry out its tasks very church must deal with certain organizational issues, such as making decisions, sharing information and developing resources. Listed below are a number of statements describing such issues. To what extent do you agree or disagree that each statement describes your congregations? A *Don't Know* (DK) response is provided, but please use it only when absolutely necessary. (Fill in with a mark, X)

Agreement that statement describes congregation

	Organizational characteristics	strong	moderate	slight	disagree	DK
1	The community around the church is well informed about the activities taken place in the congregation	36	60	4		
2	Members and groups get a lot of support and encouragement for mission activities	28	68	4		
3	Members and groups get a lot of support and encouragement for trying something new in the congregation	32	56	12		
4	Members are encouraged to discover their particular gifts for ministry and service	28	56	8		4
96						
5	Local workers in city mission are provided the training they need for their work	48	48		4	
6	The theological and biblical implications of important decisions are regularly discussed	32	52	12	4	
7	Important decisions about the life of the church are rarely made without open discussion by church leaders <i>and</i> members	12	44	16	28	
8	It is easy to become a member of the church	20	40	20	20	
9	Visitors are extended a hearty welcome to the service at Sunday	44	40	8	4	4
10	Members help each other out in times of trouble	48	48	4		
11	Cooperative projects in the community of the city are highly valued in our congregation	20	56	20	4	
12	There is a sense of excitement among members about our church's <i>future</i>	36	48	8	4	
96						
13	The congregation has an effective program of new member recruitment	16	56	20		8
14	Our church see its own responsibility for the city	20	52	16	4	4
96						
15	The focus of our church is on the world	20	28	32	20	
16	The church enjoy a good reputation in the city	32	56	4	8	

Ook hier valt het informatieve kracht te betwijfelen, want in de antwoorden op deze stellingen vallen de gemiddelden op. Vanuit het missionaire perspectief valt op, dat volgens de reactie op stelling acht velen vinden, dat het niet eenvoudig is om lid te worden van de gemeente. Ook de samenwerking met de stad zou op basis van de reacties op stelling elf meer gewaardeerd moeten worden. Dat strookt met de reacties op stelling 14. Volgens stelling 13 is de kerk niet sterk op het punt van het effectief verwerven van nieuwe leden. Opmerkelijk is de verdeeldheid in de reacties op stelling 15. Slechts 20% vindt, dat de kerk van Salatiga een sterke focus op de wereld heeft. 52% vindt deze focus zwak of zelfs afwezig. Met deze onvrede kan ik twee kanten uit. Kennelijk slaagt de kerk niet als het gaat om de missionaire motivatie, of de ondervraagden zijn zó gemotiveerd, dat het nòg beter kan en moet.

VI Means

Time for the church

- How much time do you as volunteer weekly spend at activities of the church (excluded Sunday service)?

12	maximum 1 hour	12	6 – 8 hours
56	2 – 4 hours	8	more then 8 hours
12	5 – 6 hours		

Dat is gemiddeld 4 uur per ondervraagde en voor 25 deelnemers samen betekent dat zo'n honderd uur ofwel twee en een halve werknemer. 56% besteedt meer dan twee uur en nog eens 20% meer dan 6 uur.

- Would you more time invest in church activities?

92	yes	8	no
----	-----	---	----
- What do you prefer church activities destined for church members, like Sunday school, pastoral counselling, or so (intern) or destined for non-believers, like evangelism (extern)? (niet ingevuld 4)

48	intern	48	extern
----	--------	----	--------

Mijn opmerking onder vraag V.2 over de onvrede van de ondervraagden op basis van hun gedrevenheid om nog meer te kunnen en te doen, zou door de antwoorden onder het kopje Middelen bevestigd kunnen worden. De ondervraagden besteden wekelijks gemiddeld reeds vier uur aan vrijwilligerswerk voor de kerk, maar ze zijn bijna allemaal bereid om er meer tijd in te steken en de helft wil die tijd graag investeren in externe activiteiten. Hier ligt dus nog ongebruikt kapitaal.

Bijlage 3: Time Line

Time Line GKJTU

Data / Years	1853	1855	1888	1937	1939	1949	1967	1972	1974	1984	1988	1997	2000	2006	2003	2007	2008	
Church (Synod/ others)		1st Baptized	Salatiga mission starts	the embrio synod of GKJTU was born (as the fruit of missions) "Parepatan Agung"		On Dec 24 got Personal Reg Institution as formal church with name GKJTU in Indonesia			Establish SION church foundation in 1977 they got the personal reg **	*** Special Synod Assembly GKJTU renew the commitment as reformed church in spiritually & organisatory GKJTU rereview the church order	"Second bom" synod approve - to renew church order & structure, - to develop more partnership - the main concept has same perception to be independent in the theology, human resources, & fun		GKJTU declaring more missionary, independent, more involve in world.		Synod Assembly approved formal vision & mission (25 year strategic planning)****			Synod Assembly approved the Supplement of Catechism Heidelberg
Persons	Mrs.De Le Jolie has initiate to spread out gospel in Central Java (initiator)		Missionaries from Holland & Germany			Mr Yosafat Siswodarno	Mrs Miraningsih Mr Martorejo Mr Martosenjoyo Mr Sandyo (leaders with authority)											
Salatiga (Local)				in Purwodadi	transformation from zending reverend into local reverend in Purwodadi & Kaliceret		Development of Christianity (the church member grow significantly) as well as other religion											
Java, Indonesia				Church in Java start to self reliance		The personal reg is result of our independence in 1945	because of rebellion of communist in 1965 the government made policy that all citizen should have a religion	* GKJTU become the member number 42 of Indonesian Church Council (DGI)		new regulation of Pancasila		Regional Asia Economic crisis including Indonesia Program Emergency Fund to GKJTU member to overcome the economic crisis		Tsunami in Aceh GKJTU help the victim as implement of our vision meaningful for others			Earthquake in Yogyakarta GKJTU help the victim as implement of our vision meaningful for others	GKJTU assist GKPM to develop their church *****
World/ Global						The personal reg is relating with what happened in Second World War		WCC (World Church Council)			GKJTU joining GZB		GKJTU joining IEM/ IEM **** - church got supply energy to renew task of Synod in 1988					

Bijlage 4: Data of church member in Salatiga congregation

Source: Rev Daniel HI (Congregation Pastor) and Mrs. Veronica (Salatiga congregation administrative staff)

- in synod level in 1940 : 4.000 members and in 2009 : ± 20.000 members

SALATIGA CONGREGATION

The number is the total of Salatiga congregation it self including their pre congregation, Medayu and Sumogawe

Note/ years	Church member (adult)	Church member (children)	Member pass away	New member	Birth	Children Baptize	Confirmation (Sidi)	Adult Baptize	Sin Confession
2000	-	-	7	10	-	7	15	5	-
2001	-	-	3	1	5	4	3	2	4
2002	-	-	2	2	3	-	-	-	-
2003	-	-	-	-	-	20	14	4	-
2004	-	-	2	3	-	8	-	3	-
2005	-	-	7	6	3	1	9	1	2
2006	-	-	2	5	4	12	10	1	-
2007	-	-	5	3	2	5	10	4	2
2008	± 350	109	8	1	3	2	8	-	-
2009 (May)	±360	115	4	4	-	-	-	-	-

New Church member is base on the given data and also from marital status (wedding data):

In 2000, There are 10 new members:

1. move from another church (attestation) : 2 family (9)
2. confess to be Christian (marital status) : 1 (from Moslem)

In 2001, Only 1 new member because of marital status : 1 (from Moslem)

In 2002, There are 2 new member because of marital status:

1. move from another church (attestation) : 1 (from GKJ)
2. confess to be Christian (marital status) : 1 (from Catholic)

In 2004, There are 3 new member because of marital status:

1. move from another church (attestation) : 1 (from GKJ)
2. confess to be Christian (marital status) : 2 (from Moslem)

in 2005, There are 6 new member because of marital status:

1. move from another church (attestation) : 1 (from GKJ)
2. confess to be Christian (marital status) : 5 (2 from Moslem, 3 from Catholic)

in 2006, There are 5 new member because of marital status:

1. move from another church (attestation) : 1 (from GKJ)
2. confess to be Christian (marital status) : 4 (from Moslem)

in 2007, There are 3 new member because of marital status:

1. move from another church (attestation) : 2 (from GKJ)
2. confess to be Christian (marital status) : 1 (from Moslem)

in 2009, There are 4 new member because of marital status:

1. move from another church (attestation) : 3 (1 from GKJW)
2. confess to be Christian (marital status) : 1 (from Catholic)

Bronnen

Literatuur

1. *Africa Bible Commentary*. General editor: Tokunboh Adeyemo, Kenya, 2006.
2. Ammerman, Nancy T. e.a., *Studying Congregations. A New Handbook*, Nashville 1998.
3. *An Introduction to Third World Theologies*, edited by John Parratt, 4e dr. Cambridge, 2008.
4. Bavinck, J.H.: *Inleiding in de zendingswetenschap*. Kampen, 1954.
5. Bekker, Jos en Joep de Hart, m.m.v. Linda Arnts: *Godsdienstige veranderingen in Nederland, Verschuiving in de binding met de kerken en de christelijke traditie*. Den Haag, 2006. (Uitgave SCP)
6. Bernts, Ton, Gerard Dekker, Joep de Hart: *God in Nederland 1996 – 2006*. Kampen, [2007].
7. Bosch, David J.: *Transforming mission, Paradigm Shifts in Theology of Mission*. Eight Printing, New York, 1994. (American \Society of Missiology Series, No. 16).
8. *Gij die eertijds verre waart ...*, Een overzicht van de geschiedenis en taken van de zending. Prof. Dr. J.P. Versteeg, Prof. Dr. C. Graafland, Dr. C. Tukker, e.a., Utrecht 1978.
9. Goldsmith, Martin: *Get a grip on mission, The challenge of a changing world*. Leicester, 2006.
10. Dr H. Kraemer: *Het vergeten ambt in de kerk, Plaats en roeping van het gewone gemeentelid, Een theologische fundering*. 3e dr., 's Gravenhage, 1962. (Vertaald door C.A. Elink Schuurman. Oorspronkelijke titel: A Theology of the laity).
11. Kruis, dr J.M. van 't: *De Geest als missionaire beweging, Een onderzoek naar de functie en toereikendheid van de gereformeerde theologie in de huidige missiologische discussie*. Zoetermeer, [1997].
12. Ladd, G. E.: *The Gospel of the Kingdom, Scriptural studies in the Kingdom of God*. [1959].
13. Lee, Hans van der: *Verkondig het Koninkrijk, Een Bijbelse visie voor diaconaat onder armen in de Derde Wereld*. Amsterdam, 2001.
14. Mulder, drs . M.C. en dr. A. Noordergraaf, e.a.: *Hoop voor Israël, Perspectieven uit Handelingen*. Zoetermeer, [2007].
15. Morphey, Derek: *De grote doorbraak, Ontdek het Koninkrijk*, 3e dr., Amersfoort, 2001. (oorspr. titel: *Breakthrough, Discover the Kingdom*)
16. Newbigin, Lesslie: *Zending in het voetspoor van Christus, Bijbelstudies*. Sliedrecht, 1987.
17. *Oecumenische inleiding in de missiologie, Teksten en konteksten van het wereldchristendom*. Red.: dr. F.J. Verstraelen e.a. Kampen, 1988.
18. Ridderbos, H.N.: *De komst van het Koninkrijk*. Kampen, 1950.
19. Saane, Wilbert van: 'Geworteld in hoop, Dana Robert over missionaire vrouwen en Edinburgh 1910-2010' (interview). In: *TussenRuimte, Honderd jaar wereldzending*. p. 25-31, 2001 – 1.
20. Stott, John: *Zending in de moderne wereld*. Goes, 1978.
21. *Supplement to the Heidelberg Catechism, The teaching of the GKJTU in the Field of Culture, in the Field of Religious Plurality And Denominational Variety, in the Field of Politics, in the Field of Economy And in the Field of Science, Arts And Technology*. Published by the Synod of the GKJTU, [2009].

22. Sutarto: *The use of gamelan and tembang jawa music in GKJTU worship: a study in contextualization*. A Thesis Submitted to the Asian Institute for Liturgy and Music. In Partial Fulfillment of the Requirements for the degree of master of theology in liturgy and music, 2009.
23. Tomlin, Graham: *Een kerk die prikkelt, Uitdaging om provocerend gemeente te zijn*. Kampen, [2008]. (Oorspr. titel: *The Provocative Church*, 2002)
24. *Uw Koninkrijk kome*, Beleidsplan GZB 2004 – 2008.
25. Verkuyl, J.: *Inleiding in de nieuwere zendingswetenschap*. 2^e dr. Kampen, [1981].
26. *Met het woord in de wereld, De Gereformeerde Zendingsbond van 1901 – 2001*. Onder redactie van dr. Th. van den End en dr. H. van 't Veld. Zoetermeer, [2001].
27. Wright, Christopher J.H.: *The mission of God, Unlocking the Bible's Grand Narrative*. Illinois, [2006].
28. Wolf, Daniël de: *Jezus in de Millinx, woorden en daden in een Rotterdamse achterstandswijk*. Kampen, [z.j.].

Interviews

Voor alle activiteiten, zie Bijlage 1: Overzicht activiteiten research GKJTU 15 mei - 10 juni 2009.

1. Anton (gefingeerde naam): gast hotel Salatiga
2. Blora: wijkgemeente GKJTU en stichting Samaiaji
3. Debora: leider vrouwengroep, vertaalster, Sion
4. Gunardi: directeur Vocational High School, Sion
5. Hadiwiratno, Suparman: kerkganger, wijkgemeente Salatiga, GKJTU.
6. Iswanto, Daniel Heri: voorzitter synode, wijkpredikant, GKJTU
7. Jeugdraad en jeugdkerkenraad, wijkgemeente Salatiga, vertegenwoordigers: Aji, Yudha, Kris
8. June: ex-christen
9. Kinder- en jeugdcommissies, wijkgemeente Salatiga, vertegenwoordigers: Vicorio, Rizky, mw Ratih, mw Tyas
10. Kursumwardhani, J. E.: secretaris afdeling evangelisatie, wijkpredikant, GKJTU
11. Leden, nieuwe en jonge: S., W. en N., GKJTU
12. Madiyono en Prapto: oudere leden, kerkgeschiedenis GKJTU
13. Masri: pionier en leidster vrouwengroepen, Sion
14. Nambali Mohamad: cliënt warung, moslim
15. Ober warung, christen
16. Purwanta, Heru: voorzitter afdeling studie, training & teaching, wijkpredikant GKJTU, schooldirecteur
17. Sam: ex-christen
18. Setyomurti, Endang: secretaris afdeling studie, training & teaching, wijkpredikant, GKJTU
19. Sugito, Junia: secretaris afdeling diaconie en beheer, wijkpredikant, GKJTU
20. Sugito, Petrus: secretaries synode, GKJTU
21. Suryanto, Paulus: participant training afdeling evangelisatie, boer en Bijbelleraar
22. Takariana, Dwi Retno: directeur Junior High School, Sion
23. Tjiptaningtyas, Surya: directeur Sion
24. Trisarjoko, Agus: penningmeester synode, voorzitter afdeling diaconie en beheer, wijkpredikant, GKJTU
25. Vrouwencommissies, wijkgemeente Salatiga, leiders: Veronica, Sri, Hartiningsih,
26. Waluyo: voorzitter afdeling evangelisatie, wijkpredikant, GKJTU
27. Winarti, Kris: directeur christelijke High School, Salatiga

Presentatie

Power Point Presentation GKJTU

Websites

1. www.cia.gov
2. www.gzb.nl
3. www.indonesië.nl
4. <http://www.pemkot-salatiga.go.id>
5. www.salatiga.nl
6. <http://graha.bethanysalatiga.org>

Samenvatting

Deze scriptie is een verslag van een onderzoek naar het missionaire denken en werken van de Gereja Kristen Java Tengah Utara (Christelijke Kerk van Noord- en Midden Java, GKJTU), geschreven in het kader van de masterstudie *Godsdienst in de moderne wereld* aan de universiteit van Utrecht.

De aanleiding tot dit onderzoek was tweeledig. Enerzijds werd ik in mijn werkomgeving voortdurend geconfronteerd met twee tegenstellingen, die van *wij* tegenover *zij* en die van *woord* tegenover *daad* en anderzijds had ik op basis van literatuur en ervaring steeds meer kennis en waardering gekregen voor het concept van het *koninkrijk van God* als centraal thema voor de zending. Naar mijn idee creëert de *wij/zij*-tegenstelling een grote afstand tussen christenen en niet-christenen en creëert de *woord/daad*-tegenstelling een tweedeling in de verkondiging van het evangelie van Jezus Christus. Bovendien zijn deze tegenstellingen volgens mij niet Bijbels en voor de missionaire praktijk niet vruchtbaar. Het denken en werken vanuit het *koninkrijk van God* maakt dat duidelijk en stimuleert de missionaire attitude door deze tegenstellingen te relativeren.

Om te onderzoeken of dat inderdaad zo is, heb ik eerst een hoofdstuk geschreven over het concept van het *koninkrijk van God*. Daarin maak ik duidelijk, dat ik liever spreek over het koningschap van God, want dat geeft precies weer waarom het gaat: de autoriteit van God in hemel en op aarde. Dat vraagt enerzijds onderwerping aan God, maar biedt anderzijds ontspanning, want God heeft immers alle macht. Dat koningschap van God heeft een universeel karakter want het betreft alle mensen die voor God gelijkwaardig zijn, niet verdeeld worden in *wij* en *zij*, en allemaal worden opgeroepen om God als Heer te erkennen. Dat maakt de zendingswerker enerzijds bescheiden, maar anderzijds vrijmoedig. Dat koningschap van God heeft ook een holistisch karakter want het betreft de hele schepping en de hele mens. In de verkondiging van het evangelie door de zendingswerkers vormen *woorden* en *daden* een eenheid, omdat zij de heilheid van de schepping bedoelen.

De volgende hoofdstukken zijn een beschrijving van de GKJTU, een missionaire kerk die in beleid en praktijk uitgaat van het concept *koninkrijk van God*. Met de focus op zending heb ik de kerk in kaart gebracht door te letten op vier aspecten: de context, de identiteit, de dynamiek en de middelen van de gemeente. Het geheel levert een beschrijving van de GKJTU, de positie van de kerk in de samenleving in Indonesië, de eigen gereformeerde theologie en de plaats van het concept van het *koninkrijk van God* daarin, de manier waarop de kerk vanuit de synode wordt bestuurd en de middelen die de gemeente tot haar beschikking heeft om een missionaire kerk te kunnen zijn in haar specifieke Javaanse context.

Na een analyse van alle data evalueer ik alle gegevens met behulp van het concept van het *koningschap van God*, zoals ik dat eerder heb geformuleerd. In de conclusie laat ik zien, dat het concept van het *koninkrijk van God* zoals dat in de GKJTU functioneert de genoemde tegenstellingen *wij/zij* en *woord/daad* relateert en bovendien een ontspannen missionaire attitude stimuleert.